

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

УКРАЇНСЬКА МОВА

РІВЕНЬ СТАНДАРТУ

11

УДК 811.161.2(075.3)
З-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- завдання дослідницького характеру;
- завдання підвищеної складності;
- завдання з розвитку мовлення.

Заболотний О.В.

З-12 Українська мова : (рівень стандарту) : підруч. для
11-го кл. з навч. рос. мовою закл. заг. серед. освіти /
Олександр Заболотний, Віктор Заболотний. – Київ :
Генеза, 2019. – 208 с.

ISBN 978-966-11-1003-7.

Підручник укладено відповідно до чинної програми з української мови для 11 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою (рівень стандарту).

Тематичне наповнення підручника спрямоване на вдосконалення знань старшокласників із синтаксису, пунктуації, стилістики й риторики. Видання покликане навчити учнів обґрунтовувати власну думку, формулювати висловлення й доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-1003-7

© Заболотний О.В.,
Заболотний В.В., 2019
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2019

Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!

Ми готові допомогти вам удосконалити знання МОВИ, щоб ви могли легко й вільно СПІЛКУВАТИСЯ, повноцінно брати участь у суспільному ЖИТТІ, досягати УСПІХІВ.

У цьому підручнику поєдналися традиції та новації, багаторічний досвід і сучасність. Тут упроваджено спільні для всіх шкільних предметів наскрізні змістові лінії: «Екологічна безпека і сталий розвиток», «Громадянська відповідальність», «Здоров'я і безпека», «Підприємливість і фінансова грамотність».

Мандруючи сторінками підручника, ви матимете змогу систематизувати отримані раніше знання з культури мовлення й стилістики, опанувати основи риторики, а також повторити фонетичні, лексичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні й правописні норми української літературної мови. Навчіться доцільно використовувати мовні засоби в різних життєвих ситуаціях, зробіть своє мовлення більш точним, логічним, чистим, багатим, виразним, ефективним. Ще отримаєте задоволення від самостійного дослідження мовних явищ, виконання проєктів, створення власних висловлень, ознайомлення з матеріалами рубрики «Культура мовлення». На вас чекають оригінальні завдання «Ситуація», «Попрацюйте в парах», «Два – чотири – усі разом», «Коло думок», «Поспілкуйтеся». Поради щодо виконання таких вправ наведено в додатках.

І пам'ятаймо, що МОВА – це ключ до розвитку ОСОБИСТОСТІ.

Тож бажаємо вам високих результатів, цікавих планів, самостійних пошуків і відкриттів.

Автори

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І СТИЛІСТИКА

УСЕ МОЄ, ВСЕ ЗВЕТЬСЯ – УКРАЇНА

Буває, часом спігну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

Ліна Костенко

Мова – інструмент соціальної згуртованості, зростання та процвітання **держави**.

Усебічний розвиток державної мови як однієї з найважливіших складових національної ідентичності **українського народу** є гарантією національної **безпеки** й **суверенітету** України та забезпечує **єднання** нації.

*Спілкування – одна
з основних потреб людини.
Зроби ПІИ його приємним
за допомогою культурного
мовлення – доступно
КОЖНОМУ*

«Сьогодні культура й мова виявилися об'єднаними в царині духовних вартостей кожної людини й усього суспільства. Мабуть, ніхто не буде заперечувати, що в низькій культурі мови виявляються виразні ознаки бездуховності...»

Віталій Русанівський, мовознавець

«Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови...»

Максим Рильський, письменник

Культура мовлення – це дотримання мовних норм, а також свідоме, невимушене, цілеспрямоване, майстерне вживання мовних засобів залежно від мети й обставин спілкування.

Культура мовлення – це ще й загальноприйнятий мовний етикет.

Високу культуру мовлення людини визначає досконале володіння літературною мовою.

Зразкове мовлення – якісне, гарне, бездоганне.

Стилістика (лат. *stilus, style*; від гр. *stylos* – паличка для письма) – це розділ науки про мову, що вивчає стилі мовлення та мовні засоби, які створюють їх особливості. З багатоманітних мовних ресурсів потрібно добирати такі засоби, які найкраще відповідають завданням спілкування в певних умовах.

Комунікативно-стилістичні якості мовлення:

- ✓ змістовність
- ✓ точність
- ✓ логічність
- ✓ чистота
- ✓ багатство
- ✓ виразність
- ✓ доречність
- ✓ ефективність

*Я обираю
УКРАЇНСЬКОМОВНИЙ
інтерфейс!*

ДИСКУСІЯ

✓ Змодельймо мовну поведінку молодої людини в тому випадку, коли до неї в транспорті, магазині, на вулиці українського міста звертаються українською мовою та, відповідно, при звертанні російською.

✓ Змодельймо мовну поведінку молоді в тих випадках, коли до співрозмовників, що спілкуються українською мовою, приєднується російськомовна особа і, навпаки, коли до співрозмовників, що говорять російською, приєднується третій, українськомовний учасник (дія відбувається в Україні).

Якою, на вашу думку, має бути мовна поведінка молодої людини в наведених ситуаціях?

Міркуймо

Що треба для того, щоб підвищити свій рівень мовленнєвої культури?

Розповідаймо

1. Розкажіть про культурний простір вашого населеного пункту або вашої родини.
2. Розкажіть про естетичні смаки українців у слові, побуті, одязі.

ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

§1. ПОНЯТТЯ ТОЧНОСТІ МОВЛЕННЯ. УМОВИ ДОСЯГНЕННЯ ТОЧНОСТІ МОВЛЕННЯ

*Про оптимальне слововживання та вибір мовних засобів,
які найадекватніше передають зміст і сукупність життєвих реалій*

1. **А.** Прочитайте й поміркуйте, чому, незважаючи на спільне бажання співрозмовників разом сходити в кіно, їхній план не здійсниться.

Хлопець звертається до дівчини: «Може, сходимо в кіно?» При цьому він має на увазі: розважальний комплекс, бойовик, п'ятниця, вечір.

Дівчина відповідає: «Так». При цьому вона розуміє пропозицію по-своєму: камерний зал, мелодрама, субота, удень.

Б. Виправте помилку, допущену під час спілкування.

В. Зробіть висновок, за яких умов інформаційний обмін учасників спілкування буде ефективним.

Поняття
точності

Точність – одна з найважливіших ознак культури мовлення. Точним називають мовлення, у якому вжиті слова повністю відповідають своїм значенням і смислу висловленої думки.

Точність мовлення

Знання точних
значень слів,
словосполучень,
речень

Уміння виражати
свої думки так, щоб
адресат сприймав їх
однозначно

Досягнення
точності

Спілкуючись, ми враховуємо, чи зрозуміє нас співрозмовник. Точність мовлення досягається за таких умов:

- ✓ знання предмета мовлення;
- ✓ знання мови (точних значень слів);
- ✓ володіння мовленнєвими навичками говорити про щось, використовуючи багатство мови.

Зверніть увагу!

Точність мовлення залежить не від кількості використаних слів, а від їх доступності, недвозначності. Тому перше правило вибору слова в будь-якій сфері спілкування – чітке знання його значення.

КОЛО ДУМОК

2. Поміркуйте, чому в першій частині поданого речення вжито слово *приводить*, а в другій – *призводить*.

Праця ПРИВОДИТЬ до щастя, а лінощі ПРИЗВОДЯТЬ до нещастя.

Здоров'я

3. I. Прочитайте текст. Яка ваша думка щодо порушеного в ньому питання? Чи підтримуєте ви рішення європейської організації, про яке йдеться в тексті?

БЕРЕЖІТЬ СЛУХ

Дослідження, проведені незалежними експертами, засвідчили, що регулярне прослуховування музики в навушниках протягом години на день упродовж п'яти років становить серйозну загрозу для слуху. За статистикою, від 50 до 100 мільйонів людей у Європі щодня користуються аудіозасобами.

На вимогу Європейського Союзу рівень шуму в навушниках обмежено до 100 децибелів, утім* залишається занепокоєння стосовно дуже частого прослуховування музики на високій гучності**. Багато її любителів збільшують рівень гучності понад 89 децибел, щоб заглушити шум від руху громадського транспорту.

Незалежний комітет фахівців, вивчивши питання, дійшов висновку, що від 5 до 10 відсотків слухачів музики (від 2,5 до 10 мільйонів) перебувають у групі ризику. Науковці дуже стурбовані тим, що ті, хто прослуховує музику на високій гучності, можуть зашкодити своєму слуху, навіть не підозрюючи про це (*З газети*).

* *Утім (втім)* – рос. впрочем. ** *Гучність* – рос. громкость.

II. Простежте, чи зумів автор передати інформацію так, щоб її було сприйнято однозначно. Чи всі повнозначні слова в тексті вжито точно?

4. I. Запишіть словосполучення, добираючи з дужок потрібне за змістом слово. Обґрунтуйте свій вибір.

(Обіймати, осягати, охоплювати) посаду; (свідोцтво, посвідчення, посвідка) про народження; (сперечання, спір, дискусія) у пресі; (говорити, казати, висловлювати) думки; (оплачувати, сплачувати, платити) борги; (діставати, здобувати, набувати) освіту; (вичерпна, фундаментальна, глибока) відповідь; (хиба, помилка, вада) в розрахунках.

II. Із двома словосполученнями (на вибір) складіть речення, ускладнені однорідними членами.

5. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви з твердженням польського письменника Адама Міцкевича: «Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати все враження»? Аргументуйте свою відповідь.

6. Перекладіть письмово речення українською мовою. Доберіть до виділених слів точний відповідник із запропонованих поруч варіантів.

1. **Незрелые** яблука наливались соком на ветке.

зелені, неспілі, доспілі, невеликі

2. Я чаще покупаю не зелёные яблоки, а **красные**.

червоні, доспілі, достиглі

3. **Мелкий** дождь, по-моему, бывает в осеннюю пору.

дрібний, крихітний, невеликий, подрібнений

4. Прошу **оказать** мне услугу.

заподіяти, уділити, надати, приділити

5. Марк любовался **окружающей средой**, глядя в свой бинокль.

природою, середовищем, довкіллям, околицею

Зверніть увагу!

Мовленнєва **неточність** пояснюється незнанням подробиць описуваного, з одного боку, і неглибоким знанням мови – з другого. Сказане чи написане повинно бути ідентичним до певних реалій життя.

два – чотири – усі разом

7. Визначте, у яких трьох реченнях допущено **неточності** (у тому числі фактичні). Виправте усно ці речення.

1. Повесть «Енеїда» – перший твір нової української літератури. 2. В екваторіальному поясі Африки величезну площу займають савани. 3. Сподіваюся, що зможу заподіяти вам радість. 4. Найвищою вершиною світу є Говерла.

ситуація

8. Прочитайте витяг з Правил дорожнього руху. Уявіть, що вам треба дати відповідну пораду знайомому (знайомій). Завершіть подані речення, використовуючи наведену інформацію так, щоб її було прийнято однозначно.

Стоянка транспортних засобів забороняється:

- на тротуарах, за винятком легкових автомобілів та мотоциклів, які можуть бути поставлені на краю тротуарів, де для руху пішоходів залишається щонайменше 2 м;
- у місцях, де транспортний засіб, що стоїть, зробить неможливим рух інших транспортних засобів або створить перешкоду для руху пішоходів;
- на газонах.

- Автомобіль треба поставити так, щоб...
- Якщо поставити автомобіль..., то...
- Тут можемо поставити автомобіль, адже...
- Треба вибрати інше місце для стоянки, тому що...

попрацюйте в парах

9. I. Замініть усно по черзі описові назви одним словом. Ви можете скористатися довідкою.

Підземна міська залізниця; художній колектив із чотирьох співаків; той, кому надсилають лист; велике приміщення для зберігання зерна; приміщення, де стоять літаки; показник оцінки чисті-небудь діяльності, популярності; північний схід, північно-східний напрям.

II. Запропонуйте одне одному по два слова з довідки, які необхідно ввести в речення.

ДОВІДКА. Ангар, амбар, адресат, рейтинг, метро, квартет, норд-ост.

Зверніть увагу!

До неточного, двозначного тлумачення змісту речення може призвести неправильний **порядок слів**.

10. Прочитайте речення. Доведіть, що їхній зміст можна тлумачити по-різному. У чому причина такої помилки? Відредагуйте речення й запишіть. Ви можете скористатися міркуванням, поданим нижче.

1. Право на житлову площу особи виникає із часу поселення. 2. Рішенням районної ради виділено землі під забудову хлівів для городян. 3. Із двох будинків були виселені мешканці у зв'язку з їхнім аварійним станом. 4. Школа придбала в травні випущену видавництвом «Весна» енциклопедію про тварин. 5. Над катодом розміщено аноди з насиченого киснем вольфраму з ребрами для охолодження. 6. Нам подарували квитки на циркову виставу з дітьми. 7. У продажі є солодкі апельсини й лимони.

МІРКУЙМО. У першому реченні слово *особи* стоїть у невідповідному місці, а тому речення можна тлумачити по-різному: «право на площу (чию?) особи» або ж «право на площу (чисті?) особи». Тому найкраще було б сказати: «Право особи на...».

11. Виконайте тестові завдання.

1. Лексичну помилку допущено в рядку

A призвести до банкрутства	B призвести до розпаду
B призвести до трагедії	Г призвести до успіху

2. Обидва слова, наведені в дужках, за змістом можливі в реченні

- A** Це фахівець найвищого класу – справжній (*профан, профі*).
- B** Харківські випускники здійснили (*екскурс, екскурсію*) центром Тернополя.
- B** Цей (*абонемент, абонент*) дає нам право відвідувати басейн що-середі.
- Г** Протягом (*століть, сторіч*) український степ належав кочовикам.

3. НЕ потребує редагування речення

- A** У всіх країнах світу, Заходу є серйозні програми захисту довкілля.
- B** Для випікання короваїв у січні закупили 100 кілограмів борошна.
- B** Сучасну вишивку можна використовувати для прикрашання побутових речей.
- Г** Так як доповідач не додержувався регламенту, то його позбавили слова.

§2. ТОЧНІСТЬ У ВИКОРИСТАННІ СИНОНІМІВ, ОМОНІМІВ, ПАРОНІМІВ І БАГАТОЗНАЧНИХ СЛІВ

*Про те, як правильно вживати лексичні засоби,
аби досягти точності мовлення*

ПРИГАДАЙМО. У чому полягають особливості паронімів? Що таке омоніми?

12. А. Поясніть лексичне значення виділених синонімів. Якими відтінками значень вони відрізняються?

1. Завтра в Україні потеплішає, місцями невеликий дощ, **вітер** північно-східний.

2. Журналісти показали наслідки **буревію** Ірма, який призвів до людських жертв.

Б. Який синонім треба використати на місці пропуску в тексті – *вітер* чи *буревій*?

У східних областях лютував _____. Як наслідок – сотні знеструмленних населених пунктів, вирвані з корінням дерева...

В. Зробіть висновок про особливості вживання в мовленні синонімів *буревій* і *вітер*.

<i>Синоніми</i>	Одним з найважливіших засобів точного вираження думки й почуття в усіх їх найтонших відтінках є синоніми . НАПРИКЛАД , словом <i>буревій</i> ми точніше передаємо суть такого явища, як <i>вітер</i> . Словами <i>ждати</i> , <i>підстерігати</i> , <i>виглядати</i> , <i>чатувати</i> ми уточнюємо поняття <i>чекати</i> . Описуючи явище чи предмет, треба віднаходити серед низки слів те, що найкраще, найточніше передає думку. При цьому слід ураховувати відтінок значення слова, стильову належність, емоційне забарвлення тощо.
<i>Омоніми</i>	Омоніми – це слова з різним значенням, але однаковим звуковим складом. Уживаючи омоніми, треба знати точне значення слова. НАПРИКЛАД : <i>бал</i> – вечір з танцями, <i>бал</i> – виражена цифрою оцінка знань; <i>глава держави</i> – <i>глава кодексу</i> .
<i>Пароніми</i>	Точність мовлення передбачає й уміле користування паронімами , тобто словами, близькими за звучанням, але різними за значенням. НАПРИКЛАД : <i>здібний</i> – такий, що має природні здібності до чогось, обдарований (<i>здібна дитина</i>); <i>здатний</i> – такий, що має змогу щось зробити, спроможний (<i>здатний витримати тиск</i>).
<i>Багатозначні слова</i>	Однією з передумов точного мовлення є свідоме й точне користування всіма значеннями багатозначних слів . НАПРИКЛАД : <i>трибуна</i> – 1) підвищення для виступу промовця; 2) споруда для глядачів на стадіоні.

13. Обґрунтуйте точність використання виділених слів. Замініть їх усно синонімами, наведеними поруч. Як це вплине на зміст речень? Зробіть відповідний висновок.

1. З усіх мов світу найкраща – це мова штучна, вельми* **стисла**, мова математики (*М. Лобачевський*).

скупа

2. Для забезпечення рухів необхідна спільна **робота** нервової системи та м'язів (*З підручника*).

труд

3. За вікном у дворі вітрець пустотливо **колише** кульбаби нічних ліхтарів (*Д. Іванов*).

хилитає

**Вельми* – рос. весьма, очень.

14. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, уставляючи на місце пропуску один із запропонованих синонімів залежно від того, якого відтінку ви хочете надати реченню. Чи допомогли вам синоніми висловити свою думку якомога точніше?

1. _____ композитор Николай Колесса родился на Львовщине и прожил 102 года.

відомий, знаменитий, видатний, прекрасний

2. Если в прошлом году комаров было мало, то в этом году их _____.

багато, тьма, видимо-невидимо, сила-силенна

3. На сайте открылась рубрика « _____ человек».

звичайний, простий, пересічний

4. Как он любил храбрых, _____ людей!

стійкий, витривалий, терпеливий

5. Они ехали по _____, по обе стороны которой росли деревья.

дорога, магістраль, траса, автострада

II. З одним вибраним синонімом складіть речення, ускладнене відокремленою обставиною.

КОЛО ДУМОК

15. Поміркуйте, чому в першому реченні з поданих у дужках слів можливий кожен варіант, а в другому – ні.

1. Ми стояли, зачаровані (**дивною, прекрасною**) музикою весняних луґів.
2. Мені здається, що Олексій (**здатний, здібний**) і чуже горе відчути.

16. I. Спишіть речення, добираючи з дужок найточніше слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Микола Пимоненко на своїх полотнах (*зобразив, представив*) сцени із життя українського народу. 2. Павук кусає людину лише у (*виняткових, унікальних*) випадках. 3. З дослідів на (*ізолюваному, розрізненому*) серці відомо, що дотик зондом до внутрішньої оболонки серця викликає скорочення цього органу. 4. Такт – це (*відрізок, ділянка*) музичного твору. 5. Розказував майстер про (*явище, подію*) зі свого життя. 6. Вітер щосили гоїдав (*верхівки, верховіття*) осокорів і дубів.

II. Підкресліть граматичні основи.

17. I. Визначте, яке зі слів синонімічного ряду буде точнішим, доцільнішим, найбільш придатним у тому чи тому конкретному випадку.

Глибінь – глибочінь – глибина.

II. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним словом поданого синонімічного ряду.

попрацюйте в парах

18. I. З'ясуйте по черзі значення омонімів і складіть з ними словосполучення.

Лава, тур, передати, перекласти, метр, літній.

II. Одне складене словосполучення (на вибір) уведіть у речення, ускладнене відокремленим означенням.

Зверніть увагу!

Причиною неправильного слововживання може бути нерозрізнення російських й українських слів, що звучать однаково чи подібно, але мають різні значення (міжмовних омонімів). **ПОРІВНЯЙМО:**

Українською	Російською
заказувати (<i>забороняти</i>)	заказывать (укр. <i>замовляти</i>)
лишити (рос. <i>оставить</i>)	лишить (укр. <i>позбавити</i>)
луна (<i>відгомін</i>)	луна (укр. <i>місяць</i>)
мішати (<i>розмішувати</i>)	мешать (укр. <i>заважати</i>)
неділя (<i>сьомий день тижня</i>)	неделя (<i>сім днів тижня</i>)
трус (<i>обшук</i>)	трус (укр. <i>боягуз</i>)
уродливий (<i>гарний</i>)	уродливый (укр. <i>потворний</i>)
час (рос. <i>время</i>)	час (укр. <i>година</i>)

19. Прочитайте речення. Знайдіть міжмовні омоніми. Чи правильно ці слова вжито в поданих реченнях? Відредагуйте письмово речення. Ви можете скористатися поданою вище таблицею.

1. Для капітального ремонту нам підійде любий матеріал. 2. Результати олімпіади оголосять через неділю. 3. Він вийшов зі скрутної* ситуації, опираючись на власний досвід. 4. Державу лишили права проведення міжнародних змагань. 5. На факультативних заняттях ми дізналися багато цікавого з області астрономії. 6. Приємно ввечері прогулятися під луною. 7. Трус не грає в хокей. 8. Вистава розпочнеться рівно через час. 9. Мама полила салат соняшниковим маслом. 10. Ти мішаєш мені працювати.

* *Скрутний* – рос. трудный.

20. I. Визначте різницю в значеннях багатозначних слів у поданих словосполученнях.

1. Відкрити воду, відкрити правду, відкрити збори, відкрити серце.

2. Гострий ніж, гострий смак, гострий біль, гостра суперечка, гострий кут, гострі верхів'я.

II. Складіть зі словом **відкривати** або **гострий** два речення так, щоб це слово було вжито в різних значеннях.

21. Простежте, як змінюється значення слова, якщо його по черзі поєднувати зі словами, записаними в дужках. Які з цих значень переносні?

1. Ловити (м'яч, коня, злочинця, думку).

2. Несті (квіти, відповідальність, службу, радість).

22. I. Складіть і запишіть словосполучення з кожним словом у парі паронімів.

Звичний – звичайний, ефектний – ефективний, особовий – особистий, афект – ефект, авторитетний – авторитарний, корисний – корисливий, показник – покажчик, кампанія – компанія, роздрібненість – роздробленість.

II. Із двома утвореними словосполученнями складіть і запишіть по одному реченню.

23. I. Перекладіть і запишіть слова українською мовою, усно поясніть їхнє значення.

Смешать, смесить; здравница, здравица; эффективный, эффектный; обидный, обидчивый.

II. З українськими словами однієї пари (на вибір) складіть речення.

24. I. Спишіть речення, добираючи з дужок потрібне слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Зустріч відбудеться за (*адресом, адресою*): м. Київ, вулиця Дмитрівська, 140. 2. На (*виборній, виборчій*) дільниці було досить (*людно, людяно*). 3. (*Показником, покажчиком*) успіху студентів стала сесія. 4. На думку фахівців, цей метод дуже (*ефективний, ефектний*). 5. Делегати ознайомилися з (*економним, економічним*) потенціалом країни. 6. У відділі кадрів зберігають (*особові, особисті*) справи працівників. 7. Моя бабуся – дуже (*тактична, тактовна*) людина. 8. Наші будинки розміщено на (*сусідських, сусідніх*) вулицях.

II. Складіть і запишіть по одному реченню зі словами *адрес, виборчий*.

25. Виконайте тестові завдання.

1. З поданих у дужках синонімів кожен варіант можливий у реченні

A Червоні жоржини (*потужніше, сильніше*) мерехтять росами.

B (*Звичайний, пересічний*) річковий причал притаївся в очеретах.

B Дощ згас так само (*несподівано, раптово*), як і напустився.

Г (*Ретельні, проникливі*) дослідження археологів підтверджують слова Геродота.

2. Лексичну помилку допущено в рядку

A смачне блюдо

B перебувати в приміщенні

B вірно кохати

Г матеріальне становище

3. Лексичну помилку допущено в рядку

A о восьмій годині вечора

B прийшла у справах

B властивий учневі

Г у середу наступної неділі

4. Слово *сердечний* (у різних формах) можна поєднати з усіма поданими словами, ОКРІМ

A напад

B вітання

B розмова

Г стосунки

5. НЕ потребує редагування словосполучення

A особове рішення

B туристське спорядження

B виборна кампанія

Г тактичний учень

§3. ТОЧНІСТЬ У ВИКОРИСТАННІ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ, АРХАЇЗМІВ, НЕОЛОГІЗМІВ, ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

*Про те, як правильно вживати лексичні засоби,
аби досягти точності мовлення*

ПРИГАДАЙМО. Чим відрізняються історизми від архаїзмів? Які слова називають неологізмами?

26. А. Поясніть лексичне значення виділених слів. Що спільного, а що відмінного в цих значеннях?

Монумент Незалежності України

Статуя Європи (м. Чернівці)

Б. Яке слово треба вжити в реченні на місці пропуску – **монумент** чи **статуя**?

Однією з пам'яток міста Дніпра є _____ Вічної Слави.

В. Зробіть висновок про особливості вживання слів іншомовного походження **монумент** і **статуя**.

*Іншомовні
слова*

Багато слів **іншомовного походження** (рос. иноязычные слова) міцно закріпилися в українській мові та не потребують коментарів чи перекладу. **НАПРИКЛАД:** *м'ята, театр, академія* (із грецької мови), *клуб, мітинг* (з англійської).

Проте є й такі, використання яких викликає труднощі. **НАПРИКЛАД,** часто неправильно вживають іншомовні слова *статуя* та *монумент*. Тому треба знати, що *статуя* – це скульптурне зображення людини або тварини; *монумент* – великий пам'ятник або споруда, що вшановує пам'ять видатної особи чи події.

Архаїзми

Архаїзми – це слова, які виходять з активного вжитку, тому що окремі назви замінюються іншими. **НАПРИКЛАД:** *гудець* (співець-пророк), *словеса* (слова), *вельможний* (родовитий, знатний), *ратник* (вояк). Архаїзми, як і історизми, належать до застарілої лексики.

Неологізми Виникнення **неологізмів** спричинено потребою давати назви новим предметам, явищам, поняттям, які з'являються внаслідок розвитку науки і техніки, культури, соціальних і політичних змін у суспільстві. **НАПРИКЛАД:** *флешмоб, гуглти, булінг, перформанс, смарт-годинник, кросвер, коуч* (тренер, наставник, інструктор).

Зверніть увагу!

Неточне розуміння значень слів іншомовного походження, архаїзмів, неологізмів, фразеологізмів призводить до лексичних помилок.

27. I. Поясніть лексичні значення поданих слів іншомовного походження. До якої сфери діяльності належить кожне з них?

Брифінг, амфітеатр, спікер, бонус, еміграція, імміграція, імпічмент, емісія, імпресаріо.

II. Складіть і запишіть складносурядні речення з двома словами (на вибір).

28. Визначте значення слів іншомовного походження, вибравши правильний варіант відповіді.

1. Кросмен (*англ.*) – а) любитель кросу; б) атлет; в) учасник кросу.

2. Кутюр'є (*франц.*) – а) модельєр; б) художник; в) архітектор.

3. Фракція (*франц.*) – а) частина угруповання; б) партія; в) уламок чогось-небудь.

4. Мас-медіа (*англ.*) – а) великий тираж; б) засоби масової інформації; в) телебачення.

5. Слоган (*англ.*) – а) реклама; б) яскрава назва товару; в) лозунг.

29. I. Прочитайте виразно вірш, визначте його основний мотив. Чи відповідає емоційному забарвленню вірша репродукція картини?

Альберт Джаббаров. Софійська площа

КИЄВУ

Прекрасний Києве на предковічних горах!
 Многострадальному хвала тобі, хвала!
 Хай на просторищах, де смерть, як ніч, пройшла,
 Воскресне день життя і весен неозорих!

За очі змучені дітей смертельно хворих,
За кров, що річкою гарячою текла,
За сквернені скарби, за чорні всі діла
Хай вороги твої розсиплються на порох!

Покари повної настав жаданий час!
Не пощербився меч, і світоч не погас,
Вершить свій правий суд свята людська скорбота!

Синам, що віддають життя за отчий дім,
Що волю принесли крізь непроглядний дим,
Наш Київ Золоті розкрилює ворота.

М. Рильський

II. Випишіть архаїзми. Поясніть їхнє лексичне значення. Чи допомагають ці слова створити колорит урочистості, піднесеності? Укажіть інші слова, які виконують таку саму функцію.

30. I. Доберіть до кожного архаїзму його синонім. Запишіть слова парами. Ви можете скористатися довідкою.

Ланіти, перст, свічадо, вой, благий, ректи, блават, отчий, десниця, вакації, ратай, піїт.

довідка

Промовляти, щоки, дзеркало, поет, палець, батьківський, добрий, війна, канікули, рука, орач, шовк.

II. З двома архаїзмами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню, ускладненому відокремленою обставиною.

31. I. Випишіть з речень слова, які порівняно недавно ввійшли в українську мову. Поясніть їхнє лексичне значення.

1. Гостем першої волинської чат-конференції, згідно з онлайн-опитуванням лучан, стане міський голова. 2. Актори, які грають головні ролі у фільмах про Гаррі Поттера, почали готуватися до зйомок у черговій частині поттеріади. 3. У січні–лютому 2009 року Служба безпеки України відстежувала розповсюдження комп'ютерного вірусу, який спричинив створення найбільшого у світі ботнету з майже двох мільйонів інфікованих комп'ютерів. 4. Умілі руки перетворили старе наземне бомбосховище в затишний будинок, на даху якого розмістився пентхаус. 5. Боксер розповів у своєму блозі про те, як проходить підготовка до майбутнього бою. 6. Упродовж найближчого часу в Києві планується встановити 500 паркоматів, за допомогою яких водії зможуть оплатити послуги паркування (За матеріалами ЗМІ).

II. Запишіть 3–4 приклади слів, які є неологізмами сьогодні.

32. Доберіть з довідки до російських фразеологізмів українські відповідники. Запишіть ці відповідники послідовно за номерами.

1. Строить глазки. 2. Говорить ерунду. 3. Держать пари. 4. После дождя дика в четверг. 5. Задирает нос. 6. Лясы точить. 7. Хиханьки да хаханьки. 8. Дать прикурить. 9. Не в обиду будет сказано.

довідка

Даруйте на слові, говорити про Химині кури, кирпу гнути, смішки та пересмішки, коли рак свисне, бісики пускати, теревені правити, битися об заклад, дати перцю.

два – чотири – усі разом

33. Установіть відповідність між поданими словами та фразеологізмами (один фразеологізм є зайвим).

1 посваритися 2 почервоніти 3 вигадати 4 обдурити 5 жити

1 спекти раків 2 розбити глека 3 обвести круг пальця 4 висмоктати з пальця 5 топтати ряс 6 утерти носа

попрацюйте в парах

34. Розподіліть між собою подані фразеологізми. Користуючись електронними засобами, з'ясуйте значення та історію свого фразеологізму. Обміняйтеся інформацією, надіславши одне одному електронні повідомлення (2–3 невеликі речення).

Манна небесна, неопалима купина.

35. Відредагуйте словосполучення з фразеологізмами й запишіть правильно. Для якого стилю мовлення вони характерні? Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

Постанова вступає в силу, важливо тримати слово, прийняти участь у конкурсі, підвести підсумки олімпіади, пропозицію прийнято до уваги, сторони прийшли до згоди, затронуті питання будівництва.

Правильно	НЕправильно
вжити заходів	прийняти міри
брати участь	приймати участь
брати до уваги	приймати до уваги
дійти згоди	прийти до згоди
порушити питання	затронуті питання
набувати чинності	вступати в силу
підбити підсумки	підвести підсумки
дотримувати слова	тримати слово

ситуація

36. Уявіть, що вам треба організувати роботу колективу над певним проектом у галузі промисловості чи сільського господарства. Зверніться до колективу з нагоди початку роботи (3–5 речень), дотримуючись публіцистичного стилю. Використайте два з поданих фразеологізмів.

- сізіфова праця
- гордіїв вузол
- ламати голову
- аж кипить у руках
- цифра кругленька
- як по нотах
- знаходити спільну мову
- товктися як у ступі

37. Відредагуйте письмово речення, правильно вживаючи фразеологізми. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

1. Цей факт відіграє неабияку роль. 2. Туристи підготувалися до ночівлі під відкритим небом. 3. Залишіть мене, будь ласка, у спокої. 4. Комітет дав добро на внесення змін до закону. 5. Довго міркував, але в голову нічого не приходило. 6. Було б шануватися хоч для виду.

Правильно	Неправильно
терпець увірвався	терпіння лопнуло
відігравати роль	грати роль
давати згоду	давати добро
дати спокій	залишити в спокої
просто неба	під відкритим небом
і на думку не спадало	і в голову не приходило
спало на думку, набігло на думку	прийшло в голову
для годиться, про людське око	для виду

38. I. Виберіть з довідки фразеологізми, якими можна передати вказані поняття.

1. Зазнаватися, бути пихатим. 2. Зазнати невдачі. 3. Робити щось як-небудь. 4. Виснажений, хворобливий. 5. Упертий, норовливий. 6. Вихваляти когось, прославляти. 7. З'явитися недоречно, невчасно.

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть усно речення.

Довідка

На галай-балай, хоч кіл на голові теши, закопилити губу, од вітру валиться, як козак з маку, підносити на щит, піймати облизня.

39. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Напишіть міні-твір на одну з поданих тем: «Преславний Київ», «Золотоверхий собор», «Богом дана земля», «Благословення сонцю». Доречно використайте архаїзми. Простежте, чи надають ці слова вашому тексту урочисто-піднесеного відтінку в ставленні до описуваних явищ.

Б Напишіть невеликий текст у науковому чи публіцистичному стилі на довільну тему, доречно використавши неологізми. Простежте, чи допомогли ці слова відтворити колорит сучасного періоду в розвитку суспільства.

40. Виконайте тестові завдання.

1. З'ясуйте значення поданих слів іншомовного походження (одне значення є зайвим).

Іншомовне слово

- 1 індиферентний
- 2 легітимний
- 3 одіозний
- 4 перманентний

Значення

- А вишуканий, пишний
- Б постійний, неперервний
- В законний
- Г неприємний, небажаний
- Д байдужий

Умови
вживання

У межах однієї галузі знань термін має одне значення. **НАПРИКЛАД**, слово *корінь* багатозначне, але в мовознавстві під ним розуміють тільки морфему, а в ботаніці – орган рослини.

У термінології небажані омоніми й синоніми, хоча вони в цьому розряді лексики є. **НАПРИКЛАД**: синоніми *трудовий договір* – *трудовий контракт*; *нерухоме майно* – *нерухомість*; омоніми *акція* (цінний папір) – *акція* (дія), *відведення* (кандидатури) – *відведення* (земель).

Зверніть увагу!

Термін не тільки називає, а й логічно, вичерпно, точно визначає поняття, тобто містить більше інформації, ніж нетермінологічна одиниця лексики.

Професіона-
лізми

Професіоналізмами називають такі слова та словосполучення, які властиві мовленню людей певної професії. Це переважно назви знарядь виробництва, трудових процесів, спеціальні професійні вислови тощо.

Існує професійна лексика моряків, шахтарів, бухгалтерів, юристів, музикантів тощо. **НАПРИКЛАД**: *боронування*, *обмолот*, *косовиця* (з мовлення аграріїв); *комплексні вправи*, *тренувальний процес* (з мовлення тренерів).

Зверніть увагу!

Значна частина професіоналізмів – це неофіційні заміники термінів. Такі професіоналізми мають емоційно-експресивне забарвлення. **НАПРИКЛАД**: *підвал* (нижня частина газетної сторінки), *вікно* (вільний між уроками час у вчителя).

42. I. Прочитайте терміни. Визначте, для якої галузі знань характерний кожен з них. Якими з поданих термінів користуетесь ви під час навчання?

Середньовіччя, важкі метали, синтаксис, аксіома, ресурсозабезпеченість, косинус, фінансове право, формула, похідна функція, епітет, гіпотеза, цитоплазма, реактивний рух, цивільне судочинство, півострів, опорний стрибок, напівшпагат.

II. Складіть усно речення з двома поданими термінами (на вибір). Проаналізуйте речення щодо точності мовлення.

43. I. Прочитайте текст, обґрунтуйте його належність до наукового стилю. З якою галуззю знань він співвідносний? Як ви це визначили?

ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ*

Загальна площа Національного природного парку «Подільські Товтри», що на Хмельниччині, – 261 316 га.

Товтри – це місцева назва скелястої дугоподібної гряди, висота якої в межах парку сягає в середньому 400 м над рівнем моря. Над навколишньою Подільською рівниною ця гряда піднімається на 60–65 м. Її довжина – 250 км, ширина – 15–20 км. Окремі форми піднімаються у вигляді витягнутого валу або окремих конусоподібних горбів, іноді мають

форму морських атолів**»; найбільш поширеною формою є кряжі у вигляді витягнутих валів завширшки до 0,5 км. Поверхня їхня здебільшого хвиляста, схили опуклі.

Подільські товтри відзначаються рідкісною та невластивою рівнинно-платформеним частинам геологічною будовою. Це сукупність викопних рифових споруд узбережжя бар'єрного характеру, що утворилися в мілководних міоценових морях.

У межах парку росте майже 1700 видів рослин, з яких близько 300 – ендемічні й субендемічні подільські види, а також рідкісні рослини. Фауна налічує 55 видів ссавців, 214 – птахів, 10 – плазунів, 11 – земноводних і низку видів безхребетних тварин, які ще потребують детальних досліджень. Наявність на території парку старих лісових масивів і карстових печер сприяє поширенню тут хижих птахів та кажанів.

Подільські товтри унікальні за своєю природою й не мають аналога в Європі (З довідника).

Подільські Товтри

* *Товтри* – вапнякові пасма із залишків рифів та атолів морів далеких геологічних епох.

** *Атол* – кораловий острів кільцеподібної форми.

II. Випишіть ужиті в тексті терміни. З'ясуйте значення незрозумілих вам слів, користуючись тлумачним або відповідним термінологічним словником.

III. Перекажіть усно текст. Чи всі вжиті в тексті терміни ви використали? Чому, на вашу думку, цей текст важко переказувати?

Зверніть увагу!

Будь-який термін уводять у науковий текст згідно із суворими «правилами гри». Основними положеннями цих правил є системність, тенденція до однозначності в межах термінологічного поля, точність, відсутність експресії, стилістична нейтральність.

КОЛО ДУМОК

44. Поясніть лексичне значення виділених професіоналізмів. Поміркуйте, як утворилися ці значення.

1. Учитель Марія Петрівна зараз не на уроці: у неї **вікно**.

2. На жаль, зараз несприятливий період для роботи турсоператора – **мертвий** сезон.

45. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ**. Чи в кожній професії, на вашу думку, можна досягти високих результатів? Яка праця буде успішною?

46. I. На основі тлумачного й галузевого словників укладіть невеликий термінологічний словничок (6–8 статей), що характеризує одну з галузей знань: медицину, археологію, право, театрознавство, українознавство, фольклористику, етнографію, фізичну культуру і спорт.

II. Складіть усно речення з двома термінами (на вибір). Проаналізуйте речення щодо точності мовлення.

попрацюйте в парах

47. Складіть і розіграйте за особами діалог (8–12 реплік) на професійну тему, який міг би відбутися між зазначеними суб'єктами. Використайте терміни та професіоналізми, дотримуючись вимог точності.

1. Між викладачами у вищому навчальному закладі.
2. Між економістами (бухгалтерами) в планово-фінансовому відділі підприємства.
3. Між лікарями в медичному закладі.
4. Між науковими співробітниками на дослідній станції овочівництва.
5. Між істориками в музеї.
6. Між тренером і спортсменом на стадіоні.
7. Між інженерами в заводському цеху.
8. Між архітектором і представником будівельної компанії в майстерні.
9. Між агрономами (зоотехніками, ветеринарами) у фермерському господарстві.

48. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Опіка й піклування* встановлюють(ь)ся з метою забезпечен(н)я особистих немайнових і майнових прав та інтересів неповнолітніх осіб (*З Кодексу*).
 2. Атомну енергію пр(е,и)боркано у ХХ столітті та підвалини атомістики заклали ще сини Ел(л)ади – Левкіпп і Демокріт (*П. Утевська*).
 3. Головний мозок с(с)авців відносно в(е,и)ликого розміру особливо великі півкулі переднього мозку та мозочок (*З енциклопедії*).
 4. Три зруби уклад(е,и)ні в напрямку схід–захід з яких середній зруб за параметрами більший утворюють класичний тип української (три)зрубної церкви.
 5. До світогляду українців увійшли вірування та уявлення багатьох поколінь які жили на тер(е,и)-торії сучасної України (*З довідника*).

* Опі́ка й пі́клува́ння – рос. опека и попечение.

II. Підкресліть терміни й визначте основну галузь їхнього функціонування.

49. Випишіть із п'яти підручників, за якими ви навчаєтеся, по 2 терміни. На основі вписаних слів укладіть за зразком словник термінів, уживаних у мовленні одинадцятикласників (одинадцятикласниць), зазначте галузь використання кожного слова.

ЗРАЗОК. *Клітина (біол.) – найпростіша одиниця будови організму, яка складається з протоплазми, ядра та оболонки.*

§5. УЖИВАННЯ СЛІВ У ВЛАСТИВОМУ ЇМ ЗНАЧЕННІ

Про причини мовних помилок, пов'язаних з уживанням слів у невластивому їм значенні, та про те, як уникнути цих порушень

50. А. Прочитайте лексичне значення слова *заказувати*.

Заказувати – не дозволяти робити що-небудь; забороняти; радити не робити.

Б. Визначте, у якому реченні слово *заказувати* вжито у властивому йому значенні. Виправте помилку, допущену в іншому реченні.

1. В Інтернеті можна **заказати** багато цікавих книжок.
2. Дітям **заказали** виходити з будинку без дозволу.

В. На основі виконаного завдання сформулюйте пораду щодо вживання слів і наведіть аналогічний приклад.

*Уживання
слова*

Кожне слово має своє, властиве йому значення. Тому, щоб правильно передати думку, треба чітко уявляти особливості описуваного явища й точно значення слова з усіма його найтоншими відтінками.

Слова треба вживати лише в тому значенні, яке закріплено за ними в словнику. **НАПРИКЛАД**, харчовий продукт, який виробляють збиванням вершків або сметани, називають *маслом*, а харчовий продукт, який добувають із насіння або плодів деяких рослин (переважно соняшнику), – *олією*. У російській мові обидва продукти називають одним словом – *масло*.

51. З'ясуйте лексичне значення й доведіть точність уживання виділеного слова. Чи відомі вам приклади неправильного вживання цього слова?

1. На основі системи аксіом учений увів поняття величини у формі **відношення** натуральних чисел, яке охоплювало числа й неперервні величини (*З посібника*).

2. «Навіщо ви мене дурили? Нащо ж я вас так **вірно**, так широко кохала!» – сказала Василина тоном зовсім не дитячим (*І. Нечуй-Левицький*).

52. Знайдіть лексичні помилки й запишіть речення правильно. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

1. Це негативно відгукнеться на результатах роботи. 2. У всіх лісах зустрічаються отруйні гриби. 3. Сьогодні старшокласники знаходяться на екскурсії. 4. Плантації знаходяться в південній частині. 5. У даній ситуації треба бути уважним. 6. Це треба зробити наступним чином. 7. Яблука запікають біля 10 хвилин. 8. Зберемо врожай, не дивлячись на негоду. 9. Відкрийте підручники на 46-й сторінці. 9. Ці роботи склали новий етап у науці.

Правильно	НЕправильно
розплющив очі	розкрив очі
завдати шкоди	нанести шкоду
незважаючи на мороз	не дивлячись на мороз
трапляються помилки	зустрічаються помилки
близько 5 км	біля 5 км
перебуває у відрядженні	знаходиться у відрядженні
спадає на думку	приходить на думку
впадати в очі	кидатися в очі
перегорнути сторінку	перевернути сторінку
розгорнути книжку на с. 25	розкрити книжку на с. 25
становило третину прибутку	складало третину прибутку

53. I. Випишіть з кожної пари правильне словосполучення.

Рахувати правильним – вважати правильним, влучне слово – метке слово, відноситися привітно – ставитися привітно, привітне ставлення – привітне відношення, незважаючи на спеку – не дивлячись на спеку, зустрічаються помилки – трапляються помилки, у якості адвоката – як адвокат, біля двох годин – близько двох годин.

II. З одним виписаним словосполученням складіть і запишіть речення з відокремленим означенням.

54. Прочитайте речення. Знайдіть випадки неправильного вживання слів. Чим зумовлено ці помилки? Відредагуйте й запишіть речення.

1. Минулого року перебували в тяжкому матеріальному положенні. 2. Багаття все більше розпалювалося. 3. Підприємство заключило договір оренди. 4. На протязі дня підприємству треба відвантажити велику партію товару. 5. Відчувати біль в області серця. 6. Прошу: не переводьте гроші на дрібниці. 7. Треба перевести кошти на рахунок підприємства. 8. Нам сьогодні знову не повезло. 9. Брати участь у засіданні в якості перекладача.

55. Складіть і запишіть словосполучення, обираючи правильний варіант, наведений у дужках.

Виключний (право, мужність); винятковий (право, мужність); область (серця, Одеська); ділянка (серця, мовознавства); олія (вершковий, кукурудзяний); масло (вершковий, кукурудзяний); завдання (виконати, вирішити); питання (розв'язати, вирішити); краєвид (Карпати, рослина); вид (Карпати, рослина).

56. Перекладіть і запишіть українською мовою, уникаючи калькування (копіювання іншомовного слова за допомогою незапозиченого матеріалу). Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

В порядку исключения, повестка дня, в двух словах, бросаться в глаза, ввести закон в силу, выписка из протокола, зайти в тупик, поступили предложения, неотложное дело, пользоваться успехом, принести вред, приложить усилия, приступаем к обсуждению, произносит речь.

Довідка

Кількома словами, завдати шкоди, надати чинності закону, розпочинаємо обговорення, як виняток, надійшли пропозиції, порядок денний, нагальна справа, витяг з протоколу, зайти у безвихідь, виголошувати промову, мати успіх, докласти зусиль, впадати у вічі.

Зверніть увагу!

Перекладаючи з російської мови, необхідно враховувати, що багатозначне російське слово не обов'язково відтворюється багатозначним українським. **НАПРИКЛАД**, російський іменник *отношения* передається кількома словами: *відношення, відносини, стосунки (взаємини), ставлення*; російське дієслово *предупреждать* має українські відповідники *попереджати, запобігати, випереджати*.

57. Перекладіть усно текст українською мовою, вибираючи з таблиці правильний варіант перекладу виділених слів (цифра відповідає номеру в таблиці).

РУКОПИСИ МАЙЯ

Залишки міста майя

Узбережжя Майя

Древние(1) города индейцев майя, обитающих в Центральной Америке, погибли задолго до того, как Христофор Колумб открыл(2) Америку. Но о том, что здесь была высокоразвитая цивилизация, свидетельствовало множество надписей на развалинах городов.

В 1549 году в город Мани прибыл(3) испанский монах Диего де Ланда. В городском храме находилась(4) огромная библиотека древних рукописей. Книги эти не содержат ничего, кроме суеверий и вымыслов, решил(5) епископ. Рукописи майя были сожжены.

До нашего времени дошли лишь три бесценных экземпляра, чудом спасшихся от огня. Они написаны волосяной кисточкой(6) на бумаге из фикуса, бумага покрыта иероглифами и разноцветными рисунками(7).

Рукописи майя очень разнообразны по тематике. Основное содержание их: календарь религиозных обрядов, метеорологические явления(8) и сельскохозяйственные работы(9). Есть большие разделы, посвящённые движению планеты Венера, месту пребывания(10) могущественного бога дождя, затмениям, земледелию, пчеловодству (А. Кондратов).

- 1 стародавній – старий
- 2 відкрити – відчинити
- 3 прибути – з'явитися
- 4 знаходиться – розміщуватись
- 5 розв'язати – вирішити

- 6 кісточка – пензлик
- 7 рисунок – малюнок
- 8 явлення (поява) – явище
- 9 праця – робота
- 10 прибування – перебування

СЛОВНИК

Свидетельствовать – укр. *свідчити*; содержать – укр. *містити*, суеверие – укр. *забобони*; разнообразный – укр. *різноманітний*, указание – укр. *вказівка*, пчеловодство – укр. *бджільництво*, бджолярство, пасічництво.

58. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Уявіть, що ви змогли на деякий час потрапити в стародавній Київ. Яку інформацію ви хотіли б донести до його мешканців, а про що дізнатися від них?

59. Прочитайте речення. З'ясуйте лексичне значення виділених слів, доберіть до них синоніми й доведіть точність уживання. Яких помилок слід уникати, вживаючи ці слова?

1. Людина планети росте навіть у **буквальному** розумінні. Ученими досліджено, що середній людський зріст за останнє століття збільшився на скількись там вершків, чи то пак сантиметрів (*О. Гончар*). 2. Поряд із вільним перекладом виник і розвивався його антипод – переклад **буквальний** (*Із журналу*). 3. Очі її **меткі** бравенько пострілюють у всі боки (*В. Яворівський*). 4. Махнув шаблюкою Трясило, але удар не був **меткий** (*В. Сосюра*).

60. I. Спишіть речення, добираючи з дужок правильне слово. Доведіть, що ви вжили слово у властивому йому значенні. Скористайтеся за потреби тлумачним словником.

1. Студенти (складають, становлять) 10 відсотків виборців округу. 2. Творчість художника (репрезентувала, презентувала) тогочасне образотворче мистецтво. 3. У відповідь хлопець лише (знизував, потискував) плечима. 4. Мистецтво й театр (складали, становили) зміст життя Саксаганського. 5. (Буквально, лише) за останні декілька років у нашому місті виріс квартал нових будинків. 6. Зали в музеї добре (освітлені, освічені). 7. Я (вважаю, рахую), що так робити не можна.

II. Підкресліть у реченнях службові слова.

61. Виконайте тестові завдання.

1. Редагування НЕ потребує словосполучення

А відношення між учнями	В укласти договір
Б ні під яким виглядом	Г нанести шкоду

2. Лексичну помилку допущено в рядку

А приводити приклад	В здобувати перемогу
Б розв'язувати проблему	Г вважати правильним

3. Виділене слово вжито в невластивому йому значенні в реченні

- А Трускавець **вважають** одним з найпопулярніших курортів.
 Б Вантажне відділення **розташовано** на першому поверсі.
 В Два примірники словника **знаходяться** в кабінеті.
 Г Директор банку **перебуває** за кордоном.

4. Лексичну помилку допущено в реченні

- А Не забудьте виключити світло.
 Б Не забудьте зачинити вікна.
 В Не забудьте надіслати листи.
 Г Не забудьте закрутити вентиль.

5. Редагування НЕ потребує речення

- А Прибуток складав 20 відсотків.
 Б Не дивлячись на скрутний час.
 В Ви також маєте рацію.
 Г Ми настоюємо на своєму.

РИБКА В СІТЦІ

Як перекласти українською мовою фразеологізм «дело в шляпе»? Він означає, що якусь справу вже зроблено, закінчено. У нас є і «капельюх», і «діло», але коли ми скажемо «діло чи справа в капельюсі», то це не буде фразеологізм, а просто два слова. Тому треба шукати український відповідник фразеологічного типу. А по-нашому це буде «рибка в сітці», тобто ми зробили те, до чого прагнули.

ЩИРО ДЯКУЄМО

Один з радіослухачів каже «величезне дякую». Це груба калька з російського «огромное спасибо». А українською мовою кажемо «велика або величезна подяка», «дуже дякую», «вельми вдячні», «щиро дякуємо» тощо.

ФОТОГРАФІНЯ

«Продавчиня» звучить набагато краще, ніж «продавщиця». **ПОРІВНЯЙМО:** «кравчиня» від «кравець», як «продавчиня» від «продавець». «Фотографиня» – незвично, але відповідає законам українського словотвору, і до цього слова можна звикнути.

(За матеріалами блогу професора О. Пономарева)

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
Потрібно мати виняткову сміливість.	Потрібно мати виключну сміливість.
Я запізнився, тому що пішов дощ.	Я запізнився, так як пішов дощ.
Зрештою він не витерпів.	У кінці кінців він не витерпів.
І квитки купили? Який збіг!	І квитки купили? Яке співпадіння!
Це була фатальна помилка.	Це була рокова помилка.
Я прийшов попросити вибачення.	Я прийшов принести вибачення.
Принаймні я намагався.	По крайній мірі я намагався.

Корисно знати

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Фразеологізм	Значення
небо прихилити	зробити для когось усе, навіть неможливе
попасти на слизьке	потрапити в неприємну ситуацію
розсипати кислиці	плакати
бісики пускати	кокетувати очима, загравати з кимось
пускатися берега	порушувати норми моралі, суспільної поведінки
як мокро горить	робити щось повільно
не в тім'я битий	розумний, кмітливий, здібний
ставити питання руба	запитувати про що-небудь чи заявляти щось категорично

Коли мова неправильна,
то вона не означає того, що має означати.

Конфуцій

ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ

§6. УМОВИ ЛОГІЧНОСТІ ВИСЛОВЛЕННЯ

Про логічну послідовність порядку слів, логічні паузи й логічний наголос,
а також про смислові, структурні та інтонаційні зв'язки

62. А. Прочитайте текст.

Одинадятикласник Назар Глушко прочитав газетну статтю про завод, на якому працює його батько, і здивовано запитав:

– Тату, невже ти крадеш на своєму заводі метал? Тепер з тобою буде боротися весь колектив!

Батько зиркнув на сина:

– Що за жарти? Навпаки, це я маю дати відсіч крадіям.

– Я не жартую! Ось почитай, – відповів Назар і подав батькові газету, у якій чорним по білому було написано: «*На зборах трудового колективу заводу “Горизонт” обрано групу працівників для боротьби з розкрадачами кольорових металів на чолі з Глушком М. П.*».

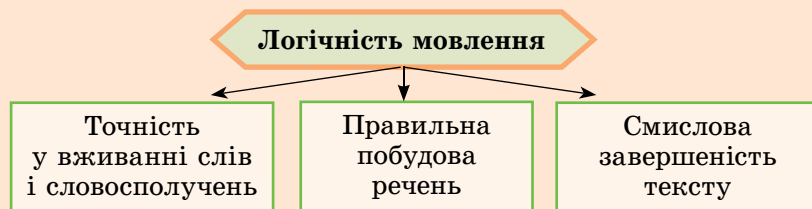
Батько обурився, зателефонував до редакції та зажадав спростування інформації.

Б. Поясніть, чому газетна публікація викликала гнів у тата Назара. Якої помилки припустився автор замітки?

В. Зробіть висновок, у чому виявляється логічність мовлення.

Поняття
логічності

Логічним (рос. логическим) називають мовлення, що забезпечує смислові зв'язки між словами й реченнями в тексті. Наприклад, немає логічності у словосполученнях *дуже синюватий, солодкувата кислота*.

Логіка

Словесне вираження думки здійснюють за законами логіки. Людина, яка хоче навчитися висловлюватися логічно, повинна навчитися логічно мислити.

Умови логічності	Щоб висловлення було логічним, треба дотримуватися: <ul style="list-style-type: none"> ✓ логічної послідовності порядку слів; ✓ логічних пауз і логічного наголосу; ✓ смислових, структурних та інтонаційних зв'язків; ✓ законів логіки.
Порядок слів	Логічна послідовність розгортання думки регулює порядок слів у реченні. ПОРІВНЯЙМО: 1. <i>Ця прогулянка розрахована лише на три години.</i> 2. <i>Розрахована ця прогулянка лише на три години.</i> 3. <i>Лише на три години розрахована ця прогулянка.</i>
Логічні паузи	Логічні паузи – зупинка в потоці мовлення з метою логічного виділення мовного змісту. ПОРІВНЯЙМО: 1. <i>Сідайте, / тут вам буде краще.</i> 2. <i>Сідайте тут, / вам буде краще.</i>
Логічний наголос	Логічний наголос – особливе виділення якогось слова чи кількох слів у висловленні. ПОРІВНЯЙМО: 1. <i>Діти гралися на вулиці.</i> 2. <i>Діти гралися на вулиці.</i> 3. <i>Діти гралися на вулиці.</i>

Зверніть увагу!

Дотримання логіки викладу позитивно впливає на розуміння адресатом змісту висловлення.

Приклади логічних помилок

Помилка	Приклад
невиправдане повторення спільнокорених слів (тавтологія)	<i>зобразити образ (треба: змалювати)</i>
уживання зайвих слів (плеоназм)	<i>місяць вересень, перший дебют (треба: вересень, дебют)</i>
порушення смислового зв'язку	<i>більша половина (треба: більша частина; більшість)</i>
неправильна побудова речень з однорідними членами	<i>Людину можна не тільки образити словом, але й дією. (Треба: Людину можна образити не тільки словом, але й дією.)</i>
неправильна побудова речень із дієприслівниковими зворотами	<i>Додивившись цікавий фільм, настав вечір. (Треба: Коли ми подивилися цікавий фільм, настав вечір.)</i>
порушення структури складних речень	<i>Студенти повернулися з лекцій, які вчилися в другу зміну. (Треба: Студенти, які вчилися в другу зміну, повернулися з лекцій.)</i>

Зверніть увагу!

Не кожне повторення спільнокорених слів вважають мовною помилкою. Існує багато словосполучень, у яких **тавтологія** неминуча. **НАПРИ-**

КЛАД: закрити кришкою, загадати загадку. У художньому й публіцистичному стиліях тавтологію можемо використовувати для створення образності, підсилення виразності.

63. Поясніть порушення логічності в сполученнях слів. Свою відповідь звірте з поданим міркуванням.

Основний лейтмотив, вільна вакансія, пам'ятний сувенір, передовий авангард, спільне співробітництво, народний фольклор, демобілізуватися з армії, 50 гривень грошей, написати свою автобіографію, дебютувати вперше, схвалювати одноставно й однодушно, виявляти неповагу й непошану, два роки тому назад.

МІРКУЙМО. Слово *лейтмотив* означає «провідний мотив, основна думка твору», тому в сполученні *основний лейтмотив* перше слово є зайвим.

64. Прочитайте речення. Знайдіть порушення логічності, аргументуйте свою думку. Запишіть речення правильно.

1. Ми завжди пам'ятаємо й не забуваємо повчальні сторінки історії нашої країни. 2. Текст заяви має бути лаконічним і стислим. 3. Князі не бажали зрозуміти, що об'єднання їхніх військ у єдине військо конче* необхідно. 4. У подальшому майбутньому підприємство планує покращити результати роботи. 5. Прем'єра вистави відбудеться в травні місяці. 6. Кожен з нас має свої індивідуальні риси. 7. Ми будемо взаємно допомагати один одному. 8. У нашому місті організовано нову організацію молоді. 9. Необхідно реалістично й без ілюзій оцінити наші економічні шанси.

* *Конче* – рос. очень.

КОЛО ДУМОК

65. Поміркуйте, чому в першому реченні повторення виділених спільнокоренових слів вважаємо мовною помилкою, а в другому – ні.

1. Наприкінці року **будівельна** компанія завершила **будівництво будинку**.

2. Немає нічого страшнішого за **необмежену** владу в руках **обмеженої** людини.

66. Прочитайте словосполучення. Поясніть, чому в них немає логічності.

Сильно квадратний, надто білуватий, трохи добренький, солодка сіль, забагато смугастий, прямокутний квадрат, більша половина.

два – чотири – усі разом

67. Визначте, у якому з поданих речень допущено логічну помилку. Відповідь обґрунтуйте.

1. Завдяки Шевченку духовний простір української нації збагатився надзвичайно точними мовними знаками, які символізують опорні засади духу. 2. З 1987 року в Австралії щороку проводять перегони для машин на сонячній енергії. 3. Прошу стягнути з Петрівського О. А. матеріальну шкоду, завдану залиттям квартири на мою користь.

68. Прочитайте речення. Визначте, чим викликана їхня логічна недосконалість. Відредагуйте усно речення.

1. У них зовсім не було що їсти. На п'ятьох тільки одна хлібина й три банки консервів. 2. Вони будуть жити погано, але недовго. 3. У нас дуже дешеві ціни*. 4. Василь Сидорович грав в оркестрі. Його виступи завжди проходили з аншлагом. 5. Наші донори здали всю свою кров безкоштовно. 6. Тамара Сергіївна є постійним членом експертної ради, про роботу якої писали в обласній пресі. 7. Більшу половину цьогорічного врожаю зернових реалізовано на біржі.

* Дешеві товари або низькі ціни.

ситуація

69. Уявіть, що ви перебуваєте в магазині й радитеся зі своїм другом (подругою) щодо покупки. Прочитайте кожну репліку двічі так, щоб змінювався її зміст (розділові знаки можна доставляти). Для цього скористайтеся логічними паузами.

- Що тобі треба купити?
- Не купиуй цього морозива більше.

70. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте думку оратора Цицерона: «Треба надати краси самому мовленню не лише відбором, а й розташуванням слів».

71. I. Визначте в реченнях слова, які, на вашу думку, слід виділити логічним наголосом. Прочитайте речення вголос відповідно до вашого вибору.

1. У переможному для «Баварії» фіналі Кубка Німеччини Анатолій Тимошук вийшов на заміну на 77-й хвилині. 2. Бог бажає не тільки того, щоб ми були щасливими, але й щоб самі зробили себе щасливими, – і в цьому полягає моральність (*Е. Кант*). 3. Дрімає річка. Всюди тиша. Туман над травами лежить (*Ю. Вавринюк*). 4. В долину, туманом повиту, сусідчин понітвся слід (*Д. Іванов*).

II. Прочитайте речення вдруге, виділяючи логічним наголосом інше слово. Як це вплине на зміст речення?

72. Поміркуйте, за яких умов словосполучення *гарячий сніг*, *страшенно весело* не вважатимуться логічними помилками. Уведіть ці словосполучення в речення. Доберіть аналогічні приклади.

73. Прочитайте речення. Знайдіть і поясніть логічні помилки в побудові речень. Відредагуйте речення, запишіть їх і прочитайте з правильною інтонацією.

1. Підприємство запрошує на роботу **бухгалтерів**, водіїв та мешканців міста. 2. На зустріч із письменником прийшли як його шанувальники*, так і люди. 3. Батькам **забороняється** залишати дома без нагляду маленьких дітей і не дозволяти їм гратися сірниками. 4. Підійшовши до озера, раптово налетів вітер і зірвав з мене капелюха. 5. У ліквідації пожежі брали участь три машини та п'ятеро пожежників. 6. Вивчаючи географію, у нас не було жодних проблем. 7. Нестеренко Валентина направляє на

проходження медичної комісії, яка працюватиме вихователем **дитячого** садочка. 8. За виявлені недоліки в оформленні платіжного доручення просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

* *Шанувальник* – рос. поклонник.

74. Виконайте тестові завдання.

1. Редагування НЕ потребує речення

- А Я люблю народний фольклор.
- Б Дома на нас чекав несподіваний сюрприз.
- В На концерті звучали популярні шлягери.
- Г Не можна залишати без нагляду малих дітей.

2. Редагування НЕ потребує речення

- А Наступна доля героя складеться щонайкраще.
- Б Мені часто щастить під час гри в теніс.
- В Говорити треба лаконічно й стисло.
- Г Публіка захоплено слухала тріо з трьох виконавців.

3. Логічно правильне словосполучення наведено в рядку

- А більша половина В спускатися вниз
- Б свій власний внесок Г дійти згоди

4. Потребує редагування речення

- А Це було п'ятдесят років тому назад.
- Б На зустрічі порушили питання водозабезпечення.
- В Завод не працював понад два тижні.
- Г Люблю гори понад усе.

5. Правильне продовження речення «*Купуючи телевізор...*» наведено в рядку

- А ...нам запропонували різні моделі.
- Б ...важливе значення має ціна.
- В ...у мене з'явилася цікава ідея.
- Г ...обов'язково уточніть гарантійний термін.

§7. АБЗАЦ ЯК ЗАСІБ ЛОГІЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИСЛОВЛЕННЯ

*Про поділ тексту на відрізки, важливі для його змістового
й емоційного наповнення*

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки тексту?

75. I. Прочитайте текст. Висловіть свою думку щодо прочитаного.

КРАСА У ФАРБАХ

Нас завжди оточують речі. Ми звикаємо до них, іноді навіть перестаємо помічати. А в художника бачення особливе: у звичайному він бачить незвичайне, прекрасне й відтворює це на картині.

Талант

У Стародавній Греції жив художник на ймення Апеллес. Якось намалював виноград. Сам пішов, а картину залишив на терасі. Повернувшись, побачив незвичайну картину: пташки намагалися клювати ягоди.

З такою самою вірогідністю намалювала яблука талановита українська художниця Катерина Білокур. Погляньте-но на картину «Богданівські яблука». Жовті з рожевими смужечками на боках яблука. Здається, їх щойно* зірвали й вони дихають ранковою прохолодою. Ми дивимося на яблука, а вони аж сміються й розповідають про прекрасний сад, де зацвітали навесні...

К. Білокур. Богданівські яблука

Отож, якщо будеш уважно придивлятися до всього, що навколо тебе, можливо, і тобі відкриється краса, якої раніше не помічав (Із журналу).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте основну думку тексту й мікротеми, у яких вона реалізується.
2. Складіть і запишіть план тексту.
3. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци.
4. Випишіть із тексту 3–5 слів з орфограмами. Поясніть написання цих слів і розберіть їх за будовою.

* Щойно – рос. только что.

Абзац

Для логічно правильної побудови тексту важливе значення має поділ його на **абзаци**. За допомогою абзаців у композиції тексту виділяють важливі щодо змістового й емоційного наповнення відрізки.

Зверніть увагу!

З метою посилення експресії автор може розмежувати пов'язані між собою елементи й подати їх в окремих абзацах.

76. I. Прочитайте тематичні речення, з яких починаються абзаци тексту. Спрогнозуйте зміст тексту за цими реченнями. Визначте його тему, мікротеми й основну думку.

1. У лісі вечоріло. (...).
2. Ми мовчки йшли глухими стежками. (...).
3. І раптом з хащі вискочило щось велике. (...).
4. Добре, що в нас є захист. (...).

II. Складіть розповідь із чотирьох абзаців, кожен з яких містив би відповідне тематичне речення (з поданих вище).

77. I. Спишіть текст, поділивши його на абзаци. Розкрийте дужки й розставте розділові знаки. Обґрунтуйте ваш поділ тексту на абзаци.

ЧОМУ КРОПИВА ЖАЛИТЬ

У світі існує кілька різновидів кропиви й далеко не всі з них мають жалкі волоски. Проте більшості з нас хоча(б) раз у жит(т)і доводилося «обпикатися» доторкнувшись до цієї рослини. Серед тих видів що жалять найбільш поширеними є кропива звичайна та кропива римська. Жала кропиви розвивають(ь)ся з однієї клітини й набувають вигляду волосків на гострих кінцях яких є маленькі клубочки що об(е,и)рігають її від ушкоджень. Якщо ле(г,х)ко доторкнутися до такого клубочка він одразу лама(є,ї)ться й гостра голка впивається в шкіру. Їдка кислота що міститься (в)середині жала викликає подразнення а іноді опіки шкіри. Однак якщо обачно взятися за стебло кропиви так що(б) волоски були пр(е,и)тиснуті до нього то вони (не) зможуть заподіяти вам (ні)якої шкоди (*З посібника*).

II. На основі прочитаної інформації складіть і запишіть речення, ускладнене відокремленим означенням.

78. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які ви знаєте лікарські рослини? Якби були фермером, то вирощуванням яких з них могли б зайнятися для забезпечення фармацевтичної промисловості?

79. Прочитайте вголос текст. Проаналізуйте авторський поділ тексту на абзаци.

ЖАЙВОРОНКОВІ ПІСНІ

Жайворонкова пісня живе у весняному степу, на зеленому роздоллі, й жайворонок ніколи не розлучається з нею. Коли спить уночі біля сірої грудки землі, то й пісня спить разом із натомленою пташкою.

Жайворонок оберігає її від холодного вітру, від студеної роси, оберігає від дощу, від негоди. І, ще до сходу пробудившись, жайворонок на прудких* крилах підносить свою щирю пісню в блакитне привілля небес.

Бо живе на світі жайворонок заради цієї пісні. Ось вона дзвенить над степом, і кожне її колінце напоєне світлом, пронизане радістю. І що завзятіше** співають жайворонки, то дружніше колосяться ниви.

Ось тут, біля степової кринички, де навесні впав разок жайворонкової пісні, зацвів-задимів ніжними рожевими квітами бузків огонь.

А біля старого дуба, що височіє на сільській околиці, синіми пелюстками сміються фіалки (*Є. Гуцало*).

* Прудкий – рос. быстрый, пряткий. ** Завзято – рос. упорно.

80. I. Складіть усно за поданим початком (на вибір) фрагмент тексту в межах одного абзацу. А потім логічно правильно введіть цей абзац у структуру невеликого тексту (3–4 абзаци).

1. Кожна людина – художник свого життя, який черпає силу й натхнення в собі самому (*Й. Бехер*).

2. У рослин і тварин немає депутатів, за них нікому заступитися, крім нас, людей, які разом з ними заселяють цю планету (Д. Даррелл).

3. Кожна людина повинна вибирати ту професію, ту роботу, яка найбільше відповідає її професійним здібностям і нахилам (З газети).

II. Проаналізуйте ваше висловлення. Про що воно? Яка його основна думка й чи розкрито її? Чи доцільно поділено текст на абзаци й чи відповідає такий поділ вашому задуму?

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що в Україні повністю або частково свідомо вилучено з господарського користування й передано під заповідники та національні парки майже мільйон гектарів земель? Саме на цих землях природа знаходить свій прихисток. Якщо ви хочете більше дізнатися про природні заповідники, національні парки, дендропарки нашої держави, а також про замки й фортеці, храми й монастирі, палаци й садиби різних регіонів України, завітайте на сайт «Україна Інкогніта» (www.ukrainaincognita.com). Про те, що вас найбільше зацікавить, розкажіть своїм рідним, друзям, однокласникам.

§8. СЛУЖБОВІ ТА ВСТАВНІ СЛОВА ЯК ЗАСІБ ДОТРИМАННЯ ЛОГІЧНОСТІ

Про можливості службових і вставних слів для забезпечення логічності та про те, як уникнути логічних помилок, уживаючи ці мовні одиниці

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є службові частини мови? Яка їхня роль у мові? 2. Які слова називаються вставними?

81. А. Прочитайте речення. Чи однакові вони за змістом?

1. Усвідомлення свого призначення дає нам змогу по-справжньому відчувати задоволення від життя.

2. Якщо ми усвідомимо своє призначення, то зможемо по-справжньому відчувати задоволення від життя.

Б. Яке із цих речень просте, а яке – складне? Яким сполучником зв'язано частини складного речення?

В. Зробіть висновок про те, яке з поданих речень повніше й точніше виражає значення умови. Чому?

<i>Сполучники</i>	Досягти логічності мовлення допомагають службові та вставні слова. Зокрема, логічні зв'язки (причинові, мети, наслідкові, умовні тощо) забезпечують сполучники <i>бо, тому що, через те що, щоб, аби, так що, хоч, нехай, якщо, якщо... то, якби, але, проте</i> та ін.
-------------------	---

<i>Прийменники</i>	Логічні відношення (причинові, мети, допустові тощо) передають прийменники <i>через, унаслідок, у результаті, завдяки, з приводу, з нагоди, з огляду на, у зв'язку з, зважаючи на, для, з метою, у супереч</i> та ін.
--------------------	--

Частки

Для логічного виділення в реченні слова служать видільні **частки**: *навіть, тільки, лише, лиш, хоч би, хоч, хоча б, аж, же(ж), собі, бодай, все ж.* **НАПРИКЛАД:** *Прийди хоч уві сні і нахились до мене (В. Сосюра).*

Вставні слова

Зв'язок між думками, послідовність викладу забезпечують такі **вставні слова**: *по-перше, по-друге, нарешті, до речі, між іншим, крім того, навпаки, отже, наприклад, інакше кажучи, значить, виходить, проте та ін.*

82. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть службові слова, зазначте над ними частину мови. Які функції вони виконують у реченні? Чи забезпечують логічність мовлення?

1. Про користь фізичних навантажень повторити (не)завадить, аби такі (с,з)хилити людей до активного способу життя (*З газети*). 2. Нехай любов твою (не)знищить голос вражий, бо (не)навість (не)варта і гроша (*Ю. Вавринюк*). 3. Ми ніколи не станемо математиками, навіть знаючи (на)пам'ять усі чужі доведення, якщо наш розум (не)здатний самостійно розв(')язувати проблеми (*Р. Декарт*). 4. Умі(н,нн)я розв(')язувати задачі – таке(ж) практичне мистецтво, як і вмі(н,нн)я плавати, бігати чи танцювати. Цього можна навчитися тільки шляхом наслідування і тр(е,и)нування (*Д. Пойя*). 5. Щорічний (VELO)парад зб(е,и)рає прихильників (дво)колісного транспорту з метою пропаганди здорового та активного способу життя (*З газети*).

II. Поясніть уживання тире в четвертому реченні.

Зверніть увагу!

Частини парних сполучників мають стояти безпосередньо перед однорідними членами речення. **НАПРИКЛАД:**

Правильно	НЕправильно
<i>Дізналися як про моря, так і про океани.</i>	<i>Як дізналися про моря, так і про океани.</i>
<i>Природу не тільки любимо, а й оберігаємо.</i>	<i>Не тільки природу любимо, а й оберігаємо.</i>

83. Прочитайте речення. Поясніть випадки неправильного вживання сполучників при однорідних членах речення. Відредагуйте усно речення.

1. Морська сіль не тільки насичує організм хлоридом натрію, а й великою кількістю інших необхідних для здоров'я мікроелементів. 2. Різьбярі з усіх порід дерев люблять липу за те, що її деревина як у роботі легка, так і м'яка. 3. Художник не лише зарекомендував себе майстром пейзажного, а й інтер'єрного жанру. 4. У гідропарку діти відпочивали не лише біля річки, але й каталися на каруселях. 5. Треба бути як однаково чесним у великому, так і в малому. 6. Важливо не тільки дбати про матеріальне забезпечення дітей, а й про їхнє духовне здоров'я.

84. I. Прочитайте речення, поясніть суть помилок. Запишіть речення правильно.

1. Власникам дозволено перепланування приміщення, якщо це не шкодить іншим мешканцям і при відповідному погодженні правління.

2. Директором фабрики було обрано Віктора Семенчука, в котрого знаннях і досвіді ніхто не сумнівається. 3. Головний бухгалтер акціонерного товариства відповідає за вчасну виплату заробітної плати і щоб звітність подавалась у встановлені терміни. 4. За виявлені недоліки в оформленні платіжного доручення просимо вибачення, які надалі повторюватися не будуть. 5. Головою правління може бути особа, обрана загальними зборами правління або яку призначив власник підприємства. 6. Вийшов черговий номер журналу, який підписав до друку Андрій Волинець, який призначений виконувачем обов'язків головного редактора. 7. Головне, на що потрібно звернути увагу, це на якість продукції.

II. Випишіть три слова з префіксами. Розберіть ці слова за будовою, доберіть до них спільнокореневі.

Зверніть увагу!

Рівень мовлення знижують невмотивовані запозичення з російської мови. **НАПРИКЛАД:**

Правильно	НЕправильно	Російською	Українською
тим часом згідно з даними завдяки контролю	між тим згідно даних дякуючи контролю	так как хотя пускай как ни	оскільки хоча, дарма що хай (нехай) як не

85. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Порівняйте засоби прийменниково-сполучникового зв'язку в обох мовах.

1. Между тем отлив продолжался, и скоро на поверхность, словно грибы на поляне, вылезли многочисленные камни. 2. Благодаря достигнутым результатам предприятие имеет репутацию надёжного партнёра и уверенно смотрит в будущее. 3. Мягкую сталь нет смысла затачивать, так как полученная режущая кромка легко сминается. 4. Очевидно, стереотипы из людей не выбить, как ни старайся. 5. Пускай говорят что угодно, но сбить меня трудно с пути.

СЛОВНИК

Отлив – укр. *відплив*; скоро – укр. *невдóвзі, незабáром*; поляна – укр. *галéвина*; уверенно – укр. *впéвно*; очевидно – укр. *ма́бу́ть*; стараться – укр. *намага́тися*.

попрацюйте в парах

86. Прочитайте речення. Поділіться одне з одним міркуваннями щодо правильності вживання прийменників. Поясніть суть допущених помилок. Відредагуйте усно речення.

1. Унаслідок того, що почався дощ, ти на вулицю не підеш. 2. Через те що нас підтримували вболівальники, ми виграли важливий матч. 3. Завдяки недофінансуванню колективу не вдалося вчасно виконати завдання. 4. Завдяки поганій погоді туристичний похід довелося відкласти.

ситуація

87. Уявіть, що друг (подруга) запропонував (запропонувала) вам відвідати наступної суботи аквапарк. Проте цього дня ви будете зайняті. Подякуйте за пропозицію, обґрунтуйте відмову та запропонуйте іншу дату спільного відпочинку. Скористайтеся кількома з поданих слів.

Прийменники:	Сполучники:
<i>незважаючи на, у зв'язку з, попри, через, унаслідок</i>	<i>оскільки, так що, проте, якщо... то, як... так і</i>
Вставні слова:	
<i>по-перше, крім того, до речі, між іншим, наприклад, навпаки, виходить</i>	

Вибір

88. I. Прочитайте текст. Визначте його тему, основну думку, тип і стиль мовлення. Чи погоджуєтеся ви з автором?

ЧИ ТРЕБА БУТИ БЕЗКОМПРОМІСНИМ?

Безкомпромісність – це прекрасна й необхідна риса. Проте в житті є ситуації, коли можна й треба пожертвувати цією рисою. По-перше, якщо людина не знає, що таке компроміс, усі двері успіху для неї зачинені. По-друге, часто краще діяти всупереч власним переконанням чи бажанням заради високих цілей, благих намірів.

Наприклад, Галілео Галілей під загрозою катувань зрікся своїх наукових ідей і визнав їх помилковими. Однак великий учений пішов на компроміс не заради самозбереження – свідченням того є його безприкладна за сміливістю книжка «Бесіди та математичні докази». Йому важливо було завершити почате. Найстрашнішою ціною, ціною зречення заплатив Галілео за можливість закінчити свою працю. Незважаючи ні на що, він жив і боровся за свою ідею.

Отже, безкомпромісність – це не єдиний і часто не найкращий вихід, тому треба завжди пам'ятати, в ім'я чого вона.

II. Випишіть із тексту службові та вставні слова, які забезпечують логічність мовлення. Схарактеризуйте текст з погляду логічності мовлення.

III. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у першому абзаці.

89. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Знайдіть вставні слова й поясніть, з якою метою їх ужито.

1. Найдорожчою темою а отже й ідеалом для мене завжди були та залишаються доброта самовідданість і милосердя людської душі (Г. Тютюнник).
2. Ставте перед собою великі цілі адже в них легше влучити (Ф. Шиллер).
3. Що легше досяжна мета то слабше прагнення до неї (Пліній Молодший).
4. Отже координати середини відрізка кінцями якого є точки $(x_1; y_1)$ і $(x_2; y_2)$ обчислюють за поданими формулами (З підручника).
5. Сталевий

трос двічі обривався доки нарешті вдалося зірвати з місця примерзлий до землі газик і витягти його на грейдер* (О. Гончар). 6. Відступати нам поперше пізно й по-друге немає підстав (В. Собко). 7. Навпаки козак в Україні став синонімом лицарської доблесті (М. Слабошпицький).

* *Грейдер* – землерийна машина для вирівнювання ґрунтових доріг.

II. Позначте в реченнях місця пауз, логічно наголошені слова. Прочитайте речення вголос, виділяючи вставні слова (словосполучення) за допомогою інтонації.

90. Виконайте завдання одного з варіантів, використавши службові та вставні слова для досягнення логічності мовлення.

А Ваш приятель пропонує зайнятися певним видом спорту. Переконайте його, що найкращий вид спорту – це той, що подобається саме вам (5–7 речень).

Б Уявіть, що вас запросили виступити на радіо на одну з тем: «Природа не пробачає насилля над нею», «Відпочинок і спокій – найкращі ліки», «Міцна родина – міцна країна». Підготуйте текст імовірного публіцистичного виступу (6–8 речень).

91. Виконайте тестові завдання.

1. Редагування потребує речення

А Нарешті настали найзаповітніші для кожного випускника дні.

Б Атмосферу не тільки забруднюють автомобілі, а й електростанції.

В Ми залюбки подорожуємо як улітку, так і взимку.

Г Як кажуть у народі, життя прожити – не поле перейти.

2. Редагування потребує речення

А Потрібно цікавитися не тільки комп'ютером, а й займатися спортом.

Б Найважливіші відкриття людства, як не дивно, є найменш очікуваними.

В Хто б міг собі уявити, що грибок стане джерелом пеніциліну?

Г Якість питної води залежить як від очищення, так і від транспортування.

3. Логічну помилку допущено в рядку

А Незважаючи на дощ, діти були задоволені походом.

Б Завдяки граду втрачено значну частину врожаю.

В Унаслідок обговорення питання виникло кілька пропозицій.

Г Гуртківці робили по-своєму, оскільки інструкції не було.

4. Потребує редагування речення

А В екскурсійних бюро Одеси з гостями міста працюють досвідчені та комунікабельні гіді.

Б Під'їхавши до Кам'янця, ми побачили обриси середньовічного міста й почули шум автостради.

В Щоб оглянути якнайбільше пам'ятних місць Харкова, заздалегідь знайдіть та ознайомтеся з переліком екскурсій.

Г Екскурсиводи розкажуть про музеї Переяслава-Хмельницького не тільки українською, а й іноземними мовами.

§9. ЛОГІЧНІСТЬ ПОВБУДОВИ ТЕКСТУ

Про вступ, основну й заключну частини тексту, про додержання смислових і структурних зв'язків, логічних переходів, а також про висновки

92. А. Прочитайте уривок і зверніть увагу на те, чи зв'язане кожне наступне речення з попереднім, чи об'єднані вони спільною темою й основною думкою.

Навчальний рік учні зустріли в новій школі. Проект підготував колектив архітекторів обласного центру. Ця школа триповерхова. Збудована за сучасним проектом. Архітектори спроектували також будинок культури. Директором будинку культури призначено С. О. Дмитренка.

Б. Доведіть, що в уривку не дотримано смислових зв'язків і логічних переходів.

В. Зробіть висновок, за яких умов текст можна вважати логічно правильним.

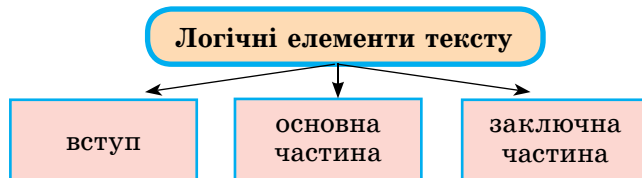
Логічність

Побудова тексту характеризується чіткою логічністю та послідовністю, які реалізуються:

- ✓ за допомогою причинно-наслідкових зв'язків у межах як окремих речень, так і всього тексту;
- ✓ зв'язком окремих частин тексту, оскільки кожна наступна думка (вислів) виходить із попередньої;
- ✓ підкресленням наступності або черговості подій чи явищ.

Нелогічність

Нелогічність може виявитися в композиції тексту, невдалій аргументації, неправильному використанні мовних засобів. Неприпустимо перестрибувати з думки на думку, розривати їх, допускати внутрішні суперечності, алогізми (те, що суперечить логіці), лексичну та смислову абсурдність, багатослів'я.

Світ

93. І. Прослухайте текст із голосу вчителя або однокласника (однокласниці). З'ясуйте, якої галузі знань стосується це висловлення.

ТАЄМНИЧИЙ ГОРІХ

Це дерево шукали не одне століття. Його плоди, що важать 20–25 кілограмів, часом прибивало морськими течіями до берегів Індії, Цейлону, Індонезії. Але ніхто не знав, що це таке, де росте, звідки береться.

Назвали це диво морським кокосом, приписавши йому багато лікувальних властивостей. Існувала легенда про те, що морський кокос росте прямо в океані та його оберігає міфічна птиця Гаруда. Тільки в 1756 році француз Барде, досліджуючи Сейшельські острови, знайшов у центрі острова Прален гігантські пальми, обліплені цими горіхами. Не роздумуючи й не гаючи часу, француз навантажив корабель горіхами та відвіз їх в Індію, сподіваючись розбагатіти.

Нині масив із семи тисяч таких пальм – сейшельці називають їх «кокоде-мер» – оголошено заповідником. ЮНЕСКО дала йому статус об'єкта світової спадщини.

Тридцятиметрові стовбури пальм струменять високо в небо. Там, закриваючи сонячне світло, шумлять величезними листками-віялами так, ніби скрипить залізо. Під самим листям висять грона* темних горіхів, визріваючи кожний по 10 років. Щорічно пальма дає близько 30 горіхів.

Сейшельці люблять свою батьківщину й витвір** їхньої природи – морський горіх. З нього вони виготовляють багато національних сувенірів (Із журналу).

Сейшельський горіх

* Гр^оно – рос. гроздь.

** Ві^твір – рос. создание, творение.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку висловлення, основну й додаткову інформацію.
2. Визначте вступ, основну й заключну частини тексту.
3. Поясніть, що забезпечує логічність тексту. Зіставте свою відповідь із поданим

міркуванням.

4. Складіть і запишіть простий план тексту. За планом стисло перекажіть прочитане (усно), дотримуючись логічності.

МІРКУЙМО. Логічна зв'язність тексту (розповідь про морський горіх) досягається співвідношенням з одним і тим самим предметом дійсності, рухом думки від відомого до невідомого, наявністю причинно-наслідкових зв'язків. У тексті відчутна відповідність нормам публіцистичного стилю, жанровому різновиду – статті. Наявні логічні елементи (вступ, основна й заключна частини).

94. I. Поясніть, чому поданий уривок не можна вважати логічно правильним. Перебудуйте його й запишіть правильно.

Перший і найважливіший – підвищення резервів серцево-судинної та дихальної систем. Адже здоров'я не зміцниш, зробивши 5–10 вправ чи пройшовши один кілометр черепащачим кроком. Другий – підтримання на певному рівні функцій м'язів і суглобів. А в цілому скромна мета й доступні засоби – ось що потрібно для початку. Однак і на початковому етапі навантаження не має бути надто легким. У заняттях фізкультурою можна виділити два головні напрями.

II. Складіть і запишіть заключну частину (1 чи 2 речення) перебудованого тексту.

95. I. Запишіть речення в такій послідовності, щоб вони становили текст.

1. Метод, який при цьому застосовують, називають методом координат.
2. На практиці нерідко виникає потреба розв'язати обидві задачі разом – спочатку за деякими властивостями фігури скласти її рівняння, а потім, дослідивши отримане рівняння, установити нові властивості цієї фігури.

3. У попередніх параграфах ви розв'язували методом координат такі дві задачі: 1) знаючи геометричні властивості фігури, знаходили її рівняння; 2) знаючи рівняння фігури, знаходили її властивості.

4. Ви вже знаєте, що властивості геометричних фігур можна досліджувати засобами алгебри.

II. Підкресліть граматичні основи речень.

Людина

96. I. Послухайте текст із голосу вчителя чи однокласника (однокласниці). Чи погоджуєтеся ви з висновком авторки?

НАЙВИЩИЙ ЗАКОН СПРАВЕДЛИВОСТІ

У кожної людини є доля. Є вона у землі, у народі, нації, держави. Над кожним із нас тяжіє Найвищий Закон Справедливості, однаковий і в Космосі, і на Землі. Суть його в тому, що кожен зрештою одержує по заслугі. Тобто, чинячи добро чи зло, ми потрапляємо під певні закони, що діють бумерангом.

У своєму житті людина неначе рухається по спіралі, де на кожному новому витку пожинає результати того, що вчинила на попередньому. Є ніби велика реєстрова книга, де «записано» все. Згадаймо біблійний сюжет про Ангела-Хранителя, який заносить до книги Небесного суду все, що людина скоїла на своєму віку доброго чи поганого.

Тяжкі провини предків можуть вплинути й на долю нащадків. Добродіяння ж роблять славу родоводу. Поки вина предків не буде спокутувана* корисними вчинками нащадків, страждатиме родове дерево. Або, як каже народ, «увесь рід нещасливий». Нещасливі родини й роди – то гіркі плоди з тої ниви, яку засівали злом далекі чи близькі прабабки.

Тому в кожного має бути розвиненим внутрішній контролер – совість. Треба утримувати себе від поганих вчинків, лихих намірів. Зло довго не забувається й породжує зло. Добро примножує добро, торує шлях справедливості, до якої прагнуть у всі віки люди (*К. Мотрич*).

* *Спокутуваний* – рос. искуплённый.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Простежте, чи дотримано в тексті логічних переходів між частинами. Чи впливають висновки зі сказаного?

2. Доведіть, що цей текст – роздум у публіцистичному стилі (укажіть тезу, аргументи, висновок). Зіставте свою відповідь з поданим міркуванням.

3. Поясніть, що забезпечує логічність висловлення.

4. Законспекуйте текст, додержуючись смислових і структурних зв'язків, логічних переходів.

МІРКУЙМО. Виклад думок у тексті є логічним і емоційно виразним, чітко й безпосередньо виражено авторське «я». Авторка осмислює значення вчиненого добра чи зла в житті людини. Це дає підставу стверджувати, що текст написано в публіцистичному стилі.

Текст є роздумом, оскільки в ньому наявне міркування про буття людини; авторка висловлює свої судження й дає їм оцінку. Третє речення є тезою, яка розширюється двома наступними реченнями. Далі йдуть аргументи (2-й і 3-й абзаци). Із цих положень авторка виводить важливу думку про те, що «в кожного має бути внутрішній контролер – совість».

97. I. Напишіть невеликий роздум, використавши одну з поданих тез і вставні слова (словосполучення) як засіб досягнення логічності. Ви можете скористатися поданою нижче довідкою.

1. Шевченко належить не лише Україні – усьому людству, хоч кожне його слово – про Україну (*Іван Дзюба, літературознавець*). 2. Нафта до 2025 року подешевшає на 20 % (*Експерт нафтового ринку*). 3. Спорт – це насамперед загартування організму, вдосконалення фізичних можливостей.

II. Проаналізуйте висловлювання однокласників за такими запитаннями: 1) чи допущено та які саме логічні помилки? 2) чи наявний у тексті вступ? 3) чи зроблено висновки, узагальнення? 4) що у висловленні вдалося найкраще?

Довідка

Частини роздуму	Вставні слова (словосполучення)
Теза	<i>На думку... Як стверджує... За словами... Як відомо...</i>
Аргументи	<i>І дійсно... По-перше... По-друге... Нарешті... Очевидно... Поза сумнівом...</i>
Висновок	<i>Отже...</i>

§10. ВИМОГИ ДО ЛОГІЧНОСТІ МОВЛЕННЯ В РІЗНИХ СТИЛЯХ

Про логічність як одну з найістотніших ознак наукового й офіційно-ділового стилів, а також алогізми в художньому мовленні

98. А. Прочитайте текст.

Після тривалих переговорів сторона А і сторона Б уклали угоду про спільну діяльність – виробництво хліба. Пояснюючи журналістам своє рішення, сторона А зазначила, що зацікавлена в розвитку спільної справи, а тому має намір модернізувати виробництво. Сторона Б заявила, що її цікавить тільки негайний прибуток, а тому максимально використовуватиме наявні виробничі потужності.

Б. Поясніть, чому робота партнерів приречена на невдачу. Яких помилок припустилися сторони під час переговорів? Як потрібно було їх провести?

В. Висловіть міркування щодо логічності як однієї з найістотніших ознак офіційно-ділового й наукового стилів.

Нелогічність

Логічність – ознака всіх стилів мовлення, проте в кожному з них вона має свою специфіку.

Нелогічність може виявитися в композиції тексту, невдалій аргументації, некваліфікованому розробленні теми. Неприпустимо перескакувати з думки на думку, розривати думки, допускати внутрішні суперечності, лексичну та смислову абсурдність, двозначність, багатослів'я.

Логічність у різних стилях мовлення

Стиль мовлення	Особливості
Науковий	Найбільш послідовно витримуємо логічність у науковому стилі мовлення. Тут логічність «відкрита»: ми наче простежуємо хід пізнавальної діяльності мовця; співрозмовник стає учасником доведення істини
Офіційно-діловий	Логічність є основною вимогою і для текстів офіційно-ділового стилю. Документ має спонукати до будь-яких дій, переконувати, що досягається аргументованістю й логічністю поданих фактів. Відсутність логічності в мові документа призводить до неправильного його розуміння та застосування
Публіцистичний	Логіка викладу в публіцистичному стилі урівноважується з емоційно-експресивним забарвленням, оскільки публіцистика мусить бути впливовою та інформативною водночас
Художній	У художньому стилі логічність підпорядкована змалюванню художнього образу. Тут можуть бути алогізми. Алогізм (рос. алогизм) – сполучення суперечливих понять, свідоме порушення логічних зв'язків з метою створення певного стилістичного та смислового ефекту. НАПРИКЛАД: <i>головне нещастя – великий розум; дріб'язкові пристрасті; думати голосно.</i> Такі порушення розглядаються як художні засоби . Проте алогізми, які бувають у художніх текстах, не повинні порушувати логічності мовлення
Розмовний	У розмовному стилі порушенню деяких правил логічної організації мовлення може запобігти сама ситуація мовлення

99. І. Прочитайте текст. Визначте його стиль мовлення та сферу використання.

Країна

ГОРОД ДНЕПР: С ДРЕВНЕЙШИХ ВРЕМЁН

Місто Дніпро

Место, в котором располагается нынешний город Днепр, с древности было благоприятным для обитания, за исключением веков палеолита, когда здесь проходила граница ледникового щита. В III–IV веках в 40 км южнее города (в с. Башмачка) находился один из центров Готской империи, а возможно, и её столица. Существовали поселения и в черте города.

В IX веке (870 г.) на нынешнем Монастырском острове (центр города) византийские монахи основывают монастырь.

Место было выбрано не случайно: впервые остров упоминается в Житии св. Феодосия как самый северный пункт, куда дошел один из учеников Христа – Андрей Первозванный. В дальнейшем стены монастыря не раз видели проплывающие по Днепру дружины киевских князей по пути на Крым или Константинополь. Предположительно, монастырь был разрушен во время монгольского нашествия.

Успешно развиваться край начал с XVI века – после становления Запорожского казачества и организации ниже по Днепру сечей, являвшихся преградой на пути захватчиков (*Из журналу*).

II. Доведіть, що поданий текст характеризується такою ознакою мовлення, як логічність.

III. Складіть і запишіть план тексту українською мовою. За планом перекажіть усно текст українською мовою, дотримуючись логічності.

СЛОВНИК

Благоприятний – укр. *сприятливий*; находиться – укр. *розміщуватися*; нашествие – укр. *навіла*; предположительно – укр. *імовірно*; в черте – укр. *у межах*.

ситуація

100. Уявіть, що учні вашого класу вирішили поїхати на футбольний матч чи на концерт до іншого міста. Повідомте про своє бажання директора освітнього закладу, поінформуйте про склад групи, подію (місце проведення, дата, учасники), маршрут, як плануєте їхати, коли повернутися, яка потрібна допомога тощо.

Якого стилю ви будете дотримуватися, складаючи висловлення? Стежте за дотриманням логічності мовлення.

КОЛО ДУМОК

101. Знайдіть порушення логічних зв'язків у поданих уривках. Чому, незважаючи на це, уривки є логічно правильними?

1. Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи. Нащо правді словесна маска? Ти мовчанням мені кричи (*В. Симоненко*).

2. Мої кохані, милі вороги! Я мушу вам освідчитись в симпатії. Якби було вас менше навкруги – людина може вдаритись в апатію* (*Л. Костенко*).

* *Апатія* – стан байдужості.

102. І. Прочитайте уривок з усмішки «Як варити і їсти суп з дикої качки» Остапа Вишні. Визначте тип і стиль мовлення тексту.

МИСЛИВСЬКІ УСМІШКИ

...Словом, ви поїхали на лугові озера, на очерети й на тихі-тихі плеса*.

Само собою розуміється, що ви берете із собою рушницю (це така штука, що стріляє), набой та всілякий інший мисливський реманент, без якого не можна правильно націлятися, щоб бити без промаху, а саме: рюкзак, буханку, консерви, огірки, помідори, десяток укруту яець і стопку... Стопка береться для того, щоб було чим вихлюпувати воду з човна, коли човен тече...

Дика качка любить убиватись тихими-тихими вечорами, коли сонце вже сковзнуло з вечірнього пруга**, минуло криваво-багрянний горизонт, послало вам останній золотий привіт і пішло спать... Це ввечері... А вранці дика качка зривається шукати вашого пострілу рано-рано, тільки-но починає на світ благословлятися.

На вечірню зорьку ви спізнались. Це обов'язково... Запізнення на вечірню зорьку – це мисливський закон. Виходячи ще з дому, – та що там виходячи! – ви ще напередодні*** знаєте, що на вечірню зорьку ви обов'язково не встигнете, от через це саме ви, в день виїзду на полювання, ще зранку все вкладаєте, ще зранку ви щось забуваєте, і в час од'їзду ви вибігаєте з хати, летите чи то на вокзал, чи до машини, на запитання знайомих «Куди?» – кидаєте: «Спішу, щоб на вечірню зорьку спізнитись», і галопом далі... (*Остап Вишня*).

* *Плесо* – широка, зі спокійною течією ділянка річки.

** *Вечірній пруг* – захід.

*** *Напередодні* – рос. накануне.

II. Знайдіть алогізми й поясніть, з якою метою автор твору порушив логічні зв'язки. Чи вважається це мовною помилкою? Чи дотримано у творі логічності мовлення?

103. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи завжди допомога допомагає*? У яких випадках, на вашу думку, допомога може зашкодити тому, хто про неї просить? Чи зможете ви відмовити, якщо ваша допомога зашкодить вам?

* Тут тавтологію використано як засіб виразності.

104. І. Поміркуйте, як повинен спілкуватися керівник з підлеглими. Уявіть, що ви керівник підприємства. Змодельуйте бесіду з підлеглим, можливу в одній із поданих ситуацій (на вибір). Дотримуйтеся вимог логічності.

1. При зарахуванні на роботу.
2. З метою заохочення.
3. Для вирішення виробничих питань.
4. Для попередження про відповідальність за недотримання вимог трудової дисципліни.

II. Проаналізуйте змодельовані бесіди ваших однокласників щодо дотримання логічності мовлення.

105. Виконайте завдання одного з варіантів. Проаналізуйте висловлення з погляду логічності.

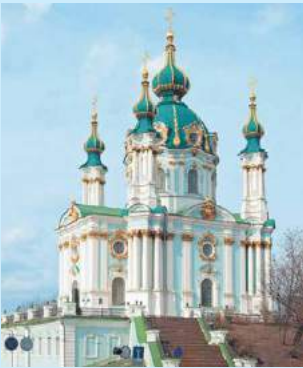
А Уявіть, що вам треба поінформувати вашого ділового партнера про зміни в програмі запланованої зустрічі. Напишіть йому електронного листа (5–8 речень), а також продумайте, як ви попередите його в телефонному режимі про надсилання цього листа (2–3 речення). Якого стилю ви будете дотримуватися?

Б Знайдіть в Інтернеті інформацію про природні ресурси, історію чи економіку вашого регіону (села, міста, району, області). Напишіть текст у науковому стилі (8–10 речень) з одного із зазначених напрямів.

Проект

Об'єднайтеся в групи. Підготуйте колективно розповідь та мультимедійну презентацію для іноземців про уявну (віртуальну) мандрівку Україною. Використайте мовні засоби для досягнення логічності й точності висловлення.

Розподіліть обов'язки в групі. Час презентації – 3–4 хвилини.

*Андріївська церква,
м. Київ*

*Театр опери
та балету, м. Одеса*

Кам'янець-Подільська фортеця, Хмельницька обл.

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

ДЕСЯТЬ – ЦЕ ДВІ РУКИ

Не вирізняли раніше такої частини мови, як числівник. Для позначення кількості використовували імена-еталони. Число *п'ять*, наприклад, у багатьох мовах позначалося словом, яке називало руку (малося на увазі п'ять пальців). Ще й тепер чукотське *мынгыткен* (десять) буквально означає «дві руки», а ескімоське *югинак* (двадцять) – «уся людина» (тобто двадцять пальців) (За М. Кочерганом).

Цікаво знати

СУВЕНІР

Сувенір – подарунок на спомин або річ, пов'язана зі спогадами. Походить від французького слова, що означає «спогад», «пам'ять». Здебільшого за сувеніри правлять оригінальні дрібнички, вироби із металу, скла, дерева, пластмаси та інших матеріалів. Поняття, що його виражає слово сувенір, можна передати такими словосполученнями, як *річ на спомин*, *пам'ятний дарунок* (За Є. Чак).

Усміхнімося

З УЧНІВСЬКИХ ТВОРІВ

- Ми йдемо до майбутнього навіть не дивлячись під ноги.
- Шевченко був рабом у багатого пана.
- Він писав, стимулюючи свою поезію під пісню.
- Наталка Полтавка паралельно веселила себе.
- Я стараюся більше часу проводити зі своїми цінностями.
- Кожна людина тягнеться до майбутнього, як лебідь до лебідки.

І так буває

ХТО НЕ ЛЮБИТЬ РАХУВАТИ?

На світі є плем'я, яке не любить рахувати. В амазонських джунглях живе плем'я мисливців піраха, мова якого має тільки три слова для позначення чисел – *один*, *два* і *багато*. «Один» може іноді вживатися в значенні *приблизно один*, *мало*, а слово «два» може означати насправді *небагато*. Точні числа не існують у мові племені тому, що в них немає необхідності. Піраха мають малорозвинену соціальну структуру. Гроші вони теж не рахують, валюту замінює натуральний обмін. Тому мова піраха складається з 10 різних звуків (З *посібника*).

Як парость виноградної лози, плекайте мову.
Пильно й ненастанно політь бур'ян.
Чистіша від сльози вона хай буде.

М. Рильський

ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ

§11. ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ Й ЗАГАЛЬНА КУЛЬТУРА ЛЮДИНИ

Про мовлення без невластивих літературній мові включень
і порушень мовних норм

106. А. Знайдіть у поданих реченнях випадки неправильного вживання слів.
Чим зумовлено ці помилки?

1. Мій найулюбленіший класичний твір – «Лунна соната» Бетховена.
2. На зустріч зібралися бувші одно-класники.

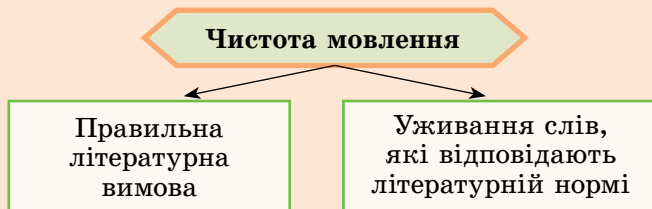
3. Після уроків я всігдa відди-хаю.
4. Шахтарі видобули мільйон тонн вугілля зверх плану.

Б. Відредагуйте усно речення відповідно до норм літературної мови.

В. Поміркуйте, яке мовлення можна назвати чистим. Як, на вашу думку, досягти чистоти мовлення?

Поняття
чистоти

Чистота мовлення – це повна відповідність нормам літературної мови (орфоепічним, лексичним та іншим).

Неправильна
вимова

Найпоширенішими помилками у вимові, що заважають чистоті мовлення, є неправильна вимова голосних і приголосних звуків, звукосполучень, неправильне наголошення, паузи вагання (*е-е..., гм..., той..., ну...*), невиправдане «акання».

Непотрібні
слова

Засмічують мову слова-паразити, суржикові, лайливі, вульгарні слова. Їх треба уникати!
Слова-паразити – вставки, які ніяк не впливають на суть сказаного. **НАПРИКЛАД:** ну цей, коротше, так би мовити, значить, власне кажучи.

Особливої шкоди українській мові завдає **суржик** – змішування слів різних мов, зокрема української та російської. **НАПРИКЛАД:** *вроді, віддихати, обідився* (правильно: *ніби, відпочивати, образився*).

Зверніть увагу!

Чистота мовлення пов'язана з культурою людини. Якщо людина культурна, то й мовлення в неї чисте, виразне, зрозуміле, логічне.

107. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Висловіть свої міркування щодо порушеної проблеми.

МОВНА КУЛЬТУРА

З того, як говорить людина, можна уявити собі її загальний розвиток, освіту й культурний рівень. Що культурнішою є людина, то розвиненішою є її мова, багатшою на лексичний запас, розмаїтішою* епітетами, метафорами, влучними порівняннями, барвистішою вживанням прислів'їв, приказок і приповідок. У природі не буває людей, які відзначилися б високим інтелектом і водночас примітивною, як у первісного дикуна, мовою.

Боротьба за чистоту й високу мовну культуру – це боротьба за культуру взагалі.

Правильно й чисто говорити може кожний, аби тільки було бажання. Це не є перевагою вчених-лінгвістів, письменників або вчителів-мовників. Це – не тільки ознака, а й обов'язок кожної культурної людини. Культурними в нас мусять бути всі, незалежно від того, працює людина розумово чи фізично (За Б. Антоненком-Давидовичем).

* *Розмаїтий* – рос. разнообразный.

Зверніть увагу!

На вимову українських слів може впливати російська мова з її звуковими особливостями.

108. Вимовте чітко слова, дотримуючись поданих інструкцій.

1. Голосний [о] вимовляйте чітко, не зближуючи його з [а]: *голова, вода, молоко, робота, зоря, кропива.*

2. Приголосні [б], [д], [з] вимовляйте дзвінко, не допускаючи їх оглушення: *мотузка, боягуз, в'язка, низка, дуб, горб, лісоруб, будка, швидко, кладка, хід, прудко.*

3. Приголосний [р] вимовляйте твердо, не допускаючи його пом'якшення: *Харків, Ігор, лікар, приятель.*

4. Приголосні [ш], [ч] вимовляйте твердо, не допускаючи їх пом'якшення: *ніч, м'яч, ключ, часто, читати, вітчизна, куліш, береш, щука, гуща.*

5. Вимовляйте приголосний [л] твердо, не допускаючи його пом'якшення: *телефон, електрика, лекція, легенда, галера.*

109. Прочитайте слова українською та російською мовами, чітко вимовляючи кожний звук. Порівняйте вимову цих слів в обох мовах. Які помилки у вимові українських слів можливі під впливом російської мови? Скористайтеся за потреби довідкою.

Українською	Російською
часто [ч]	часто [ч']
лектор [л]	лектор [л']
кабінет [н]	кабінет [н']
теорія [т]	теория [т']
двадцять [ц']	двадцать [ц]
птиця [ц']	птица [ц]

Довідка

1. Український приголосний [ч] твердий, а його російський відповідник – м'який [ч'].
2. В українській мові приголосні перед [е] тверді, а в російській – м'які.
3. У словах, спільних для обох мов, українському м'якому приголосному [ц'] відповідає російський твердий [ц].

110. I. Спишіть речення, уникаючи слів, які засмічують мовлення. Ви можете скористатися поданою нижче таблицею.

1. А тим часом іду я, розстроений. 2. Учасник **намагався** склонити комісію на свій бік. 3. Я щойно дивилася фільм «Ширяться слухи». 4. Щодо цього наші погляди **цілком** співпадали. 5. Мені треба срочно їхати до Харкова. 6. Слідуючого разу я попереджу вас заздалегідь. 7. Не забути б купити сахару, муки, овсянки, уксусу.

II. До виділених слів доберіть синоніми.

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
схилити до своєї думки засмутити друга збіглися обставини	склонити розстроїти співпали

ситуація

111. Уявіть, що в їдальні свого навчального закладу ви уточнюєте меню, робите й отримуєте замовлення. Складіть діалог (7–10 реплік), можливий у цій ситуації, використавши кілька з поданих опорних слів (словосполучень). Дотримуйтеся чистоти мовлення.

- ▶ смачна страва
- ▶ овочевий суп
- ▶ картопляне пюре
- ▶ яблучний сік
- ▶ тістечко
- ▶ таця
- ▶ серветки
- ▶ склянка
- ▶ Смачного!
- ▶ будь ласка

попрацюйте в парах

112. Перекладіть усно по черзі словосполучення українською мовою. Які помилки можливі під час виконання цього завдання?

Учебний корпус, прийняти стакан, включити свет, почистити коврик, новий заказ, взяти отпуск, поштовий адрес, написати письмо, счёт за квартиру, посипати сахаром, важное мероприятие.

113. I. Відредагуйте письмово словосполучення.

Вкусні блюда, яскраві салфетки, три стакани, мучні вироби, відмічати іменини, вимкнути свет, грязна підлога, пожежна машина, принести стуло, краска для волосся, кирпичний будинок, на лінії – контролор, обіщати допомогу, великий карман, чиста бумага, платити налоги, в пользу замовника, цікаві міроприємства, новий поставщик, погрузити продукцію, виконали зверх норми, взнос у бюджет, триденна командировка, українська таможня.

II. Складіть і запишіть речення з двома виправленими словосполученнями (на вибір).

114. Перебуваючи в транспорті, у магазині тощо, уважно дослухайтеся до мовлення тих, хто поруч. Які порушення мовних норм найчастіше допускають мовці?

115. Виконайте тестові завдання.

1. Правильну вимову відображає фонетичний запис слова в рядку

- A** лектор [л'эктор] **B** дзеркало [зэрколо]
B сектор [с'эктор] **Г** театр [театр]

2. Правильну вимову відображає фонетичний запис кожного слова, ОКРІМ

- A** чисто [чысто] **B** циркуль [цйркул']
B чашка [ч'ашка] **Г** учення [уч'ен':а]

3. Другий склад наголошений в обох словах рядка

- A** товстий, косий **B** везти, олень
B новий, нести **Г** кропива, тонкий

4. Лексичну норму порушено в рядку

- A** передплата на газети **B** зворотна адреса
B призвести до втрат **Г** учбовий корпус

5. Редагування НЕ потребує словосполучення

- A** любити уют **B** у любій день
B гарний краєвид **Г** сама ніжна мелодія

§ 12. ВИКОРИСТАННЯ В МОВЛЕННІ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про місце іншомовних слів у лексичній системі української мови та про те, коли слід послуговуватися цими одиницями

ПРИГАДАЙМО. Що таке слова іншомовного походження?

116. А. Порівняйте власне українські слова зі словами іншомовного походження щодо звучання та сприйняття. Чому саме першим рекомендують віддавати перевагу?

огляд – дайджест

приспосовання – адаптація

Б. Чи потрібно шукати власне українські замітники поданим нижче словам іншомовного походження?

банк, кредит, телефон, комп'ютер

В. Сформулюйте рекомендацію щодо використання в мовленні слів іншомовного походження.

Походження слова

За походженням розрізняють слова власне українські й іншомовного походження (*рос.* іностранный происхождения).

Власне українські

Власне українськими є слова, що виникли на українському ґрунті. Їх здебільшого немає в інших мовах. **НАПРИКЛАД:** *мрія, літак, людина, освіта, залізниця, зайвий, гарний.* Власне українськими є також слова, витворені українською мовою від спільних з іншими мовами коренів. **НАПРИКЛАД:** *водій, скрипаль, осторонь, удосвіта, біганина.* А від кореня *роб*, який характерний для східнослов'янських мов, утворилися власне українські слова *робити, виріб, виробництво, робітник, виробничий* та ін.

Вибір слова

Якщо в українській мові немає для позначення певного поняття власного слова, то можна послуговуватися словом іншомовного походження. Так, немає потреби віднаходити замітники таким словам, як *історія, планета, теніс, кабінет, пульс, джинси* тощо. Якщо ж поняття може бути виражене власне українським словом, то саме цьому слову потрібно віддавати перевагу, а не іншомовному. **НАПРИКЛАД:** *респектабельний* (фр. *respect*) – поважний, солідний; *адью* – прощавайте; *о'кей* – усе гаразд, добре; *дефект* – вада; *симптом* – ознака (вияв, прояв).

Зверніть увагу!

Запозичення – закономірний шлях збагачення лексики будь-якої мови. Саме тому культура української мови проголошує не викорінення слів іншомовного походження, а вимогу **не зловживати** ними.

117. Прочитайте поширені чужомовні запозичення. Доберіть усно за можливості їхні власне українські відповідники. Поміркуйте, які з поданих слів часто використовують задля моди й без потреби.

Адаптація, банкомат, релакс, ексклюзивний, вотум, гамбургер, джек-пот, евро, кайф, кутюр'є, ксерокс, онлайн, сертифікація, скотч, тінейджер, о'кей, мерсі, уїк-енд, хепі-енд.

118. I. Доберіть до поданих слів іншомовного походження їхні українські відповідники, наведені нижче. Запишіть слова парами.

Форсувати, ігнорувати, лімітувати, дефект, домінуючий, концентрувати, превалювати, стимулювати, базуватися, рентабельний, індиферентний.

Не помічати (зневажати), прискорювати, недолік, зосереджувати, панівний, обмежувати, переважати, заохочувати (спонукати), ґрунтуватися, вигідний, байдужий.

II. Із двома поданими власне українськими словами складіть і запишіть по одному реченню.

119. I. Прочитайте текст. Укажіть фрагменти, у яких ідеться про вагомість наукового здобутку Олени Полонської.

ЇІ ПОКЛИКАННЯ – НЕБЕСНА МЕХАНІКА

На її честь названо планету, про неї знімають фільми та пишуть книги. Так коротко неможливо розповісти про відому українку, учену зі світовим іменем Олену Полонську.

Небесна механіка – один з розділів теоретичної астрономії. Саме українка відповіла на складні питання, які не давали спокою астрономам усього світу. Ідеться про дослідження руху комет і спробу відповісти на запитання, звідки беруться ці загадкові, майже примарні об'єкти. Спираючись на власні методики та програми, Олена Полонська першою у світі розробила безперервну числову теорію руху **комети Вольфа** за весь історичний період її спостережень (1884–1984). Учена підтвердила гіпотезу щодо захоплення комет **Сонячною системою** й дослідила їхній рух за 400 років. Завдяки точним розрахункам Олени Полонської астрономи відшукали багато «загублених» комет (*Із журналу*).

Олена Полонська

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть у тексті слова іншомовного походження. З якою метою та чи доцільно їх ужито?
2. Поясніть лексичне значення двох слів іншомовного походження, ужитих у тексті (на вибір).
3. З'ясуйте етимологію (походження) підкреслених слів.
4. Обґрунтуйте написання слів з великої та малої літери у виділених сполученнях.

120. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були астрономом, то яку планету хотіли б досліджувати? Чому? Чи не відмовилися б полетіти в космос?

121. I. Знайдіть слова іншомовного походження, поясніть їхнє лексичне значення. Чи не порушують ці слова чистоти мовлення?

1. Ми досі ще рятуємо дистрофію тіл, а за прогресуючу дистрофію душ – нам байдуже (*В. Симоненко*). 2. Егоїзм заважає людині піклуватися про себе розумно (*В. Голобородько*). 3. Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і уста (*Л. Костенко*). 4. Наді мною земні катаклізми не владні (*О. Високий*). 5. Чи, може, це ввижається мені той неказаний камертон природи, де зорі ясні і де тихі води?.. (*Л. Костенко*).

II. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи.

122. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне з наведених поруч слів так, щоб не порушувати чистоти мовлення.

1. Були виявлені деякі _____ в роботі турфірми.

недоліки, дефекти

2. Треба використовувати _____ можливості.

локальні, місцеві

3. Назви п'єс драматурга є відомими _____.

4. Перші _____ захворювання серця.

5. Дотримуйтеся _____ висіву на гектар.

сентенціями, висловленнями

симптоми, ознаки, вияви

норм, лімітів

два – чотири – усі разом

123. Пригадайте вивіски на громадських закладах (магазинах, садочках, кав'ярнях, клубах тощо) вашого населеного пункту. Чи є на цих вивісках слова іншомовного походження? Які з цих слів, на вашу думку, доцільно замінити?

124. Відредагуйте й запишіть речення, уникаючи невиправданого вживання виділених слів іншомовного походження.

1. Виставку відвідали **респектабельні** гості. 2. У магазині представлено широкий **діапазон** продуктів харчування. 3. Два роки тому місто відсвяткувало свій **міленіум**. 4. Група презентувала **відеокліп** на свою нову пісню. 5. На змаганнях наша команда зазнала **фіаско**. 6. Хлопець **конфіденційно** розповів друзям про пригоду. 7. У житті зірка виявилася не такою **імпозантною**, як на екрані. 8. На зборах прийнято **ідентичне** рішення.

125. Перекладіть і запишіть речення українською мовою, замінюючи, де необхідно, слова іншомовного походження власне українськими. Зверніть увагу на те, як співвідносяться слова іншомовного походження в обох мовах.

1. В этих лесных массивах сосна доминирует над елью. 2. В квартире есть одна изолированная комната. 3. Я гарантирую*, что сегодня он вернётся домой вовремя. 4. налажено отечественное производство машин, которые прежде импортировались из-за рубежа. 5. На горизонте чётко вырисовывались контуры** далёких гор. 6. Дома, за вечерним чаем, мы наконец достигли консенсуса в покупке телевизора. 7. Мы никак не могли отправиться в поход, так как всё ещё не было кворума. 8. Необходимо срочно исправить дефекты ремонта.

* *Гарантувати* – укр. руча́тися, гарантува́ти, запевня́ти.

** *Контур* – укр. обрис, ко́нтур, конфігура́ція, про́філь.

126. Виконайте тестові завдання.

1. Іншомовними є всі слова в рядку

А маестро, директор, таксі

Б реплантація, мрія, екстракт

В перешкода, карате, пальто

Г комунікація, інколи, хобі

2. Слово іншомовного походження доцільно замінити власне українським у сполученні

А аграрний бізнес	В симптоми перемоги
Б міграційна служба	Г стиль бароко

3. НЕправильно сполучено слова в рядку

А ідентична поведінка	В повторний рецидив
Б ваша прерогатива	Г мати пріоритет

4. Доберіть українські відповідники до слів іншомовного походження.

<i>Іншомовне слово</i>	<i>Власне українське слово</i>
------------------------	--------------------------------

1 сфера	А образ
2 імідж	Б чинник
3 фактор	В спосіб
4 резонанс	Г царина
	Д відгомін

5. Доберіть відповідники до слів іншомовного походження.

<i>Іншомовне слово</i>	<i>Власне українське слово</i>
------------------------	--------------------------------

1 генеза	А вада
2 дефект	Б об'єднання
3 культ	В походження
4 коаліція	Г зображення
	Д обожнювання

§ 13. ВИКОРИСТАННЯ В МОВЛЕННІ ЛЕКСИКИ ОБМЕЖЕНОГО ВЖИВАННЯ

Про місце діалектизмів, професіоналізмів, жаргонізмів у лексичній системі мови, а також про те, як послуговуватися цими одиницями

ПРИГАДАЙМО. 1. Які слова називаються діалектними? 2. Що таке професіоналізми?

 127. А. Знайдіть у поданому уривку з твору «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка діалектизми.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще звечора наготовила червону скиндячку*, щоб завтра на голову положити, і з веселостю, і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоч часинку.

Уранці вирядилась – цонайкраще; поплела коси в самі міленькі дрібушки й вінком на голову наклала, пов'язала, які були луччі скиндячки, а зверху усіх положила червону і квіточками завітчалась.

* *Скиндячка* – стрічка, якою пов'язують голову.

Б. Замініть знайдені діалектизми словами сучасної літературної мови. Що від цього зміниться? Чи доцільна така заміна?

В. Поясніть, з якою метою у творі «Маруся» використано діалектизми.

Обмежене вживання

Поряд із загальноновживаною лексикою, яка забезпечує основні потреби спілкування, українська мова має слова обмеженого вживання. Певні обмеження сфери функціонування виявляють діалектизми, професіоналізми, жаргонізми.

<i>Діалектизми</i>	Діалектизми – це слова, уживання яких обмежено певною територією. НАПРИКЛАД: <i>плай</i> (стежка в горах), <i>файно</i> (гарно), <i>когут</i> (півень), <i>чичка</i> (квітка), <i>гліва</i> (груша), <i>жаліва</i> (кропива), <i>газда́</i> (господар), <i>зарібок</i> (заробіток), <i>кру́мплі</i> (картопля), <i>кобі́</i> (якби), <i>вокру́гі</i> (навколо). Діалектизми стоять за межами літературної мови та можуть ускладнювати спілкування. Їх використовують у розмовному мовленні носії різних діалектів. У художній літературі діалектні слова вживають для відображення колориту описуваної місцевості, відтворення звичаїв, побуту, особливостей мови населення.
<i>Професіоналізми</i>	Професіоналізми вживають люди певної професії для найменування понять, процесів тощо або певної характеристики об'єкта. НАПРИКЛАД: <i>забий</i> , <i>штрек</i> , <i>шпур</i> , <i>кріпильний ліс</i> (з мови шахтарів); <i>сівба</i> , <i>косовиця</i> (з мови аграріїв); у водіїв <i>загоряти</i> – сидіти без діла. Професіоналізми можуть засмічувати мову, якщо їх ужито невмотивовано.
<i>Жаргонізми</i>	Жаргонізми – слова й сполучення слів, які використовує окрема соціальна чи професійна група (переважно в усному спілкуванні). НАПРИКЛАД: 1) <i>зелені</i> , <i>капуста</i> , <i>лимон</i> , <i>штука</i> (про гроші); 2) у мові студентів <i>засіпатись</i> , <i>завалити</i> , <i>зрізатися</i> – не скласти іспиту. Жаргонізми можуть проникати і в мовлення людей інших професійних чи соціальних груп. Жаргонізми характерні для розмовного мовлення, проте вживання їх – ненормативне явище. Вони роблять мову примітивною, засмічують її. У художній літературі та зрідка в публіцистиці жаргонізми використовують як засіб вияву експресії, жартівливого або зневажливого ставлення до окремих явищ дійсності, для характеристики персонажів.

128. I. Спишіть речення. Підкресліть діалектизми, визначте їхнє лексичне значення. З якою метою їх ужито? Ви можете скористатися довідкою.

1. Ой Матію та Матію, відколи тя прошу: зроби мені коновочки, най співанки ношу (*Нар. творчість*). 2. Крім кожушків, кептарів кушніри займались і пошиттям хутових шапок. На Гуцульщині носили відомі по всій Україні смушеві шапки – кучми (*З кн. «Гуцульщина»*). 3. Хоче він бачити, хто ото співає. Узяв долото, клепа́ч і пролупує стіну (*З казки*). 4. Так голосно вона кричала, що всі сусіди стали збігатися, як на який дивогляд (*Марко Черемшина*). 5. Розвели серед двору ватру й грілися, а деякі варили вечерю (*М. Ірчан*).

II. Складіть по одному реченню з діалектизмами *файно* і *плай*.

Довідка

Конівка – відро, велика склянка. *Кепта́р* – верхній хутрянний одяг без рукавів. *Клепа́ч* – молоток. *Дивогляд* – диво. *Ватра* – вогнище.

129. I. Прочитайте мовчки текст. Визначте його стиль, схарактеризуйте обставини та суб'єктів спілкування.

МЕДСЕСТРА

Уранці в Павла Спаса брали на аналіз кров із вени. Це була мука для нього. Вени він мав погані, та й на тих не знайти вже живого місця від крапельниць. І тепер він у маніпуляційній підібравсь увесь, сидів напружений, мов на катапульти.

Медсестра спритно перетисла джгутом біцепс лівої руки:

– Попрацюйте пальцями. Працюйте. Так. А тепер затисніть.

Сестра відпустила джгут, торкнулася теплою пучкою вени:

– Ну, яка гарна, – посміхнулася, відкривши рядок білих-білих зубів.

Легко ввела голку у вену, так що він не відчув навіть болю... Сестра вийняла з вени голку, поклала ватку, змочену в спирт, на прокол. Спас зігнув руку в лікті, затиснув ватку.

– От і все. А ви хвилювалися, – карі очі в сестри потепліли.

«Яка добра жінка», – подумав із вдячністю Спас.

– Ви просто ас (*В. Захарченко*).

II. Знайдіть у тексті професіоналізми та поясніть, з якою метою їх використано. Чи не порушують вони вимог чистоти мовлення?

130. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи потрібно, на вашу думку, робити щеплення від різних хвороб? Відмова від щеплення – це байдужість до здоров'я чи страх утратити це саме здоров'я через неякісну вакцину?

ситуація

131. Уявіть, що вам довелось звернутися до поліції у зв'язку з намаганням сторонніх осіб проникнути в помешкання. Складіть можливий у такій ситуації діалог, одним з учасників якого є поліцейський (поліцейська). Використайте кілька поданих опорних сполучень.

- проводити огляд
- підозрювана особа
- сліди правопорушення
- очевидці злочину
- слідчі дії
- місце події
- речові докази
- перевірка версій
- скласти протокол огляду
- кримінальне правопорушення
- оперативно-розшукові заходи

132. I. Виберіть правильний варіант і запишіть його. Для мовлення представників якої професії характерні виписані сполучення слів?

Оплата податків – сплата податків; обща сума – загальна сума; податок на добавлену вартість – податок на додану вартість; наслідки перевірки –

результати перевірки; по даних бухобліку – за даними бухобліку; любий вид розрахунків – будь-який вид розрахунків; збір на пенсійне страхування – збирання на пенсійне страхування; закупівельні ціни – закупочні ціни; перевести кошти – переказати кошти; прибуток складав два мільйони – прибуток становив два мільйони.

II. З одним виписаним сполученням слів складіть і запишіть питальне речення.

два – чотири – усі разом

133. Визначте, у якому реченні слово обмеженого вживання руйнує загальне враження від сказаного. Обґрунтуйте свою думку.

1. Юрба котилася через майдан, горляючи щосили й розмахуючи руками. 2. Дядько недобрими очима глипав на худобу. 3. Очі їхні широкі, глибокі, дивляться на світ так, що, здається, можуть і на сонце зирити.

134. Прочитайте речення. Знайдіть слова обмеженого вживання. Схарактеризуйте їхнє емоційно-експресивне забарвлення, зробіть висновок про причину й доцільність уживання.

1. У парку збираються відтяпати ще один шматочок, щоб побудувати торговельний центр з автостоянкою (*З газети*). 2. Він, може, часом щось і не второпав (*Л. Костенко*). 3. Я все ніяк допетрати не міг, що крутиться Земля, мов куля кругла (*В. Олійник*). 4. Заходить наш скромняга Славко, і всі отетеріли. Порушника дисципліни шпетили, а він мовчав (*І. Малишевський*). 5. Можна було б у черговий раз сачканути, тим більше що в дипломаті лежав готовий бланк медичної довідки з печаткою (*В. Врублевський*). 6. Кажуть, німець безліч шпівнів наперед вислав і вони швендяють скрізь, то жебраками, то черницями, то селянами (*У. Самчук*).

Зверніть увагу!

Головне у використанні діалектизмів, професіоналізмів, жаргонізмів – почуття міри.

135. Перекладіть усно українською мовою уривок із книжки Корнія Чуковського «Живий як життя». Чия позиція вам ближча? Поділіться своїми міркуваннями щодо порушеного питання.

ЖАРГОН: ЗА И ПРОТИВ

У жаргона есть немало защитников. И прежде чем выносить ему тот или иной приговор, мы обязаны выслушать их внимательно и вполне беспристрастно.

– В сущности, из-за чего вы волнуетесь? – говорят они нам. – Во всех странах во все времена мальчишки любили и любят напускать на себя некоторую развязность и грубость, так как из-за своеобразной застенчивости им совестно обнаружить перед своими товарищами мягкие, задушевные, лирические, нежные чувства.

А во-вторых, не забудьте, что юным умам наша обычная, традиционная «взрослая» речь нередко кажется пресной и скучной. Им хочется каких-то новых, небывалых, причудливых, экзотических слов – таких, которых не говорят ни учителя, ни родители, ни вообще «старики»... И нет ничего криминального в том, что они стремятся создать собственный, молодёжный язык.

Вот, пожалуй, и всё, что могут сказать защитники. Не стану оспаривать их утверждения. Пусть они правы, пусть дело обстоит именно так, как они говорят. Остаётся неразрешённым вопрос: почему же этот защищаемый ими жаргон почти сплошь состоит из пошлых слов, выражающих грубость? Почему в нём нет ни мечтательности, ни доброты, ни изящества – никаких качеств, свойственных юным сердцам? И можно ли отрицать ту самоочевидную истину, что в грубом языке чаще всего отражается психика грубых людей?

Главная злокачественность этого жаргона заключается в том, что он не только вызван обеднением чувств, но и сам, в свою очередь, ведёт к обеднению чувств.

СЛОВНИК

Беспристрастно – укр. *неупереджено*; заключаться – укр. *полягати*; застенчивость – укр. *сором'язливість*; изящество – укр. *віттонченість, вішуканість*; мечтательность – укр. *мрійливість*; обнаружить – укр. *виявити*; пожалуй – укр. *напевно, можливо*; пошлый – укр. *вульгарний, непристойний*; свойственный – укр. *притаманний, властивий*; сплошь – укр. *суцільно*; утверждение – укр. *ствердження*; приговор – укр. *вірок*.

136. Виберіть і прочитайте уривок із другого розділу повісті «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського. Випишіть діалектизми та зробіть висновок про причину й доцільність їхнього вживання.

137. Простежте, чи завжди ваші однокласники (однокласниці) дотримуються вимог щодо чистоти мовлення. Яких слів, у тому числі жаргонізмів, їм слід позбутися?

138. Виконайте тестові завдання.

1. Діалектизми наведено в рядку

- А гуглити, контент В вуйко, легінь
Б уста, ланіти Г земство, повіт

2. У реченні «Ось і світло-зелена **царинка**, у неї, як у дзеркало, задивляються хмарки» (М. Старицький) виділений діалектизм означає

- А невеличка лука для сінокосу В невелике озеро
Б ділянка для квітів біля хати Г вершина гори

3. Установіть відповідність.

Діалектизм	Значення
1 ватра	А безлісі гори
2 чічка	Б квітка
3 газда	В вогнище
4 плай	Г гірська стежка
	Д хазяїн

4. НЕМАЄ лексичної помилки в рядку

- А зробити слідуючим чином
Б зробити наступним чином
В зробити таким чином
Г зробити наступним образом

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

СПОРТИВНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Основним «постачальником» **спортивних термінів** вважають англійську мову. Це пояснюється тим, що багато видів спорту зародилося саме в англомовних країнах, а англійська є однією з найпоширеніших у світі. Пригадаймо, наприклад, спортивні терміни з **футболу** та **гандболу**: *тайм, матч, гол, раунд, пас, голкіпер, пенальті, аутсайдер, плеймейкер* (розігрувач), *плей-оф, форвард* (нападає), *овертайм* (додатковий час), *дискваліфікація*.

А ось **бейсбол** (англ. *base* – база, основа; *ball* – м'яч), який прийшов до нас не так давно, привніс в українську мову такі неологізми: *пітчер, бетер, кетчер, шорт-стоп* (назви гравців), *бант, дабл, сингл, хіт* (назви ударів) тощо. Можливо, з подальшим розвитком в Україні бейсболу будуть знайдені точні та влучні відповідники цим запозиченням (з *посібника*).

На дозвіллі

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Дайте відповіді на запитання, пригадавши фразеологізми.

1. Чим клацають, коли мерзнуть? 2. По чому б'ють, коли дійшли згоди, домовилися про щось? 3. Кого роблять з мухи, коли перебільшують? 4. Що ламають, коли виглядом виражають переживання, страждання, хвилювання? 5. Чим кидаються, коли обіцяють що-небудь необдуманно, безвідповідально? 6. Кого купують у мішку, не бачачи й не знаючи його суті, властивостей? 7. Скільки солі з'їдають, коли довго живуть з ким-небудь? 8. Куди ідуть, не вибираючи шляху, без певної мети?

Відповіді (не послідовно).

Словами, світ за очі, слона, зубами, ката, пуд, по руках, руки.

Усміхнімося

РОМАНТИКИ

Гарну книжечку нову читають хлоп'ята.

– Що це значить *романтизм*? – питають у тата.

– О, знайшли про що питать, – блимнув той спідлоба. –

Це коли кістки болять... Є така хвороба.

ДИВОВИЖНЕ СЛОВО

Десь на вулиці матусю запитав хлопчина:

– А чи може без бельзину їхати машина?

Мати вражена спинилась, вдарила в долоні:

– Звідки слово це взялося в твоїм силіконі?

(П. Глазовий)

На дозвіллі

ЧИСТОМОВКИ

Ой збирала Маргарита маргаритки на горі,
Розгубила Маргарита маргаритки на дворі.

У горішнику горішина горішками обвішана.
Тимошко й Оришка струшують горішки.

*Мова рідна! Ти ж – як море –
безконечна, могутня, глибинна.
Котиш і котиш хвилі своїх лексиконів,
а їм немає кінця-краю.*

С. Плачинда

БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ

§14. БАГАТСТВО МОВИ І МОВЛЕННЯ

Про інтонаційне, лексичне, морфологічне, синтаксичне багатство української мови, а також про потребу збагачувати своє мовлення

139. А. Простежте, чи правильно й точно відображено явища природи в обох текстах.

1. Квітневий день такий, що його неодмінно хочеться назвати синьооким, – ясний, безхмарний... Начебто звідусюди дивляться на тебе сині очі весни, й ти відкрито, відчуваючи душевне здоров'я, теж дивишся в ті очі, що випромінюють приязнь і ласку. На двох високих тополях, старих, безлистих цієї пори, зверху донизу, на кожній гіллячці, хмарою сидять горобці. На цих деревах таку силу-силенну я вже помічаю не вперше... (Є. Гуцало).

2. Квітневий день хочеться назвати синьооким. З усіх сторін дивляться на тебе сині очі весни, й ти дивишся в ті очі. На двох високих тополях сидять горобці. На цих деревах так багато горобців я вже помічаю не вперше...

Б. У якому тексті зміст розкрито повніше, детальніше? За допомогою яких мовних засобів цього досягнуто?

В. Зробіть висновок, який із текстів різноманітніший, багатший. Яке мовлення вважають багатим?

Багатство мови

Українська **мова** – багата, різноманітна. Її багатство становлять тематичні групи лексики, синоніми, омоніми, антоніми, багатозначні слова, застарілі й новоутворені слова, фразеологізми, тропи (метафори, епітети, порівняння, метонімії тощо), варіанти граматичних форм слів, синтаксичні конструкції, стилістичні фігури (повтори, паралелізм, градація тощо), різноманітні інтонації.

Багатство мовлення

Багатство **мовлення** – це використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), які відрізняються за своїм смислом і будовою. Існує прямий зв'язок між поняттями *багатство* й *різноманітність* мовлення, адже що різноманітніше мовлення, то воно багатше.

Багатство мовлення

Використання мовних засобів, які в тексті не повторюються

Вираження однієї й тієї самої думки різними мовними засобами

Інтонація

Інтонаційне багатство мовлення забезпечується використанням найрізноманітніших інтонацій (розповідної, питальної, спонукальної, окличної). Кожне речення в мовленні має свій інтонаційний малюнок, який відображає думку мовця та емоційно-вольове ставлення до змісту висловлення.

ПОРІВНЯЙМО:

Мій брат, музикант,
у Харкові.

Мій брат – музикант
у Харкові.

Що розкажеш?

Що, розкажеш?

Лексика

Лексичне багатство мовлення виявляється в тому, що мовець здатний **унікати повторення** слів, мовних штампів, користуватися **синонімічними** ресурсами, добирати точні слова. Для зрозумілого й чіткого вираження думок дуже важливо мати достатній **запас слів**. Крім того, необхідно знати ще й усі можливі значення **багатозначних** слів.

Морфологія

Морфологічне багатство мовлення створюється використанням **варіантів форм слів**. **НАПРИКЛАД:** паралельні форми іменників (*батьку – батькові*), прикметників (*зеленому – зеленім*), дієслів (*співатиму – буду співати*).

Окремі поняття можемо передавати різними частинами мови. **НАПРИКЛАД:** іменником і дієсловом (*ходьба – ходити*), прикметником та іменником (*мудрий – мудрість*) тощо.

Синтаксис

Багатство мовлення забезпечують і різноманітні **синтаксичні конструкції** (прості й складні речення, повні й неповні, односкладні й двоскладні, поширені й непоширені, ускладнені й неускладнені).

Стилістика

Українська мова надзвичайно **стилістично** багата. До текстів різних стилів ставлять певні вимоги, згідно з якими треба враховувати емоційно-експресивне забарвлення слів, словосполучень, речень та закріпленість їх за певним стилем мовлення.

Примітка. Про фразеологічне багатство йдеться в § 15.

Зверніть увагу!

Одноманітне, бідне мовлення втомлює слухачів і читачів, а різноманітне, багате – активізує увагу.

ситуація

140. Уявіть, що ви відпочиваєте біля моря. Прочитайте вголос виразно речення. Поясніть, як відрізняється їхня інтонація.

- Діти, накупалися в морі?
- Діти накупалися в морі?
- [Радісно] Діти накупалися в морі!
- [Тривожно] Діти накупалися в морі!
- Купатися!
- Купатися?

Особистість

141. I. Прочитайте вірш уголос, намагаючись передати інтонацією внутрішній світ ліричної героїні. Визначте основний мотив поезії. Як ви розумієте її назву?

КОРЕКТНА ОДА ВОРОГАМ

Мої кохані, милі вороги!
 Я мушу вам освідчитись в симпатії.
 Якби було вас менше навкруги –
 людина може вдаритись в апатію.
 Мені смакує ваш ажютаж.
 Я вас ділю на види і на ранги.
**Ви – мій щоденний, звичний мій тренаж,
 мої гантелі, турники і штанги.**
 Спортивна форма – гарне відчуття.
 Марудна* справа – жити без баталій.
 Людина від спокійного життя
 жиріє серцем і втрачає талію.
 Спасибі й вам, що ви не м'якуші.
 Дрібнота будь не годна ворогами.
 Якщо я маю біцепси душі –
 то в результаті сутичок** із вами.
Отож хвала вам! Бережіть снагу*.**
 І чемно попередить вас дозвольте:
 якщо мене ви зігнете в дугу,
 то ця дуга, напевно, буде вольтова.

Л. Костенко

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Схарактеризуйте інтонаційні малюнки виділених речень. Якими видами речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням скористалася поетеса?
2. Укажіть слова спортивної тематики, терміни, емоційно забарвлені слова, синоніми. Зазначте використані художні засоби.
3. Визначте види речень за будовою (прості, складні). Простежте, як почергове використання простих і складних речень допомагає поетесі висловити думки.
4. На основі поезії доведіть, що українська мова – багата, різноманітна.

* *Марудний* – рос. нудный. ** *Сутьичка* – рос. стычка, схватка.

*** *Снага* – фізичні сили, енергія.

попрацюйте в парах

142. Прочитайте вголос одне одному вірш-жарт, передаючи інтонацією відповідні емоції й почуття. Зробіть висновок про інтонаційне багатство мови і мовлення.

Сказала тітка:
– Ху, футбол.
Сказала мати:
– Тьху, футбол!

Сестра сказала:
– Ну, футбол...
А я сказав їм:
– О, футбол!

143. Поясніть значення прикметників у поданих словосполученнях. Складіть і запишіть безсполучникове складне речення з одним словосполученням кожної групи (на вибір).

1. Високе дерево, високий голос, висока точність, високі слова, висока матерія.

2. Світла кімната, світла рідина, світла голова, світле почуття.

144. I. Спишіть речення, замінюючи просту форму ступенів порівняння прикметників чи прислівників складеною та навпаки.

1. Перше питання було висвітлено більш глибоко. 2. Найдорожчий спогад для мене – народження сестрички. 3. Новозбудована споруда вища, ніж торговельний центр. 4. Найбільш цікаві роботи відзначено дипломами. 5. Останній доказ виявився найвагомим. 6. Хто ставить завдання більш прості, той швидше мети досягає. 7. Завтра більш складний день, тому потрібно довше поспати.

II. Підкресліть прикметники як члени речення.

коло думок

145. Поміркуйте, якими мовними засобами відрізняються подані в парах речення. Чому для висловлення подібної інформації використано різні засоби?

1. Лікар допоміг хворому. – Лікар надав допомогу пацієнту.

2. Сергій подякував лікареві. – Міністр висловив подяку лікареві.

Держава

146. I. Спишіть текст, підкресліть граматичні основи. Схарактеризуйте усно речення (просте чи складне, односкладне чи двоскладне, розповідне чи питальне).

АУРА УКРАЇНИ

Над Скандинавським півостровом, як північне сяйво, стоїть заворожуюча аура музики Гріга, Сібеліуса, дивовижних казок Андерсена. На іншому континенті маленька Колумбія підсвічена магичною ауру Маркеса. Чи ж треба казати, що Англія – це Шекспір, Байрон, Шеллі? Що Франція – це Вольтер, Бальзак, Руссо, Аполлінер? Що Італія – це нація Данте й Петрарки, Рафаеля й Мікеланджело? Бо не квадратне ж підборіддя дуче визначає її обличчя, а її художники й поети.

А чому б у таких самих діоптріях* не подивитися на Україну? Якщо десь у світі чують – Україна, українці, які це асоціації викликає там? Хіба це не правомірне запитання? Ми вже держава. Тож чи не час замислитися, хто ми в очах світу та яку маємо ауру? (Л. Костенко).

* Діоптрія – міжнародна одиниця оптичної сили.

II. Прочитайте вголос текст, дотримуючись відповідного інтонування. Визначте стиль мовлення тексту. Змодельуйте ситуацію спілкування, у якій можливе таке висловлення. Схарактеризуйте його щодо багатства мовлення.

147. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якими, на вашу думку, є українці в очах світу? Якою аурую підсвічена Україна?

148. Урізноманітніть висловлення, замінивши виділені шаблонні звороти. Нові висловлення запишіть.

1. Особливий **інтерес** туристів **викличуть** поїздки на острови. 2. З метою виконання своїх **зобов'язань** туристична компанія забезпечила трансфер. 3. Родина Сметанських брала участь у багатьох туристичних походах.

149. Висловіть ту саму думку, використавши інші лексичні, морфологічні чи синтаксичні засоби. Нові висловлення запишіть.

1. Україна посідає особливе місце в історії світової авіації. 2. Нині дуже багато уваги приділяють посиленню контролю за використанням бюджетних коштів. 3. Зустрічати Новий рік можна двічі – якщо вчасно переправитися через Ла-Манш.

150. Перебудуйте одне з поданих висловлень, збагативши його лексичними, синтаксичними або морфологічними засобами. Перебудований текст запишіть.

А Україна є однією з восьми авіабудівних держав світу. Ми маємо повний авіаційний цикл – здатні проектувати, виробляти, експлуатувати й ремонтувати літаки. У нашій країні створено найбільші в історії людства літаки Ан-124 «Руслан» та Ан-225 «Мрія».

Б У ярі темніє латка чорної землі. У цій латці просочується струмок. Віддалік – другий струмок з-під кучугури снігу просочується. Він проклав для себе глибоченький рівчак.

§15. ФРАЗЕОЛОГІЧНЕ БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Про місце фразеологізмів у лексиці української мови та про можливості цих одиниць для вираження думки

ПРИГАДАЙМО. Що спільного й відмінного між словом і фразеологізмом?

151. А. З'ясуйте, з якими стилями мовлення співвідносні речення. Знайдіть фразеологізми.

1. Депутати в поті чола написали та подали на розгляд уже п'ятий (!) варіант Житлового кодексу. А хура й досі там (*З газети*).

2. Музам було гостро наказано не бити байдиків і не ловити гав надалі, а вступити на службу рідному краю (*Леся Українка*).

Б. Замініть усно в реченнях знайдені фразеологізми синонімічними словами чи словосполученнями. Як це позначиться на висловленнях?

В. Зробіть висновок про роль фразеологізмів у мовленні, їхні виражальні можливості.

Книжне забарвлення

Кожний стиль мовлення володіє значним запасом фразеологізмів.

У науковому й офіційно-діловому стилях уживають фразеологізми книжного характеру, які надають текстам чіткості, стислості, точності, конкретності. Такі фразеологізми позбавлені образності, емоційного забарвлення. **НАПРИКЛАД:** сформулювати правило, довести теорему, порушити питання, брати участь, набирати чинності.

Розмовне забарвлення

У розмовному й художньому стилях (рідше – в публіцистичному) широко вживають розмовні фразеологізми, які мають здебільшого зневажливо-знижене експресивне забарвлення, формують колорит простоти. **НАПРИКЛАД:** розпустити язика, ні сіло ні впало, без задніх ніг.

Поетичне забарвлення

Для публіцистичного й художнього стилів характерними є також поетичні, часто урочисто-піднесені фразеологізми. **НАПРИКЛАД:** лебедина пісня, іронія долі, золоті слова, сади Семіраміди, чаша терпіння.

Зверніть увагу!

Є фразеологізми, які наявні в різних стилях мовлення, бо не мають стилістичного забарвлення.

152. I. Випишіть фразеологізми, які мають поетичне, урочисто-піднесене забарвлення. Усно поясніть значення двох виписаних фразеологізмів (на вибір).

Аж за боки братися, іронія долі, легкий хліб, сьоме небо, мати за честь, з позиції сили, замилувати очі, битий шлях, олімпійський спокій, витрішки продавати, дістати відкоша, випити гірку чашу, лебедина пісня, дивитися в корінь, сіль землі, терновий вінок, чаша терпіння, варити воду, без задніх ніг, годувати жданіками, притча во язицех, азбучна істина, неопалима купина, бісики пускати, за вовка промовка, бути на коні, крапля в морі, прикипіти очима.

II. Складіть і запишіть речення з двома поданими фразеологізмами (на вибір). Підкресліть фразеологізми як члени речення.

153. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Радіс(т)но розуміти, що книжки молодого автора в безвість не канули (З газети). 2. (Не)має таких академій, щоб наб(е,и)рали без клепок, а випускали з клепками (Олесь Гончар). 3. Я б давно мав синицю в руках, а жадаю сягнути журавля (П. Карась). 4. Не хочеш – не кажи. Я лізти в душу силоміць (не)звикла (Леся Українка). 5. З огляду на виклад(е,и)не просимо вирішити питання відшкодуван(н)я збитків (З листа). 6. Об(г,г)рунтуйте роль калейних добрив, висловіть суджен(н)я про біологічну роль металічних елементів (З підручника).

II. Підкресліть фразеологізми відповідно до їхньої синтаксичної ролі. Поясніть стилістичну функцію цих мовних засобів у кожному реченні.

* Запобігти поширенню – рос. предотвратит распространение.

154. I. Прочитайте вголос тексти, дотримуючись правильної інтонації. Визначте тип і стиль мовлення.

* * *

1. Усе починається з дитинства, з колискової, з голосу материнської душі над колискою. Уже в перше звучання почутої мелодії навечно влітається для маленької дитини багатоголосся душі та світу. Відтепер відкривається шлях її радощам, смуткові й веселості, тривогам і сподіванням. І, напевно, головному – взаємності з життям, зі світом. Колискова – це неначе душа, яка ходить навшпіньках*.

* * *

2. У моїй батьківщині осінь потихеньку ступає в червоних чобітках, завітчана в соняшники й китиці винограду. Вечірні тумани заступають хороводи русалок, і зорі, на диво, сяють близько над землею, щоб можна було говорити до них. У моїй батьківщині сонце ходить босоніж, підперезане бабиним літом, із червоною калиною в русьвому волоссі (З посібника).

II. Виконайте завдання до текстів.

1. Знайдіть фразеологізми, поясніть їхнє лексичне значення та стилістичну роль, обґрунтуйте точність у використанні.
2. Знайдіть складні слова та поясніть їхнє написання.
3. Поясніть уживання тире в реченнях першого тексту.

* *Навшпіньках* – рос. на цыпочках.

два – чотири – усі разом

155. Доберіть із поданих у дужках фразеологізмів-синонімів найвідповідніший. Поясніть свій вибір.

1. Хлопець насторожився і (прикусив язика, проковтнув язика, ні пари з уст, мов води в рот набрав, ні мур-мур, втратив дар мови). 2. Хутір був (під боком, під рукою, під носом, не за горами, рукою подати), дорога до нього вела через лісок.

156. I. Поясніть лексичне значення поданих фразеологізмів. Походження яких з них вам відомо?

Колесо історії, наріжний камінь, осідлати Пегаса, нитка Аріадни, тернистий шлях, титанічна боротьба, берегти як зіницю ока, вогнем і мечем, альфа і омега, манна небесна, грати першу скрипку, покласти в довгий ящик, за сімома замками, вітер в голові, бісики пускати, перейти Рубікон, вивести на чисту воду, розставити всі крапки над «і», сидіти на шії, повіяло іншим вітром, піти за вітром, дрижаки хапати.

II. Складіть і запишіть два речення з поданими фразеологізмами (на вибір).

157. І. Прочитайте текст. Перекажіть його усно українською мовою. Що нового ви з нього дізналися?

ДАМОКЛОВ МЕЧ

Это выражение связано с древнегреческим преданием.

У сиракузского владыки Дионисия был приближённый вельможа Дамокл, который завидовал своему властелину. Дионисий знал об этом и решил проучить завистника. Во время пира он приказал слугам усадить своего фаворита на трон и оказывать ему царские почести. Дамокл был очень доволен, он был в восторге! Но вот он поднял глаза **вверх** и замер: прямо над его **головой** остриём кнizu висел тяжёлый меч, подвешенный на тонком **конском** волоске. Каждую минуту он мог сорваться прямо на голову Дамокла.

С тех пор слова *дамоклов меч* говорят о нависшей опасности, которая может обрушиться в любую минуту.

II. Доберіть і запишіть до виділених слів українські відповідники. Порівняйте вимову й написання цих слів в обох мовах.

СЛОВНИК

Предание – укр. *легéнда*; владыка – укр. *волóбар, госпóбар*; завидовать – укр. *зáздрити*; почесть – укр. *пошáна, повáга*; восторг – укр. *зáхват*; остриё – укр. *ві́стря*; каждую минуту – укр. *щомíти*; с тех пор – укр. *відтóді*; опасность – укр. *небезпéка*.

158. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть і запишіть невеликий текст у публіцистичному стилі на одну з поданих тем: «Майстер на всі руки», «Знання за плечима не носити», «Альма-матер», «Путівка в життя», «Бойова нічия». Використайте фразеологізми.

Б Складіть і запишіть невеликий текст у художньому стилі на одну з поданих тем: «Лебедина вірність», «За двома зайцями», «Гуси-лебеді», «З роси та з води», «Язик до Києва доведе». Використайте фразеологізми.

159. Виконайте тестові завдання.

1. Розмовне забарвлення мають обидва фразеологізми в рядку

- А порушити питання, пекти раків
- Б лебедина пісня, розпустити язика
- В ні сіло ні впало, без задніх ніг
- Г морочити голову, іронія долі

2. Фразеологізм має значення «*виконувати певну роботу повільно*» в реченні

- А Так, у роботі Славко важкий на підйом.
- Б Дорогу ремонтують ніби мокре горить.
- В На ділянці все роблять повагом, без вогника.
- Г І сьогодні бригада Короля пасе задніх.

3. Установіть відповідність між поданими словами та фразеологізмами.

Слово	Фразеологізм
1 негайно	А за царя Гороха
2 нікому	Б ні собі ні людям
3 давно	В по самі вуха
4 дуже багато	Г хоч греблю гати
	Д у мить ока

§ 16. РЕСУРСИ ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ

Про емоційно-оцінну лексику, тропи, синтаксичні конструкції та стилістичні фігури, які роблять наше мовлення багатим

ПРИГАДАЙМО. Які є художні засоби? Що таке метафора, епітет, гіпербола?

160. А. Яку оцінку (позитивну, негативну) чи які почуття, емоції виражають подані слова?

чудовий, жакхливий, кошенятко, вітруган

Б. Знайдіть слова, які надають висловленню емоційно-експресивного забарвлення.

Це був сивий чолов'яга з руками велетня. Маленькі його очиці бігали злякано, наче належали якомусь дикому звірку, а не цьому здоровилові (*М. Чабанівський*).

В. Зробіть висновок про те, які слова називають емоційно-оцінними та яка їхня роль у мовленні.

Оцінні слова

Для вираження позитивних чи негативних оцінок, почуттів, емоцій, ставлення мовця до предмета використовують **емоційно-оцінну** лексику. **НАПРИКЛАД:** *славнозвісний, поганий, жах, красуня, делікатес, нюнити, базікати, блискучий, грубіян, здоровило, вітерець, вітрище, рідненький, міцний горішок.*

Тропи

Троп – це зворот мовлення, у якому слово або вислів ужито в переносному, образному значенні. До тропів належать **порівняння, епітет, метафора, метонімія, синекдоха, персоніфікація, уособлення, гіпербола, алегорія** тощо. Тропи використовують у художньому й публіцистичному мовленні. **НАПРИКЛАД:** 1. Епітет: *Калинові сльози моєї землі* (Ю. Вавринюк). 2. Метафора: *Заснула тиша на стежках вихлявих* (Д. Іванов).

Стилістичні фігури

Стилістичні фігури – особливі синтаксичні конструкції, які служать для логічного виділення та впорядкування тексту, для увиразнення й підсилення його фонетичних, лексичних, словотвірних і граматичних засобів. До стилістичних фігур належать **анафора, епіфора, паралелізм, антитеза, градація, інверсія, еліпсис, умовчання, риторичне питання, повтор, тавтологія, плеоназм** та ін.

Основне місце вживання стилістичних фігур – художнє, розмовне й публіцистичне мовлення. **НАПРИКЛАД:** 1. Еліipsis: *Вийшла з хати лісничиха – до очей долоні* (А. Малишко). 2. Градація: *Дай, серце, волю нетерплячим крилам, затріпочи, розвійся і полинь* (М. Рильський).

Зверніть увагу!

Треба розрізнати повторення спільнокоренових слів (**тавтологію**) як засіб увиразнення мовлення та **невиправдане повторення** спільнокоренових слів, що вважається мовною помилкою. Так, у художньому й публіцистичному стилях тавтологія є одним із засобів підсилення виразності. **НАПРИКЛАД:** *Жніте, жінці, да розжинайтеся* (Нар. творчість). Тавтологічний характер мають стійкі вислови, уживані в розмовному мовленні: *сидьма сидіти, горе горювати* тощо.

Світ

161. I. Прочитайте текст, визначте його стиль мовлення.

БЛАГОСЛОВЕННЯ СОНЦЮ

Сонце, наш **світояйний князю**, ми всі – сини й доньки Твої, **благословляємо** Тебе. Ти наш Батько і наша Мати. Усім нам – мудрим і дурням, добрим і злим, найбагатшим і злидарям, дітям і старим, кожній травинці й комахці – Ти даєш своє **милостиве благословення**. За коловоротами планети навколо Тебе ми рахуємо літа свої, літа батьків і дітей своїх, час цивілізації та час, коли наближається наше життя або смерть. Без тебе і твоєї любові ми не проживемо і дня. Без твого світла й тепла загине наша планета, помремо й ми. З радістю вітаємо час Твоїх перших променів у очах наших, безмежно сумуємо за Тобою, коли Ти покидаєш нас і настає ніч. Хай продовжаться роки Твої **на віки вічні**. Ми віримо, що Ти завжди зігриватимеш промінням своїм тіла й душі наші, підтримаєш у скрутну* хвилину, розділиш нашу радість у щасті. Дай нам мудрість і силу, просвіти наші розум і душу. Будь **справедливим** до всіх нас (За С. і А. Руденками).

* *Скрутний* – рос. трудный, тяжёлый.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Поясніть, якого відтінку надають тексту виділені слова.
2. Назвіть емоційно-оцінні слова. Обґрунтуйте доцільність їх у тексті.
3. Знайдіть антоніми й синоніми. Поясніть їхню роль у реалізації теми та ідеї тексту.
4. Доберіть із тексту приклади тропів і схарактеризуйте їх.
5. Схарактеризуйте наявні в тексті синтаксичні конструкції (прості й складні речення, ускладнені речення, окличні тощо).

попрацюйте в парах

162. Доберіть і запишіть по 5–7 слів із суфіксами, що мають зменшувально-пестливе значення або вживаються на означення згрубілості, збільшення. Прочитайте ці слова однокласнику (однокласниці), поясніть емоційне забарвлення слів.

коло думок

163. Поміркуйте, чому перше й друге речення потребують редагування, а третє – ні, хоча в усіх є тавтологія.

1. На нараді було розглянуто комплекс питань, пов'язаних з аграрним комплексом (*З виступу*).

2. Питання про цей апарат досліджувалося в кількох дослідженнях (*З виступу*).

3. Якщо підеш зі мною сонечко шукати, я тебе навчу мої танці танцювати (*Гайтана*).

164. I. Прочитайте текст, визначте його стиль мовлення. Випишіть тропи.

Повітря **вогке**, м'яке – воно ніби пронизане передчуттям туману, що впаде опівночі або ж перед світанком. Співають солов'ї, їх неправдоподібно багато в зелені садів, серед білого цвіту. Начебто й не солов'ї співають, а кожен садок щечече **по-своєму**... чи в саду кожне дерево витьохкує так, як то йому судилося цієї весняної пори... Співають солов'ї, щечечуть садки, витьохкують дерева – весь цей дивовижний, злагоджений хор творить одну пісню, ім'я якій – радість, ім'я якій – українська весна!

З-над самого обрїю* зводиться місяць, кругловидий, смутний, і світить він ще впівсили, без завзяття**, і проміння його печальне, мов зітхання матері (*Є. Гуцало*).

* *Обрїй* – рос. горизонт. ** *Завзяття* – рос. упорство, стойкість.

II. Запишіть виділені слова, розберіть їх за будовою й обґрунтуйте орфограми.

III. Поясніть роль пауз, позначених у тексті трьома крапками.

два – чотири – усі разом

165. Установіть відповідність між реченням і використаною в ньому стилістичною фігурою.

- 1 Розвивайся й ти, сухий дубе, – завтра мороз буде; убирайся, молодий козаче, – завтра поход буде (*Нар. творчість*).
- 2 Стара черемха заздро поглядала на першу вишню, визрілу несміло (*В. Беля*).
- 3 Згинь старе із мріями – йди нове з героями (*П. Тичина*).

- А персоніфікація
- Б паралелізм
- В антитеза

166. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки.

1. Чужого хорошого не гудь а поганого свого (не)хвали (*Нар. творчість*).
2. Хіба є хто на Землі кр(е,и)латіший за людину? (*Олесь Гончар*).
3. (У)горі над нами – неба! неба! (*П. Тичина*).
4. Ми спа(д,т)коємці спа(д,т)ків

ро(з,с)грабованих (Л. Костенко). 5. Самові(д,дд)ані руки будували робили творили свій в(е,и)сокий і просторий сонцем пронизаний дім (М. Рильський). 6. С(е,и)льніше за любов злоба горить с(е,и)льніше за красу вражає бридь але жи(т,т)я росте лише з любові; лишень краса людей навчає жить! (Д. Павличко). 7. Здавалося малому чи снилось, (не)знаю, малому, пішли мої (стежки)доріжки від отчого дому (А. Малишко). 8. Робота спільна як пісня в(е,и)сільна (Нар. творчість).

II. Установіть відповідність між реченнями та поданими в довідці стилістичними фігурами. Поясніть роль цих засобів.

Довідка

Плеоназм. Тавтологія. Антитеза. Порівняння. Риторичне питання. Повтор. Еліipsis. Градація.

167. Виконайте завдання одного з варіантів.

А Складіть усно два варіанти розповіді про художній фільм (виставу, концерт, книжку, відеокліп) (5–7 речень). У першому варіанті вживайте емоційно-оцінні слова, а в другому – не вживайте. Яка розповідь більше сподобається вашим однокласникам, друзям?

Б Складіть і запишіть невеликий текст (8–10 речень) на одну з тем: «Ти знаєш, що ти людина?», «Краса зовнішня і внутрішня». Використайте в тексті емоційно-оцінну лексику, тропи, стилістичні фігури. Якого стилю ви будете дотримуватися, складаючи висловлення?

§ 17. СИНОНІМІЯ

Про лексичні, фразеологічні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні синоніми, а також про можливості цих мовних одиниць

ПРИГАДАЙМО. Що таке лексичні й фразеологічні синоніми? Що вивчає морфологія?

168. **А.** Визначте, чи однакові наведені парами словосполучення за значенням. А за будовою?

іти лісом – іти через ліс

триматися гідно – триматися з гідністю

Б. Доберіть до поданих словосполучень синонімічні.

лимонний сік, приморське місто, нічна тиша

В. Зробіть висновок, які словосполучення називають синонімічними. З якою метою їх використовують у мовленні?

Види синонімів

Види	Приклади
лексичні	величезний – грандіозний – колосальний
фразеологічні	накивати п'ятами – дати драла

морфологічні	<i>найшириший – найбільш широкий; читатиму – буду читати; випив молоко – випив молока; пасти коней – пасти коні</i>	<i>батькові – батьку; питає – пита; робімо – робім; дрібний – дрібен – дрібная</i>
синтаксичні	<i>1) братова книга – книга брата; 2) пахне хлібом – пахне хліб; 3) Пригостив яблуками, вирощеними у своєму саду. – Пригостив вирощеними у своєму саду яблуками. 4) Я зрозуміла, що Тарас не прочитав мого повідомлен- ня. – Я зрозуміла: Тарас не прочитав мого повідомлення.</i>	
стилістичні	<i>іти – шкандибати</i>	

<i>Морфологія</i>	<p>Синоніми дають змогу уникнути однотипності, а отже, урізноманітнити мовлення.</p> <p>Морфологічні синоніми – граматичні форми того самого слова, які розрізняються засобами граматичного вираження, відтінками спільного граматичного значення. НАПРИКЛАД: <i>досконаліший – більш досконалий.</i></p> <p>Надзвичайно багата синонімія особових форм дієслова. Зі стилістичною метою використовуємо одну особу замість іншої, одні форми часу замість інших тощо. НАПРИКЛАД: 1) <i>іду та слухаю музику – ідеш собі та слухаєш музику;</i> 2) <i>працювали на городі – працюємо було на городі.</i></p>
<i>Синтаксис</i>	<p>Синтаксичні синоніми – це такі словосполучення чи речення, які мають спільне граматичне значення, однаковий лексичний склад, але відрізняються смисловими відтінками та стилістичними особливостями. Синонімічними бувають словосполучення, простий і складений присудок, речення з відокремленими членами і без них, односкладне і двоскладне, повне й неповне, просте і складне, складно-підрядне й безсполучникове складне речення тощо. НАПРИКЛАД: <i>місто біля моря – приморське місто.</i></p>
<i>Стилістика</i>	<p>Стилістичні синоніми характеризуються належністю до певних стилів мовлення й різним емоційно-експресивним забарвленням. НАПРИКЛАД: <i>говорити</i> (нейтральне) – <i>балакати</i> (розмовне) – <i>базікати</i> (розмовне, негативне) – <i>глаголити</i> (урочисте).</p>

169. Згрупуйте подані слова в синонімічні ряди й запишіть. Обґрунтуйте доцільність використання цих зразків у ділових паперах.

Погоджуватися, радити, референдум, контакти, форум, повідомляти, рекомендувати, давати пораду, конференція, всенародне опитування, взаємини, збори, давати згоду, нарада, віче, плебісцит, доводити до відома.

170. I. Об'єднайте фразеологізми в чотири синонімічні ряди й запишіть. Яке загальне значення фразеологізмів кожного ряду?

Байдики бити, зривати маску, ні риба ні м'ясо, обламати роги, взяти в руки, сидіти склавши руки, ні се ні те, вкрутити хвоста, і за холодною водою не братись, горобців ганяти, ні пава ні гава, зробити шовковим, виводити на чисту воду.

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення, ускладнене відокремленою обставиною. Підкресліть фразеологізм як член речення.

Зверніть увагу!

1. Деякі дієслова у формі 1-ї особи множини **наказового** способу мають паралельні закінчення. **НАПРИКЛАД:** *віберімо – віберім; припустімо – припустім* (варіанти на **-ім** допустимі лише в розумовому й художньому стилях). Інші дієслова в цій формі мають закінчення **-мо** (*покличмо, повірмо, чистьмо, злазьмо*).

2. В українській мові, на відміну від російської, **НЕМАЄ** синонімічної форми наказового способу із часткою *давайте*. **ПОРІВНЯЙМО:**

Українською	Російською
<i>заспіваймо</i> <i>ходімо, ходім</i>	<i>давайте споем</i> <i>давайте пойдём</i>

171. Спишіть речення, замінюючи виділені слова (сполучення) морфологічними синонімами.

1. **Ходім** додому, брате. 2. Наступного разу я **працюватиму** в саду, а ти будеш **прибирати** в будинку. 3. У хімічній промисловості **найпріоритетнішим** напрямом слід вважати розширення асортименту. 4. Для цього варто **жити**. 5. **Мусим** слухати їхні розмови. 6. Передай, будь ласка, флешку **одно-класнику**. 7. Ви лягли **б**, мамо, спочити. 8. А я задрімав, і **сниться** мені великий острів.

ситуація

172. Уявіть, що ви з друзями (подругами) святкового дня перебуваєте в центрі міста й обмінюєтеся ідеями, як провести час. Складіть текст-пропозицію (4–5 речень) з дієсловами наказового способу. Ви можете використати подані словосполучення.

- зробімо селфі
- зайдімо до кав'ярні
- сфотографуймося біля фонтану
- купімо морозива
- зателефонуймо друзів (подрузі)
- присядьмо біля фонтану
- візьмімо участь у конкурсі

173. Прочитайте речення, замінюючи виділені сполучники й прийменники синонімічними. Поміркуйте, чи вплинула така заміна на зміст і стилістичне забарвлення речень.

1. Наставник команди «Бордо» залишає клуб, **аби** очолити збірну Франції (*З газети*). 2. Храни ж нас, Всевишній Боже, **бо** щось нашим душам

щемно (Г. Білоус). 3. Козаче село Глибоке **при** самому Дніпрі (Марко Вовчок). 4. **Кругом** ставка біліє смуга з вишневих і черешневих садів (І. Нечуй-Левицький). 5. Припав до води, **як** муха до меду (Нар. творчість). 6. Добра свита, **та** не на мене шита (Нар. творчість). 7. Дід сидів у садовому полотняному кріслі під розлогим гіллям двох яблунь, **ніби** в шатрі, й читав книжку (М. Шумило).

174. І. Доберіть і запишіть до поданих словосполучень синонімічні. Порівняйте будову й засоби граматичного зв'язку поданих і дібраних словосполучень.

Символ нації, міський парк, прибудинкова територія, земля Одещини, кришталева ваза, дозвіл батька, вода із джерела, розмови увечері, сила природи, слово поета, листя дуба, лісові мешканці, телефон Сергія, записи Юлі.

II. Складіть усно одне речення з поданим словосполученням (на вибір) і одне – з дібраним до нього синонімічним словосполученням.

175. Визначте, у якій колонці речення сполучникові, а в якій – безсполучникові. Чи можна вважати їх синонімічними? У якій групі речення більш напружені, динамічні, а в якій – більш плавні, спокійні?

1. Добре працюватимеш – честь і славу матимеш.
2. Не шукай зайця в гущавині лісу: він сидить на узліссі.

1. Якщо добре працюватимеш, честь і славу матимеш.
2. Не шукай зайця в гущавині лісу, бо він сидить на узліссі.

176. Прочитайте подані парами синонімічні речення. Схарактеризуйте речення (просте чи складне, односкладне чи двоскладне, ускладнене чи неускладнене, чим ускладнене).

1. У лузі пахне скошеною травою. – У лузі пахне скошена трава. 2. Акти підписує утворена на підприємстві комісія. – Акти підписує комісія, утворена на підприємстві. 3. Виставку розгорнули в краєзнавчому музеї. – Виставку розгорнуто в краєзнавчому музеї. 4. Купуючи продукти, обов'язково перевіряйте дату виготовлення. – Коли купуєте продукти, обов'язково перевіряйте дату виготовлення. 5. З метою кращого забезпечення населення ліками відкрито кілька нових аптек. – Відкрито кілька нових аптек, щоб краще забезпечувати населення ліками. 6. Хлопці зраділи, бо їхня команда перемогла. – Хлопці зраділи: їхня команда перемогла.

попрацюйте в парах

177. Запропонуйте одне одному по два непоширених речення й поставте завдання дібрати до цих речень синонімічні.

ЗРАЗОК. 1. Дощ. Дощ іде. Іде дощ. Задощило. 2. Настав вечір. Повечоріло. Вечір.

178. Перекладіть усно речення українською мовою й доберіть до них синтаксичні синоніми (українською). Дібрані синоніми запишіть, підкресліть члени речення.

1. С моря веет холодом. 2. Обедая, Тамара читала сообщения. 3. Я подошёл к девочке, сидящей за соседней партой. 4. Не забудь взять зонтик: передают дождь. 5. Я понял, что Настя не прочитала моё сообщение. 6. Подрядчик обязался ввести объект в эксплуатацию в сроки, которые определены договором. 7. Если не напишешь заявление, то не получишь

путівку. 8. Домик построили возле моря. 9. Денис подошёл к аквапарку и увидел своих одноклассников.

179. Виконайте тестові завдання.

1. Синонімічними є фразеологізми

- А бентежити кров – відриватися від землі
- Б набрати води в рот – ні за холодну воду
- В і води не замутиль – хоч до рани прикладай
- Г попасти на слизьке – канути у воду

2. Дієприкметниковим зворотом можна замінити підрядну частину в реченні

- А Нам потрібна людина, яка знає проблеми всієї галузі.
- Б Лежить рівний степ, який ще не присмалило сонце.
- В Народ, що не знає своєї історії, є народом сліпців.
- Г Студенти, які успішно складають іспити, отримують стипендію.

3. Паралельні форми 1-ї особи множини **наказового** способу має дієслово

- А доглядати В зробити
- Б вирівнювати Г повірити

4. Синонімічним до сполучника, виділеного в реченні «Вивчення мов потрібне, **адже** так особистість може досягти успіху», є сполучник у реченні

- А Вивчення мов потрібне, з тим щоб особистість досягла успіху.
- Б Вивчення мов потрібне, якщо особистість хоче досягти успіху.
- В Вивчення мов потрібне, аби особистість досягла успіху.
- Г Вивчення мов потрібне, тому що так особистість досягне успіху.

5. Синонім до речення «Якщо працюєш наполегливо, то досягнеш успіху» наведено в рядку

- А Працею наполегливо й досягай успіху.
- Б Коли досягнеш успіху, працею наполегливо.
- В Працюючи наполегливо, досягнеш успіху.
- Г Не просто працею наполегливо, а й досягай успіху.

§ 18. ВИРАЖЕННЯ БАГАТСТВА МОВЛЕННЯ В РІЗНИХ СТИЛЯХ

Про те, чим багаті різні стилі, та про художню літературу як невичерпне джерело збагачення мовлення

180. А. З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. У якому реченні виділені антоніми є засобом творення образності?

Одна гора **високая**, а другая **низька**... Одна мила **далекая**, а друга **близька** (*Нар. творчість*).

Кожна людина має **право** на вільний розвиток своєї особистості та має **обов'язки** перед суспільством (*З Конституції*).

Б. З'ясуйте, з яким стилем мовлення співвідносне кожне речення. Які з виділених синонімів мають емоційно-експресивне забарвлення?

А вітер **ганяє**, а вітер **гасає** – шматує, ламає те бідне обшарпане дерево (*С. Васильченко*).

Гепард може **бігти** зі швидкістю 112 кілометрів за годину (*З посьбіника*).

В. Зробіть висновок про особливості використання антонімів і синонімів у різних стилях.

Художній стиль

Багатство мовлення виражається в кожному зі стилів. Проте стилістичні засоби, якими володіє українська мова, функціонують у них по-різному.

У художньому стилі широко використовуємо всі можливі експресивно-емоційні засоби мови, її фонетичне, лексичне, фразеологічне, морфологічне, синтаксичне багатство. Зокрема, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, багатозначні слова, тропи, фразеологізми, речення різних видів, стилістичні фігури тощо. У художньому мовленні можливі діалектизми, жаргонізми, якщо це вмотивовано потребами зображення дійсності.

Публіцистичний стиль

У текстах публіцистичного стилю широко використовуємо суспільно-політичну лексику, експресивні й емоційно-оцінні слова, урочисті фрази, тропи, стилістичні фігури, зокрема риторичні речення. Для цих текстів характерні речення різної структури. Важливим компонентом усного публіцистичного мовлення є інтонація.

Науковий стиль

Науковий стиль багатий на терміни з різних галузей знань, слова іншомовного походження, складні речення з підрядними різних видів, речення з відокремленими членами, вставними конструкціями. Науковий твір насичений абстрактною лексикою. Загальноживані слова використовуємо здебільшого лише в одному з їхніх значень.

Офіційно-діловий стиль

Неодмінною ознакою офіційно-ділового стилю є однаковість; різні явища життя відображаємо в стандартних формах висловлення. Проте тексти цього стилю багаті на слова й вислови ділової лексики, зокрема терміни й нейтральні фразеологізми. В офіційно-діловому мовленні переважають прості речення з однорідними членами, односкладні безособові речення. Подекуди використовують синоніми, омоніми, багатозначні слова, фразеологізми з урочисто-піднесеним звучанням.

Розмовний стиль

У розмовному стилі широко представлено експресивні й емоційно-оцінні слова, тропи, синоніми, багатозначні слова, фразеологізми, діалектизми, неповні речення, стилістичні фігури. Інтонація дуже різноманітна, що дає змогу мовцям виявити індивідуальні риси.

Зверніть увагу!

Художній стиль не тільки послуговується різноманітними одиницями мови, а й є джерелом збагачення мовлення.

181. Розподіліть фразеологізми на три групи залежно від їхнього стилістичного забарвлення.

Розмовний стиль

Науковий стиль

Офіційно-діловий стиль

Крутого замісу, чинне законодавство, поставити експеримент, клювати носом, згідно з наказом, прошу допустити, облизня піймати, на основі отриманих даних, бити байдики, морочити голову, доводити до відома, надавати слово, довести теорему, укладати договір*.

* *Укладати договір* – рос. заключать договор.

182. I. Прочитайте тексти й визначте стиль мовлення кожного з них.

* * *

Ставало спекотно... Сонце вигрівало дужче й дужче, висмоктуючи із землі гарячу душну вологу. Василька розморило. Він поховав вудки в осоці, пригнув до землі густий верболозовий кущ і, підібгавши ноги, бочком приліг на гілля. Воно лагідно прийняло на себе легеньке тіло, погойдалося трохи, лоскочучи траву гарячим листом, і завмерло.

У полудень завітрило. Кущ почало гойдати. А Василькові снилося, що він лежить у колиці, підвішеній до сволюка чотирма линовками, і гойдається. Поруч стоїть мати, тримає в нього перед очима гілочку червоних порічок, сміється і щось каже йому (*Г. Тютюнник*).

* * *

Механіка вивчає закони, яким підпорядковуються різні види рухів – від руху планет і космічних кораблів до руху газу та нафти трубопроводами. Усе це дуже важливе для практичної діяльності людей, тому механіка, що є найдавнішим розділом фізики, і нині інтенсивно розвивається. Потужного імпульсу розвиткові механіки дала авіація, оскільки було потрібно визначити, якою має бути форма крила літака, щоб піднімальна сила була найбільшою, яким повинен бути корпус, щоб на надзвукових швидкостях опір його руху був найменшим. (*З підручника*).

II. Виконайте завдання до текстів.

1. З'ясуйте, для якого тексту характерне використання емоційно-оцінних слів і тропів, а для якого – термінів. Укажіть ці засоби.

2. Визначте, у якому тексті вжито кілька безособових речень. Укажіть ці речення й обґрунтуйте їхню стилістичну роль.

3. З'ясуйте, які речення – прості чи складні – переважають у кожному тексті. Як ви думаєте, чому? Які з цих двох видів речень допомагають більш повно й логічно висловити думку?

4. Обґрунтуйте належність кожного тексту до певного стилю мовлення.

два – чотири – усі разом

183. З'ясуйте, які мовні засоби використано в поданому реченні зі стилістичною метою. Визначте щонайменше чотири такі засоби.

Як вихор, як буря страшенна мчиться, трощить і ломить усе по своєму сліду, так те весілля промчалося над Чіпчиним двором (*Панас Мирний*).

184. I. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви *е* або *и*. З яким стилем мовлення співзвучні речення? Підкресліть стилістично забарвлені форми займенників, прикметників, дієслів.

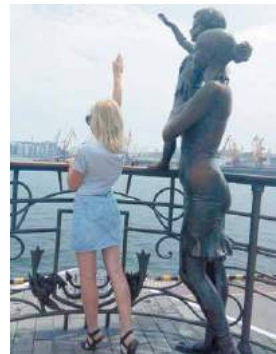
1. Був зорепад і зелен сад, і ми були у парі (*В. Кудрявцев*). 2. У наших раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм д..тяточком малим (*Т. Шевченко*). 3. Зоре моя в..чірняя, зійди над горою, поговор..м т..хесенько в неволі з тобою (*Т. Шевченко*). 4. Мамо, вечір догоря, вигляда т..бе роса (*Б. Олійник*). 5. Не журись, коли осінь журлива, коли жар заст..га під дощем, коли листя спада шамотливе й нев..гадливим в небі ключем хтось вже пише автограф на згадку (*Г. Дудка*).

II. Запишіть виділені слова в орудному відмінку однини, позначте закінчення.

185. Прочитайте тексти. Проаналізуйте їх щодо багатства мовлення (інтонаційного, лексичного, фразеологічного, морфологічного, синтаксичного). Обґрунтуйте належність кожного з них до певного стилю мовлення.

* * *

1. Уміння радіти чужим успіхам – мірило шляхетності*. Якщо людину підтримати, похвалити, підкреслити щось хороше в ній, вона намагається дорівнювати уявленню, яке про неї склалося. Ось чому так важливо з дитинства культивувати в людині почуття власної гідності, відчуття певної «собівартості», аби згодом не склався комплекс меншовартості**. Недарма стверджують: «Якщо казати людині постійно, що вона свиня, то згодом вона зарохкає». Не ввічливо кидати компліменти малознайомим або незнайомим людям. Краще зачекати, познайомившись ближче чи навіть заприятелювавши з ними. Але пам'ятаймо, що слова похвали потрібні кожному (*Із журналу*).

* Шляхетність – рос. благородство.

** Меншовартість – відчуття неповноцінності.

* * *

2. Кожна клітина в центрі обов'язково має ядро. Воно регулює всі її функції та поділ. У ньому також є хромосоми, які містять гени. Саме завдяки їм майбутня клітина «знає», якою вона стане та як функціонуватиме. Щоб замінити старі й пошкоджені клітини, інші клітини в організмі рослини діляться. Завдяки цьому процесу рослини ростуть. Посилене ділення відбувається в деяких ділянках організму, наприклад у бруньках і пуп'янках*, де утворюється листя й зароджуються квітки (*З довідника*).

* Пуп'янок – рос. бутон.

* * *

3. Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте й сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

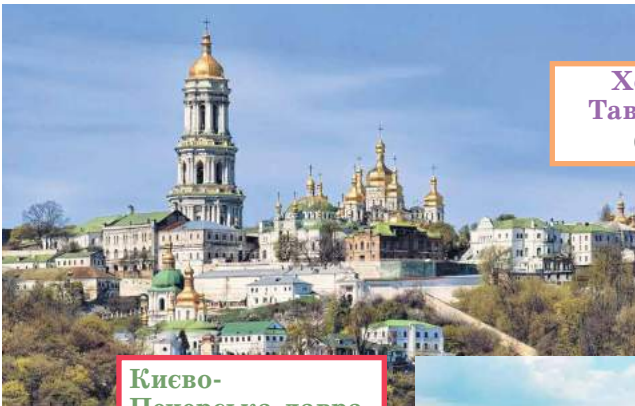
Кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (*З Конституції України*).

II. Спишіть останнє речення третього тексту. Чим воно ускладнене? Підкресліть члени речення.

186. I. Напишіть есе про реальну чи віртуальну мандрівку до одного із семи чудес України (www.7chudes.in.ua). Використайте різноманітні мовні засоби відповідно до обраного стилю мовлення.

СІМ ЧУДЕС УКРАЇНИ

Києво-Печерська лавра

Софія Київська

Херсонес
Таврійський
(Крим)

Хотинська
фортеця

місто
Кам'янець
(Кам'янець-Подільський)

парк «Софіївка»
(м. Умань)

Хортиця

II. Складіть і запишіть до однієї із ситуацій міні-висловлення (4–5 речень), щоб попросити вибачення за свій вчинок, висловити жаль стосовно того, що трапилось, та запевнити, що такого більше не буде.

Ситуації

1. Ви не прийшли на день народження друга (подруги).
2. Ви розмістили недостовірну інформацію в соціальних мережах.
3. Через ваше запізнення однолітки змушені були 20 хвилин чекати, щоб їхати на екскурсію.

187. Виконайте тестові завдання.

1. Стилiстично забарвленими є всі слова в рядку

- А самісінкйй, милостивий, постановити, широкий
- Б бетонування, громадянство, троянди, аналізувати
- В базікати, інструктування, світосайний, гіперболізація
- Г здоровань, учора, уповноважений, демократія

2. Застаріле слово зі стилістичною метою вжито в реченні

- А Царства степовиків, царства скіфські, половецькі залишили після себе високі степові могили (*Олесь Гончар*).
- Б І мчала по мені крізь марево густе орда іржача, буйна і розхристана (*І. Драч*).
- В Міста, які одержували Магдебурзьке право, звільнялись від управління князівських намісників (*З підручника*).
- Г Сагайдачний гартував козацьке військо в боях та походах (*З. Туплуб*).

3. Однакове стилістичне забарвлення мають обидва фразеологізми в рядку

- А задирати ніс, терновий вінок
- Б почесний обов'язок, обмінятися досвідом
- В довести теорему, бити байдики
- Г порушити питання, морочити голову

4. Приклад стилістичного використання суфікса наведено в реченні

- А Осінній сум заглянув у вікно, розворушив у серці ватру спогадів (*О. Довгоп'ят*).
- Б Ще і досі сивенькі міфи на пожовклих вітрилах плывуть (*Т. Бартош*).
- В Художнику, ти пілігрим віків. Йдеш по святих місцях людського духу (*Л. Костенко*).
- Г По всій Тарасівці горять сади отим квітневим запашним вогнем (*Д. Іванов*).

5. Стилiстичним забарвленням відрізняються синоніми в рядку

- А досліджувати, вивчати
- Б майбутній, прийдешній
- В метелиця, віхола
- Г ганяти, гасати

Правильно	НЕправильно
депутатська недоторка́Нність у будь-який час доби (поруч року) виконувач обов'язків спричинив нову хвилю розпалу мати попит надсилати на адресу завдати удару стосуватися, мати стосунок	депутатська недотóркаНність у будь-яку пору доби виконуючий обов'язки спричинив до нової хвилі розпалу користуватися попитом надсилати за адресою нанести удар мати відношення

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
дитячий майданчик протягом (упродовж) години кінець кінцем, зрештою, врешті-решт Туреччина потрібні охоронці навчальна книга, навчальний заклад великий пакунок добросовісний постачальник	дитяча площадка на протязі години в кінці кінців Турція потрібні охоронники учбова книга (заклад) велика упаковка добросовісний поставщик

Як НЕ треба писати твори

1. Прийшли до нього діти з лопатами і граблями, з учителькою та заступником директора школи.
2. Почувши знайомий голос у слухавці, смуток відразу зник.
3. Підготовлено звернення до мера Анатолія Мироненка, під яким підписалася більша частина мешканців будинку.

ПЛЕОНАЗМИ

(Зайві, надлишкові слова, які обтяжують вислів)

Правильно	НЕправильно
встигли рік тому на сьогодні пріоритет прейскурант свої (або індивідуальні) альтернативи дублювати решта більшість важливість численний	встигли вчасно рік тому назад на сьогоднішній день головний пріоритет прейскурант цін свої індивідуальні дві альтернативи дублювати двічі усі решта переважна більшість величезна важливість багаточисельний

*Барвистість одвічна народної мови –
це щось невимовне, прекрасне, казкове:
і ласка любові, й червона калина,
і пісня досвітня в галях – солов'їна.*

П. Ксенко

ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ

§ 19. ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ

Про виражальні можливості звуків – алітерацію, асонанс, анафору, епіфору, а також про інтонацію, інтенсивність, темп, паузи, логічний наголос

ПРИГАДАЙМО. Що називають асонансом і алітерацією? Що таке логічний наголос?

188. А. Прочитайте виразно речення, роблячи великі паузи на місці трьох крапок.

1. Ти послухав би, що він каже.
Він каже... Та що ти тямиш?
(*М. Коцюбинський*).

2. І ще живий, а вже далекий
Ойстрах підняв смичок... і
скрипка ожила! (*Л. Костенко*).

Б. Зверніть увагу, як велика пауза допомогла виділити мовний зміст і посилити виразність мовлення.

В. Зробіть висновок про стилістичну функцію пауз, позначених на письмі трьома крапками.

*Поняття
виразності*

Виразним називають мовлення, яке здатне збуджувати увагу, викликати інтерес людей до сказаного чи написаного. Ця якість найбільше залежить від мовця, його ерудиції, знання мови, мовленнєвих умінь і навичок.

*Виразні
засоби*

В українській мові є величезні запаси виражальних засобів, які роблять наше мовлення виразним: інтонація, логічний наголос, звукове оформлення тексту (алітерація, асонанс тощо), емоційно забарвлені слова, особливі синтаксичні структури (риторичні речення, антитеза, еліпс тощо).

Звукові повтори

Засоби	Пояснення	Приклади
Алітерація	повторення одного або кількох приголосних звуків у суміжних або розташованих недалеко одне від одного словах	<i>У полі спить зоря під колоском і сонно слуха думу колоскову, і сонна тиша сонним язиком шепоче саду сиву ко- лискову</i> (М. Вінграновський). У цьому прикладі алітерація приголос- ного [с] підкреслює спокій природи

Продовження таблиці

Асонанс	повторення одного або кількох голосних звуків у суміжних або розташованих недалеко одне від одного словах	<i>Була гроза, і грім гримів, він так любив гриміти, що аж тремтів, що аж горів на трави і на квіти</i> (М. Вінграновський). У цьому прикладі повторення голосного [і] яскраво увиразнює текст, створює ефект милозвучності
Звукова анафора	повторення початкових звуків. Повторюватися може перший звук рядка у вірші або перший звук у слові	<i>І по клавішах сивого смутку ходять сині, сумні слони</i> (І. Драч).
Звукова епіфора	повторення кінцевих звуків чи словосполучень у закінченнях слів віршованого рядка	<i>На ланах, на травах, на срібно-зелених, у житах золотистих, струнко-колоскових – гей там, там шуміли шуми! Там шуміли шуми!</i> (П. Тичина).

Інтонація

Членування мовлення на фонетичні відрізки пов'язане з **інтонацією**, яка складається з мелодики (зміна частоти основного тону), інтенсивності, пауз, темпу й тембру мовлення.

Інтенсивність – підвищення й посилення голосу на слові, яке хочуть виділити (логічний наголос). **Пауза** – перерва у звучанні, зупинка в потоці мовлення. Паузи сприяють виділенню мовного змісту. **Темп** – швидкість мовлення. **Тембр** – емоційне забарвлення мовлення (веселе, сумне, схвильоване тощо).

189. Спишіть речення, уставляючи пропущені букви. Зазначте в дужках біля кожного з них, які звукові повтори надають їм виразності. Визначте стилістичну роль цих засобів.

1. Шел..стять шовкові хмари безчислен..им шовком, вечір хмарами гітарить – марить без умовку (*В. Кобилянський*). 2. Вітер віє, віє, мліє, навіває срібні сни, навіває золоті мрії, чеше куч..рі весни (*Олександр Олесь*). 3. Здаєт..ся, часу і не гаю, а не вст..гаю, не вст..гаю. Щодня себе перем..гаю, від суєти заст..рігаю, і знов до стрічки добігаю, і знов себе перем..гаю (*Л. Костенко*). 4. Стихли струни, стихли співи, срібні співи сер..над, – срібно стелят..ся сніжинки – спить самотн..й сад (*В. Кобилянський*).

190. Прочитайте вголос текст із правильною інтонацією. Робіть невеликі паузи там, де поставлено риски, та виділяйте логічним наголосом потрібні слова.

Пізно восени / випала чудова днина, / як навесні: / темні хмари розійшлися, / вітер улігся, / виглянуло сонечко / і так лагідно дивилося, / ніби прощалося / з побляклими рослинами. / Викликані з вуликів / світлом і теплом / мохнаті бджілки / весело перелітали / з травички на травичку; / не за медом, / бо його вже ніде було взяти, / а так собі, / щоб повеселитися / й розправити свої крильця (*К. Ушинський*).

попрацюйте в парах

191. Прочитайте одне одному, дотримуючись відповідної інтонації, варіанти поданого питального речення залежно від логічного наголосу. Дайте повну відповідь на кожний варіант запитання.

- А. **Навесні** ластівки мостять гніздо над вікном?
 Б. Навесні **ластівки** мостять гніздо над вікном?
 В. Навесні ластівки мостять гніздо **над вікном**?

192. I. Прочитайте мовчки вірш. Визначте його основний мотив.

НА ОКОЛИЦІ БОРИСЛАВА

Я чую, як шумлять долини,
 я чую темний гул лісний,
 і шепіт втомлений ялини,
 і мідний передзвін сосни.
 Кружляння рік, рипіння рині*,
 шугання диму з димарів.
 Вгорі – ліси сріблясто-сині,
 внизу – розлив молочних нив.

І скрізь плывуть широкі звуки
 гучної світлої землі.
 Пливуть над села і над луки
 пісенноносні кораблі.
 Шум величезного вітрила,
 мах нездоланного крила –
 це музики земної сила
 у людське серце увійшла.

М. Бажан

* *Ринь, ринь* – 1. Грубий пісок, гравій, галька тощо. 2. Берег або дно річки з грубого піску, гравію, гальки і т. ін.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Укажіть слова, які треба логічно наголосити, і місця пауз.
2. Простежте, як поет дібрав слова зі звуками, що символізують значення самого слова. Опишіть створені автором звукову й зорову картини.
3. Поміркуйте, які засоби служать для створення художнього образу. Знайдіть словосполучення з епітетами й метафорами.
4. Прочитайте вірш уголос, дотримуючись норм літературної вимови та намагаючись передати інтонацією відчуття ліричного героя.

193. Прочитайте вірш. Схарактеризуйте його звуковий фон. За допомогою яких мовних засобів автор творить цей фон? Оцініть вірш щодо виразності.

Там, де втомно в темінь тоне
 Кучерявий вечір,
 Хтось невтомним дзвоном дзвонить
 Про чарівні речі.
 Шелестять шовкові хмари
 Безчисленним шовком.
 Вечір хмарами гітарить –
 Марить* безумовку.

Простягнулась ген з діброви
 Тінь нічного духа.
 Вечір сном примружив брови
 І напружив вуха.
 Вечір чаром зачервонив
 Монотонне плесо.
 Хтось в чарівнім царстві тонів
 Відправляє месо.

В. Кобилянський

* *Марити* – рос. грéзить.

194. I. Прочитайте вголос текст, намагаючись передати інтонацією відчуття ліричного героя. Яким настроєм сповнений твір?

РІЧКА ДИТИНСТВА МОГО

У які краї не водили б мене нескінченні дороги – звідусіль вабив і кликав до себе ласкавий голос Росі – річки дитинства мого, милого й далекого.

Дивлюсь і не надивлюсь на хуткоплинну прозоро-зелену течію, задумані, порослі ряскою плеса, на горді й ніжні лебеді, квіти білого латаття та свіжополив'яні горнята – маківочки жовтого.

Подекуди попід берегами великі сіро-рожеві камені та верби, верби – віі* річок, одвічна краса їх і принада. А далі – левади-луки приросяньські, в різноцвітті соковитому, духмяному, то в полуденному мареві, то в ранковій росі (*Г. Сіра*).

Річка Рось

* Віі – рос. ресница.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Які зорові та слухові образи є в тексті?

2. Зверніть увагу на кінець першого абзацу. Чи випадково письменниця поставила поряд три слова, що закінчуються звукосполученням *ого*? Спробуйте опустити три останні слова й переставити місцями слова *мого* та *дитинства*. Чи вплине це на ритм речення, емоційно-експресивне забарвлення мовлення? Зробіть відповідний висновок.

3. Зверніть увагу на другий абзац. Чи випадково він складається з одного поширеного речення? Порівняйте ритм цього речення з течією води. Зробіть відповідний висновок.

4. Визначте, у скількох словах тексту повторюється приголосний [л]. Простежте, чи надає він тексту лагідності, мелодійності, плавності. Поміркуйте, чому мовознавці називають [л] плавним.

195. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яку місцевість ви могли б назвати місцевістю свого дитинства? Які приємні спогади пов'язано з нею?

196. I. Спишіть речення, підкресліть і поясніть орфограми й пунктограми. Прочитайте висловлення з правильною інтонацією.

1. Без жертв, без зусиль і злигоднів не можна жити на землі: життя – не сад, у якому ростуть одні лиш квіти (*І. Гончаров*). 2. Зобов'язався словом – закріпи ділом (*Нар. творчість*). 3. Здавна в народі кажуть: яка криниця – такий і господар, який поріг – така й господиня (*В. Скуратівський*). 4. Якщо ти байдужий до страждань інших, ти не заслуговуєш назви людини (*Сааді*). 5. Язик – найнебезпечніша зброя: рана від меча легше заживає, ніж від слова (*П. Кальдерон*). 6. Є вислови, які мають властивість сонячних променів: що більше вони стиснуті, то сильніше вони пропікають (*Г. Флобер*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

§20. НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ МОВЛЕННЯ

Про жести, міміку, позу та інші невербальні засоби виразності мовлення, а також про вимоги до їхнього використання

ПРИГАДАЙМО. Що таке жести та міміка?

- 197. А.** Проведіть з однокласником (однокласницею) своєрідний експеримент. Без слів, за допомогою немовних засобів передачі інформації, привітайтеся і попрощайтесь одне з одним, заперечте, погодьтеся, зробіть комплімент. Чи зрозумієте ви жести, міміку тощо без слів?
- Б.** Що означає потискання рук, поплескування по плечу?
- В.** Зробіть висновок про роль немовних засобів передачі інформації.

Засоби мовлення

Під час спілкування використовуємо такі засоби мовлення (передачі інформації):

- ✓ **вербальні** (слова, речення, форми звертання тощо);
- ✓ **невербальні** (немовні знакові системи).

Невербальні засоби мовлення

Зверніть увагу!

І жести, і міміка – це інтуїтивне вираження думки, тому не можуть бути наперед підготовленими. Вони визначаються ситуацією спілкування, настроєм співрозмовника, а не лише темою розмови.

Жести

Під час спілкування варто пам'ятати, що зайві жести заважають слухачам, не дають їм зосередитися; одноманітна жестикуляція втомлює, набридає; бідні, примітивні, вульгарні жести розцінюються як невихованість; незграбні рухи, неадекватна міміка смішать співрозмовників (як і жести випадкові або неприродні); рухи, розраховані лише на зовнішній ефект, відштовхують співрозмовника.

Правила використання

Використання невербальних засобів мовлення має відповідати таким **вимогам**:

- ✓ доречність у конкретній ситуації спілкування;
- ✓ урахування особливостей партнера спілкування (його культурно-освітніх, національних, вікових, психологічних і професійних якостей);
- ✓ невимушеність, стриманість.

198. І. Прочитайте текст, визначте його тему й основну думку. Розкажіть про універсальне й національне в культурі погляду. Поміркуйте, чому погляд є одним з найважливіших засобів невербального спілкування.

КУЛЬТУРА ПОГЛЯДУ

Психологи стверджують, що людина здатна нормально сприймати погляд іншої людини не більше трьох секунд. Тому в багатьох культурах заборонено тривалий час дивитися співрозмовнику в очі, бо це може викликати в нього тривогу або роздратування. Відведення очей убік, уникнення візуального контакту представниками американської, західноєвропейської культур інтерпретується як невідвертість або знервованість співрозмовника. Однак у багатьох азійських країнах погляд прямо в очі керівнику символізує зневагу до нього.

Загальновизнана культура погляду передбачає недопустимість: розглядання людини, з якою доводиться перебувати у вузькому або переповненому людьми просторі; «бігання» очима вздовж фігури співрозмовника, який стоїть на відстані витягнутої руки; зосередження погляду на вустах співрозмовника; розглядання співрозмовника зі взуття тощо.

Культура ділового, професійного спілкування також вимагає незначної затримки погляду на очах співрозмовника у ключові моменти бесіди (демонструє чесність намірів) (*З посібника*).

II. Розгляньте репродукцію картини П'єра Ренуара. Про що нам «розповідають» вирази облич персонажів, їхні погляди? Наскільки доречні поради, про які йдеться в тексті, у ситуації, зображеній на картині?

П'єр Ренуар. У саду

199. Прочитайте текст. Схарактеризуйте суб'єктів спілкування й оцініть дотримання норм спілкування.

Одного разу у Відні до відомого композитора Берліоза підбіг маленький жвавий чоловічок і в захопленні вигукнув:

– Пане Берліоз, я пристрасний прихильник вашого таланту... Прошу вашої ласки, дозвольте торкнутися руки, що написала «Ромео і Юлію», – з цими словами він учепився за рукав композитора та блаженно завмер.

– Пане, – торкнув плече Берліоз, – тримайтесь ліпше за інший рукав: я маю звичку писати правою рукою.

200. I. Прочитайте текст. Поясніть і виправте комунікативну помилку, допущену під час спілкування. Як уникнути подібних помилок?

Мама й тато ще не повернулися з роботи. Марія вдома одна, дивиться розважальну телепередачу. Дзвінок. У дверях – Сергій Миколайович, знайомий Марійчиного батька.

– Добрий вечір. Тато вдома?

– Тата немає, – ледве стримуючи себе, відповідає Марія. Її рука лежить на засуві, вона нетерпляче поглядає в бік кімнати, звідки лине веселий сміх.

– Жаль. До побачення.

II. Наведіть приклади подібних ситуацій із власного життєвого досвіду. Які висновки можна зробити із цих прикладів?

201. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. 1. Якщо слова не збігаються із жестами, то чому вірити: словам чи жестам? 2. Чи потрібно під час відповіді на уроці користуватися жестами?

202. Прочитайте пояснення деяких жестів і постав. Що нового ви дізналися? Чи доводилося вам спостерігати подібне? Доповніть за можливості цей перелік іншими прикладами.

БЕЗ СЛІВ

Якщо ваш співрозмовник пальцями відбиває ритм, це може означати, що він нервує, нудьгує або проявляє нетерплячку.

* * *

Потирання підборіддя, зіщулювання ока свідчить про глибоку зосередженість людини під час напруженого міркування.

* * *

Потирання носа означає, що людина про щось розмірковує.

* * *

Людина, яка під час розмови торкається обличчя, не впевнена в собі або каже неправду.

* * *

Закладення рук за голову є ознакою того, що співрозмовник почувається зверхньо.

* * *

Швидка хода, підняте підборіддя, вільне звисання рук означають, що людина почувається впевнено й рішуче.

* * *

Розслаблені й повернуті долонями догори руки, які співрозмовник тримає перед собою, свідчать про те, що він здивований або перебуває в скрутному становищі.

* * *

Людина, яка енергійно ходить по кабінету, нервує або чимось стурбована.

* * *

Людина, яка сидить у позі «нога на ногу» і злегка хитає ногою, імовірно, нудьгує.

попрацюйте в парях

ситуація

203. Уявіть, що ви хочете заспокоїти, утішити людину, яка вчинила неправильно, але визнає свою провину. Складіть і розіграйте за особами діалог (6–10 реплік), можливий у цій ситуації, використовуючи доречні жести й міміку. Скористайтеся кількома опорними сполученнями слів.

- знаю, що тобі важко
- не варто про це думати
- більше не повториться
- я впевнений (-а)
- з кожним може статися
- я згоден (-а) з тобою

попрацюйте в парях

204. Складіть і розіграйте за особами діалог (10–12 реплік) відповідно до запропонованої ситуації (на вибір). Використайте доречні жести й міміку.

- ✓ Юнак (дівчина) та працівник (працівниця) туристичної фірми спілкуються про вибір місця відпочинку й екскурсійну програму.
- ✓ Синоптик й аграрій спілкуються про погодні умови.
- ✓ Спортивний тренер інформує старшокласника (старшокласницю) про те, як записатися до клубу, умови та програму тренувань.
- ✓ Відвідувач Ботанічного саду має обмаль часу, але хоче побачити найцікавіші місця саду й звернувся до екскурсовода.

§21. ВИМОГИ ДО ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ В РІЗНИХ СТИЛЯХ

Про те, як досягається виразність у різних стилях, образність мовлення, а також про художню літературу як джерело збагачення мовлення засобами виразності

205. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки й розкриваючи дужки.

1. Енергія пр(е,и)пливів і відпливів – один із (не)багатьох видів енергії (не)зобов'язаних своїм походженням теплу сонячних пром(е,и)нів (*З посібника*). 2. Завірюха сміється і плаче стогне й шал(е,и)ніє вона співає весільної та водночас похоронної а в співі жура́ й мажор початку й кінця (*Б. Антоненко-Давидович*). 3. І влада і її супротивники здається узяли на озброє(н,ни)я тактику «відкритого футболу» за якої на кожну атаку обов(')язково відповідають контратакою. І, мабуть (ні)коли ще політичний пресинг не був такий запеклий, форварди – такі наполегливі, а захисники – такі (не)щадні (*З газети*). 4. Як часто порочність робить із найкращого творіння (Б,б)ожого найжалюгіднішу істоту! (*Патріарх Філарет*).

II. З яким стилем мовлення співзвучне кожне речення? Підкресліть стилістично забарвлені слова, обґрунтуйте доречність їхнього використання.

III. Знайдіть антоніми. Поясніть, у яких реченнях їх використано з метою чіткого розрізнення понять, а в яких вони виступають ще й засобом створення образності.

Стиль і засоби виразності

Стиль	Особливості
Художній	Виразність художнього мовлення досягається широким використанням фонетичних засобів (асонанс, алітерація тощо), тропів (епітети, метафори та ін.), синонімів, омонімів, антонімів, фігур поетичного синтаксису (паралелізм, повтор, риторичні речення та ін.) тощо. Художня література є невичерпним джерелом збагачення мовлення засобами виразності.
Публіцистичний	Публіцистичний стиль потребує широкого використання засобів виразності, що зумовлено його основною функцією – вплив на читача. У цьому стилі треба поєднувати точність висловлення, логічність аргументів з відкритим вираженням експресії та емоційним забарвленням окремих фраз.
Розмовний	Розмовне мовлення здебільшого спонтанне, тобто непередбачене. Висловлення тут часто вільні у виборі слів. Проте обов'язковим є дотримання вимог культури мовлення й норм мовленнєвого етикету.
Офіційно-діловий і науковий	Офіційно-діловий і науковий стилі вимагають виразної логізації викладу, високого ступеня стандартизації, чіткості, відсутності емоційності та образності. Для текстів цих стилів характерна одноманітність мовних засобів. Лексика здебільшого нейтральна, уживана в прямому значенні.

Характер

206. І. Прочитайте текст, визначте його тип і стиль мовлення.

Чи вдалося, на вашу думку, автору передати дух змагання, який переймає спортсменів, високий емоційний стан? Доберіть 2–3 варіанти заголовка тексту.

НА ТРЕНУВАННІ

Олегові подобалися тренування. Він ніколи не бажав форсонути перед друзями, але й не збирався **задніх пасти**, як це не було складно – адже в групі були хлопці й старші, які по два-три роки ходили в клуб, отож їм не звикати до великих навантажень. Він біг у **живому ланцюжковій** хлопців, відчуваючи на тілі пружкість* зустрічного вітру, легені переповнювалися киснем, тіло напружувалося, хоча тренери й наказували якомога більше розкріпачувати кожен м'яз; у тілі було стільки сили, що за черговим відштовхуванням можна було й **у небо злетіти**. Він легко **обходив на віражах** важкотілого Петькуна, той **хапав відкритим ротом повітря** й просив не грати йому на нервах, бо **кістки поламає**, коли будуть боротися в залі. Але поступово ноги ставали не такі пружні, **повітря збивалося твердим клубком** десь у горлі, а **серце наче вискакувало з грудей**. На черговому прискоренні в очах починало **тмяніти****, **світ кружеляв**, і він хіба що **останнім зусиллям волі** змушував себе не відриватися від бігунів. **Різно збавивши темп**, розслабляв ноги й руки, **потріпував опущеними костями**, намагався не піднімати високо коліна...

Але то була тільки легкоатлетична розминка. Ледве віддихавшись, вони переходили до різних снарядів, підтягувалися на перекладинах, **накачували прес** на посірілих від старості лавах. За ними недремно стежив тренер. Та вони й самі в гурті не хотіли один від одного відставати, дух змагання переймав кожного.

Зате потім, коли кожен м'яз ставав слухняним, нічого кращого не було за імпровізований футбол. Тут уже не треба було нікого контролювати, і м'яч під ногами, виписуючи найнеможливіші зигзаги, лунко відгукувався на кожен удар (*Л. Горлач*).

* *Пр'южіть* (*пружність*) – рос. упругость. ** *Тьмяніти* – рос. тускнеть.

II. Визначте, які з виділених сполучень слів ужито в переносному значенні. За допомогою яких мовних засобів досягається виразність тексту?

III. Уявіть, що Олегові під час ділової бесіди зі спортивним лікарем треба розповісти про хід тренування. Переробіть усно текст і розкажіть від першої особи, уникаючи образності й емоційності. Які з виділених сполучень ви залишите в розповіді?

207. I. Знайдіть слова, які надають реченням виразності. Поміркуйте, чи не порушують ці слова вимог культури мовлення.

1. Із появою в реєстрі зимової Олімпіади нового виду спорту – сноубордингу – в Україні засвітилася нова спортивна «зірочка» – 20-річна сноубордистка із Закарпаття Аннамарі Чундак (*З газети*). 2. Він уже бачить здоровенну батькову ручиську, що затиснула його малюсіньке рученя (*У. Самчук*). 3. Перемогу в протистоянні з «Портсмутом», який за підсумками чемпіонату не лише вилетів із прем'єр-ліги, а й збанкрутів, забезпечив точний удар зі штрафного Дідьє Дрогба (*З газети*). 4. Яка робота увечері? Іди, синашу*, йди (*Леся Українка*).

II. Визначте, які з ужитих у реченнях розмовних слів передають позитивну оцінку, а які – негативну. Доведіть, що розмовна лексика емоційно забарвлена.

* *Сина́ш* – зменшувально-пестливе до *син*.

208. Прочитайте текст уголос, передаючи напружений настрій оповіді. Дотримуйтеся відповідної інтонації. Схарактеризуйте текст щодо виразності мовлення.

Як обпечений, крутнувся Максим – і вітром помчався вздовж майдану. Бугай – за ним. Страшно було дивитися, як таке страховище, наставивши роги, неслося з усього свого страшного прожого за невеличким хлопчи-

ком, що, як горошина, котився поперед нього... От-от бугай настигне; от-от простромить рогом наскрізь Максимову спину... Аж ось і тин від генеральського двору... нікуди бігти... пропав Максим!.. Ні, не пропав!.. (Панас Мирний).

Покоління

209. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль мовлення, тему й основну думку. Складіть і запишіть план прочитаного.

П'ЯТА ЗАПОВІДЬ

Пам'ятаєте, як звучить п'ята Господня заповідь? «Шануй батька свого та матір свою». Що ж у цій короткій біблійній фразі стоїть за словами «батько твій» і «мати твоя»?

Заповідь наказує **шанувати** власних батьків і батьків цих батьків. А ще всіх, хто ніс вогонь вашого життя раніше. Шанувати створене багатьма поколіннями. І було б непростим хамством заволодіти матеріальною спадщиною попередніх поколінь, знехтувавши спадщиною духовною. Хто не пристає на таке розширене тлумачення п'ятої заповіді, нехай запише собі окремо одинадцять заповідь. Могла б звучати вона приблизно так: «Не робися перевертнем, а тим паче – яничаром. Додержуй традицій і звичаїв свого народу, борони їх із **завзяттям**».

Так, гіркою, кривавою, трагічною є наша історія. По-різному склалися людські долі. Проте шанування батька рідного зовсім не зобов'язує закріплювати й розвивати наслідки некращих його вчинків. Чесна людина, шануючи батька, скоєне ним чесно виправляє.

Дай боже, щоб наш народ навчився поважати себе. Щоб патріотизм став природним почуттям (За Л. Кіннісом).

II. Поясніть пряме й переносне значення слів *перевертень*, *яничар*. Доберіть синоніми до виділених слів.

III. Схарактеризуйте текст щодо виразності мовлення.

210. I. Відредагуйте повідомлення й запишіть правильно.

На італійському острові Сицилія в понеділок, 24 грудня, почалося виверження вулкана Етна, але постраждалих поки немає. Почав виходити дим і величезна кількість попелу з найбільш найактивнішого вулкану Європи. Завдяки виверженню довелося призупинити роботу аеропорту міста Катанія. Висота викидів з вулкану досягає більше 500 метрів, а площа поширення лави перевищує багато тисяч квадратних метрів. Це так інформують очевидці. Цікаво зазначити, що приблизно раз у 150 років виверження руйнує любе селище, розташоване на небезпечному наближенні до підніжжя Етни, однак стійких сицилійців даний факт не зупиняє, і вони безстрашно продовжують населяти схили вулкану.

II. Виконайте завдання одного з варіантів, використовуючи різні засоби виразності.

А Складіть і запишіть невеликий опис у художньому стилі на одну з тем: «Щороку кращають світанки», «Блиснула блискавка», «Ось наша хата», «Ліниво верби коси заплітають».

Б Складіть і запишіть невелике висловлення в публіцистичному стилі на одну з тем: «Україна на карті світу», «Уроки історії», «Десять бродять степами Шевченкові думи», «Віддай людині крихітку себе».

ДОРЕЧНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ

§ 22. СТИЛЬОВА ДОРЕЧНІСТЬ І МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ

Про умови доречності мовлення, взаємозв'язок мовленнєвої ситуації, предмета розмови, ознак стилю і мовних засобів його вираження

ПРИГАДАЙМО. Що таке мовленнєва ситуація?

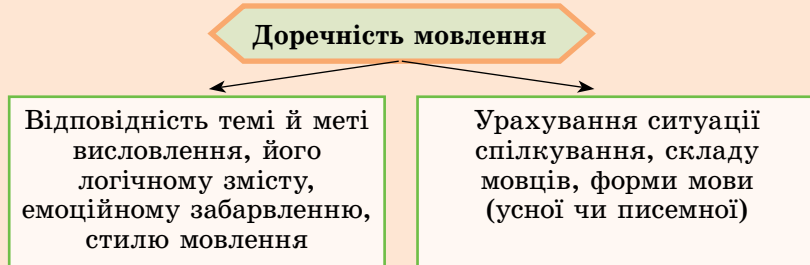
211. А. Уявіть, що вам треба розповісти першокласникам про Сонячну систему. Чи використовуватимете ви малозрозумілі терміни, складні синтаксичні конструкції? А слова в переносному значенні, порівняння, епітети, емоційно-оцінні слова?

Б. Чи відрізнятиметься ваша розповідь від розповіді на цю саму тему на засіданні Малої академії наук? Чим саме?

В. Зробіть висновок про взаємозв'язок мовних засобів і мовленнєвої ситуації.

Поняття доречності

Доречність мовлення – це відповідність мовленнєвій ситуації, тому чи тому стилю мовлення.

Досягнення доречності

Умови доречності мовлення:

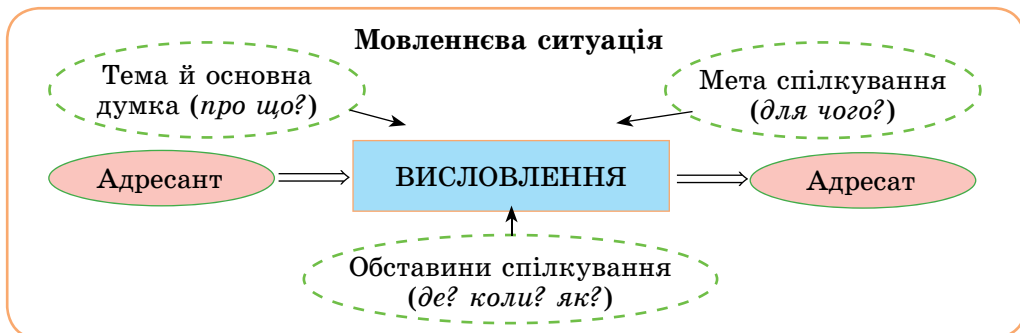
- ✓ розуміння необхідності доречності мовлення;
- ✓ володіння культурою мовлення та спілкування за допомогою мови;
- ✓ високий рівень культури людини, вихованості;
- ✓ досконале знання мови.

Види доречності

Залежно від умов і мети спілкування доречність буває:

- ✓ **контекстуальною** (контекст вимагає, щоб у ньому були гармонійно поєднані слова, структура речень, загальна тональність, інтонація);

- ✓ **ситуаційною** (від мовленнєвої ситуації залежить тональність мовлення, вибір мовних засобів: слова, варіанта речення, форм звертань тощо);
- ✓ **стильовою** (від стилю мовлення залежить вибір мовних засобів, їх співвідносність);
- ✓ **психологічно зумовленою** (обов'язковим для кожного є вміння встановити контакт із співрозмовником, знайти відповідні слова, дотримуватися норм спілкування).

212. І. Перекладіть усно текст українською мовою. Визначте його тему й основну думку. Про які мовні недоліки розповідається? Які висновки ви зробили для себе з прочитаного?

ЛИМИТ ЯЗЫКА

Я слышал своими ушами, как некий посетитель ресторана, желая заказать себе свиную котлету, сказал официанту без тени улыбки:

– А теперь заострим вопрос на мясе.

И как один дачник во время прогулки в лесу заботливо спросил у жены:

– Тебя не **лимитирует** плащ?

Один незнакомец, который подошёл к моему другу, ловившему рыбу в соседнем пруду, явно щеголяя высокой «культурностью речи», спросил:

– Какие **мероприятия** предпринимаете вы для **активизации** клёва?

Как бы ни были различны эти люди, их **объединяет** одно: все они считают правилом хорошего тона возможно чаще вводить в свою речь (даже во время разговора друг с другом) слова и обороты канцелярских бумаг, протоколов, докладов, донесений и рапортов.

Молодой человек, проходя мимо сада, увидел у калитки пятилетнюю девочку, которая стояла и плакала. Он ласково наклонился над ней и, к моему изумлению, сказал:

– Ты по какому вопросу **плачешь**?

Чувства у него были самые нежные, но для выражения **нежности** не нашлось человеческих слов (*К. Чуковский*).

II. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

СЛОВНИК

Доклад – укр. *доповідь*; клёв – укр. *кльовання*; мимо – укр. *повз*; оборот – укр. *зворот*; пруд – укр. *ставок*; самый нежный – укр. *найніжніший*; щеголять – укр. *хизуватися*.

213. I. Прочитайте тексти. З якою метою їх створено? У яких мовленнєвих ситуаціях можливі ці висловлення?

* * *

1. Дуже важливо не забувати в холодну пору року про шапку, адже дія низької температури на шкіру голови призводить до випадіння волосся. Значною мірою на стані волосся позначається й нестача вітамінів, тому намагайтеся тричі на день з'їдати будь-який овоч або фрукт. Панацеєю* в різні пори року вважається банан, також волосся дуже «любить» моркву й капусту (*З газети*).

* * *

2. Волосся має складний хімічний склад: вуглець, кисень, азот, водень, сірка, залізо та інші елементи. У поперечному перерізі воно складається з кутикули, покривного шару й серцевини. У покривному шарі міститься пігмент – меланін, що дає забарвлення волосю. На цей шар впливає хімічна завивка та фарбування волосся. Меланін не розчиняється у воді, але вступає в дію з лугами** й кислотами (*З посібника*).

* *Панаце́я* – універсальний засіб, який допомагає в розв'язанні проблеми.

** *Луг* – рос. щёлочь.

II. З'ясуйте, які мовні засоби характерні для кожного тексту. Чи доречними й наскільки ефективними будуть ці засоби у визначених ситуаціях?

ситуація

214. Уявіть, що вам треба запросити (в усній формі) мера міста (керівника громади) на урочистості з нагоди річниці вашого освітнього закладу. Складіть усно текст запрошення, дотримуючись вимог доречності мовлення. Ви можете скористатися поданими опонними сполученнями.

- Шановний(-а)...
- Маємо честь запросити Вас ...
- Запрошуємо Вас ...
- Чекаємо на Вас ... квітня о ... годині
- присвячений річниці
- святкування ювілею

КОЛО ДУМОК

215. Поміркуйте, чому перше з наведених речень вважаємо правильним, а друге – таким, що потребує редагування.

1. Наспівуючи веселу пісеньку, Маринка йшла до крамниці по хліб.
2. Чітко відбиваючи крок, Маринка йшла до крамниці по хліб.

216. Відредагуйте речення й запишіть правильно.

1. Ще в глибокій юності він почав писати музику, й ось тільки тепер на його голову звалилася слава. 2. Учителі – ці невсипучі трудівники – учили нас відповідальності, хоч і сварили іноді, але було за що. 3. Безпритульні тварини не можуть опікуватися самі собою, тому вони є джерелом інфекції. 4. Даринка й Ліда полюбляють здійснювати візит одна до одної в гості. 5. Зустріч із Мартою не належала до тих речей, що його радували. 6. Переможниця естафети кількома словами резюмувала те, що відчувала. 7. Я допоміг транспортувати валізу незнайомій бабусі. 8. Тільки через місяць після закінчення сесії студент анулював двійку. 9. Учора ми здійснили посадку картоплі.

217. Відредагуйте речення відповідно до норм офіційно-ділового стилю мовлення. Відредаговані речення запишіть.

1. Вивчіть наші пропозиції і дайте врешті-решт будь-яку остаточну відповідь. 2. Запам'ятайте: якщо ви не погасите заборгованість, ми тут же розірвемо контракт! 3. Дозвольте нагадати Вам про необхідність погасити заборгованість, бо розірвемо контракт. 4. Що б там не було, хочемо запевнити, що наше підприємство залюбки виконає Ваше замовлення. 5. Ми уважно вивчили Вашу пропозицію й нічого не зрозуміли. 6. Вашої пропозиції ми не приймаємо, і навіть не просіть і не благайте.

218. I. Складіть і запишіть невелике висловлення на професійну тему, можливе в одній з поданих ситуацій спілкування (4–6 речень).

1. Ви – агроном (зоотехнік) агропідприємства. Доповідаєте на нараді про підсумки роботи за півріччя.
2. Ви – лікар. Приїхали до хворого за викликом і даєте поради.
3. Ви – інженер. Зайшли в кабінет директора підприємства для обговорення питання щодо запуску нового обладнання.
4. Ви – економіст. Обговорюєте з колегами питання виходу підприємства з економічної кризи.
5. Ви – тренер. Розповідаєте своїм вихованцям про особливості виконання певної вправи.
6. Ви – художник. Прийшли на першу виставку колеги.
7. Ви – учитель. Ділитесь з колегами враженнями від щойно проведеного уроку.

II. Прослухайте висловлення однокласників (однокласниць). За потреби відкорегуйте тексти щодо доречності мовлення.

§ 23. ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ЕКСПРЕСИВНІ ЗАСОБИ МОВИ

Про вживання мовних засобів з урахуванням типу, стилю й жанру висловлення, а також про взаємозв'язок доречності з іншими ознаками мовлення

ПРИГАДАЙМО. 1. Які є типи мовлення? 2. У яких жанрах реалізують публіцистичний і науковий стилі мовлення?

219. I. Прочитайте вголос виразно вірш. Поясніть, які зорові образи змальовує автор. Якими почуттями наповнено твір?

Там сонце, як серце, дзвенить-виграє,
 Кленовий листочку, дівчатко моє!
 Златава доріжка од сонця до вій...
 Кленочок-листочок танцює на ній.
 Там Лади-Ладусі співають пісень,
 Там ночі блакитні й фіалковий день,
 Там срібні ковалики квіти кують,
 Там зорі-комарики в небі снують.
 Ой тіні рожеві, ой сон золотий,
 Ой стежка-мережка й дівчатко на ній –
 Дівчатко-клетчатко, златава струна...
 Ой пісня блакитна, ой срібна луна...

С. Тельнюк

II. Визначте тип, стиль і жанр мовлення тексту. Знайдіть використані мовні засоби (тропи, багатозначні й застарілі слова, емоційно-оцінні слова тощо). Доведіть, що текст відзначається доречним вибором мовних засобів.

III. Запишіть слова *стежка* й *мережка* фонетичною транскрипцією.

В. Рекуненко. Казковий світ

*Функціо-
нальні
засоби*

Українська мова володіє великою кількістю функціональних засобів (**фонетичних, лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних**). Проте ці засоби функціонують у кожному стилі по-різному. **НАПРИКЛАД**, для наукового стилю характерні терміни, а для художнього – емоційно-оцінна лексика, тропи. При цьому слова, що створюють специфіку офіційно-ділового стилю, не повинні фігурувати в публіцистичному чи розмовному мовленні, і навпаки.

*Експресивні
засоби*

Експресивні засоби мови – це такі засоби, які надають мовленню експресії, образності, емоційного забарвлення. **НАПРИКЛАД**: *алітерація, повтор слів, риторичне запитання, інверсія, метафора*. Експресивність створюють з метою справити враження на читачів (слухачів).

Найтонші відтінки почуттів, переживань і оцінок можна експресивно передавати за допомогою слів із суфіксами пестливості та зменшеності *-к-, -ик-, -ок-, -чок-, -чок-, -ц-, -ць-, -оньк-, -еньк-, -ат-, -инк-, -есеньк-* та ін. **НАПРИКЛАД**: *Мішечок груш, торбочка з зубочками – ото і все збіжжя* (Є. Гуцало).

Глибше розкрити всю складність психічного світу людини дає змогу поєднання протилежних за значенням і різних за емоційними відтінками слів. **НАПРИКЛАД**: *І я бажаю жить, відкрить на вікнах посірілі ставні, з людьми сміятись, плакать і любить* (В. Симоненко).

Зверніть увагу!

Доречність й ефективність мовлення пов'язані з іншими ознаками мовлення: правильністю, логічністю, точністю, багатством.

220. I. Прочитайте тексти, визначте стиль і тип мовлення кожного з них.

1. Господи, приношу Тобі всі гріхи мої та злочини, що зробив перед Тобою і перед Святими Твоїми ангелами. Усе покладаю на жертву Твого умилостивлення. Хай обпалиш Ти і знищиш усе вогнем любові Твоєї, хай зітреш усяку скверну гріхів моїх, хай очистиш совість мою від усякого злочину й хай повернеш мені благодать, утрачену гріхом (*З молитовника*).

* * *

2. Чоловіки й жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися та засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу й під час його розірвання... Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються... Сім'я є природним й основним осередком суспільства та має право на захист з боку суспільства й держави (*Із Загальної декларації прав людини*).

* * *

3. Перед світанком і степ, і село, у якому окопалися німці, зовсім при тихли. Ані звуку ніде. Навіть ракети не злітали вже над позиціями. Усе примовкло, скорилося сну. Аж раптом позаду батальйону кресонули спалахи. У кількох місцях і одразу. Люди інстинктивно оглядаються. У цю мить свистять над головою снаряди, роздирають тишу гучними вибухами, які стрясають і степ, і село, і небо над селом. Батальйон щільніше припав до землі, однак земля не приймає його ревних обіймів, земля здригається й норочить викинути людей з маленьких, виритих на всяк випадок окопів; снаряди лягають близько, окремі – зовсім поруч, і це ще більше лякає необстріляних чи одвиклих від обстрілу солдатів (*Д. Міщенко*).

II. Визначте наявні в кожному з текстів функціональні й експресивні засоби мови. Аргументуйте доречність їх використання.

III. Поясніть уживання розділових знаків в останньому тексті.

221. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. У яких реченнях є звертання?

1. Хай в маленьких очах відбиває(ь)ся світ од маленьких ромашок до стартів в(е,и)ликих. 2. Поцезнуть всі перев(е,и)ртні й пр(е,и)блуди і орди завойовників-заброд. 3. Під твоїм високочолим небом гартував я душу молоду. 4. Я із надій будую чов(е,и)н і вже (не)мовби наяву з тобою, ніжний, срібномовен, по морю радості пл(е,и)ву (*В. Симоненко*). 5. Дівчинка, як (не) втомна бджілка, перескакувала від однієї роботи до іншої. 6. У Василя сині очі, що горять волошковим світом. 7. Гуртом порад(ь)тесь, леб(е,и)дята! 8. Рідная доненько! Бер(е,и)жи голівоньку свою, моя зозуленько... (*Є. Гуцало*).

II. З яким стилем мовлення співзвучні речення? Підкресліть експресивні засоби.

Доля

222. I. Прочитайте текст. Чи відомі вам інші подібні малоймовірні факти?

ЛЮДИНА ТА ЗВІР

Стародавній Рим. Колізей ущерть* набитий людом, який нетерпляче чекає кривавого видовища. Цього разу хижі звірі мали шматувати раба Андроклеса, якого прирекли до страти за втечу від господаря. І от на величезну арену випхнули приреченого. Ще мить – і з'явилися хижакі.

Між ними справжній цар звірів: велетенського зросту й величезної статури лев. Ось він почав наближатися до Андроклеса. Раб із жаху заплющив очі та, притулившись спиною до стіни, покійно чекав смерті.

Але замість того, щоб роздерти на шматки сердегу, хижак став лащитися до нього, мов собака. Андроклес розплющив очі й, придивившись до лева, скрикнув від радощів й обняв його. В амфітеатрі глядачі отетеріли від подиву... Андроклеса помилували.

Як згодом стало відомо, Андроклес був рабом у проконсула** в Африці й утік від нього через жорстокість. Довго переховувався в одній печері в пустелі. Якось у печеру забрів величезний лев. Звір жалібно стогнав, піднімаючи закривавлену лапу. Опам'ятавшись трохи, чоловік помітив у лева між пазурами велику скалку. І тут раб виявив неабияку мужність. Він рішуче наблизився до скаліченого і, обережно взявши його поранену лапу, витягнув шпичака. Невдовзі раба схопили римські солдати. Сталось так, що потім спіймали й лева. І от доля звела їх... (За О. Губком).

Федір Матвеев. Рим. Колізей

**Щирість* – рос. до предела. ** *Проконсул* – намісник провінції.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доберіть свій варіант заголовка.
2. Доведіть, що текст відзначається слушним вибором мовних засобів. Чи притаманні йому такі ознаки мовлення, як правильність, логічність, точність, багатство?
3. Визначте тип і стиль мовлення тексту та обґрунтуйте свою відповідь.
4. Визначте функціональні й експресивні засоби мови. Аргументуйте доречність їх використання.
5. Перекажіть стисло текст (усно).

223. Прочитайте речення. Чи всі слова в них ужито доречно? Поясніть відповідь. Відредагуйте усно речення.

1. Учень щоденно крокує до школи.
2. Учні файно відповідали на уроці.
3. Принесіте мені, будь ласка, книжку з бібліотеки.
4. Коли прийде епоха збирання врожаю, аграрії будуть забезпечені паливом.
5. У променях сонця блищали на траві атмосферні опади.
6. Складний музикальний твір оркестр виконав пунктуально.
7. Сьогодні працівникам райдержадміністрації виплачують жалування.
8. Дотримання належної чистоти в приміщенні – священний обов'язок кожного учня.

224. Уявіть, що вам треба написати нарис про свого однокласника (друга) та офіційну характеристику. Розкажіть, що буде спільного в цих текстах і чим вони відрізнятимуться. Якого типу, стилю та жанру ви будете дотримуватися, складаючи кожне з висловлень? Яким мовним засобам віддасте перевагу?

225. I. Прочитайте речення. З'ясуйте, чи надають їм виділені дієслова емоційно-експресивного забарвлення. Чи доречно вжито ці дієслова? Доберіть до них усно стилістичні варіанти.

1. **Ідіте** ж, вірні слуги, **принесіте** важкий ланцюг з скарбівні щирозлотий (П. Куліш). 2. Ми хліб до рук **берем**, як диво, в ньому – і сила, і снага (С. Гордієв). 3. **Дивітеся**, яка печаль! (Т. Шевченко). 4. Сосна сама заживляє рани соком янтарним, живою смолою... І не **вмира**, доки сили стане, **стріча** вітри, що ідуть горою... (Л. Забашта). 5. **Кину** в землю зерно рясно – парость **буя** (О. Довгий). 6. **Сходю** вже, коли таке діло, межі людьми посидю, послухаю, що кажуть (В. Шкुरुпій). 7. Не журись, коли осінь журлива, коли жар **застига** під дощем, коли листя **спада** шамотливе й невігядливим в небі ключем хтось вже пише автограф на згадку (Г. Дудка).

II. Випишіть складні речення. Накресліть їхні схеми.

Запитання і завдання для самоперевірки

1. Які основні вимоги до мовлення?
2. Що таке точність мовлення? Які найголовніші умови її досягнення?
3. Яку роль відіграють синоніми, омоніми, пароніми для точного вираження думок? Як визначити точність багатозначного слова?
4. Що таке логічність мовлення? Чому логічність мовлення залежить від логіки мислення? Які найголовніші умови логічності?
5. Які є порушення логічності? Наведіть приклади.
6. Що таке чистота мовлення? Які слова засмічують мову? Коли треба уникати іншомовних, діалектних і професійних слів?
7. Чим багата українська мова? Яке мовлення вважають багатим?
8. Розкажіть про ресурси збагачення мовлення й синонімічне багатство української мови. Наведіть приклади.
9. Що таке виразність мовлення? За яких умов наше мовлення стає виразним? Якими засобами треба користуватися для цього?
10. Що таке доречність мовлення? Назвіть умови доречності.

Проект

Проведіть у класі уявне телевізійне шоу на одну з поданих тем.

1. Контакт, ще контакт, або Як удосконалити свої мовленнєві навички.
2. Мистецтво слухати, або Будьмо уважними до співрозмовника.
3. А ось і я, або Чи готові ми до спілкування.
4. До побачення, або Спілкування закінчено, спілкування продовжується.

Етапи підготовки проекту

1. Оберіть тему шляхом опитування (анкетування, голосування).
2. *Об'єднайтеся в групи:* авторська (режисерська) група, ведучі, кілька груп учасників або група учасників і група глядачів.
3. Розподіліть обов'язки між групами. Наприклад, авторська група має продумати формат передачі, оформлення студії, скласти сценарій та співпрацювати з ведучими. Група глядачів має продумати запитання до учасників та підготуватися до обговорення проблемних питань. Учасники повинні підготувати невеликі виступи тощо.

СІЗІФІВ ЧИ СІЗІФОВИЙ?

Усім відомий вислів *сізіфова праця* (або ще *сізіфів труд*), тобто «безплідна, важка, нескінченна, а то й зовсім непотрібна праця». Словосполучення рівноцінне іншому – *праця Сізіфа*, так само утворюється, як *батькова праця* (*батьків труд*) – *праця* (*труд*) *батька*.

Іноді можна почути й *сізіфовий, батьковий*. Чи правильно це? Ні, неправильно. *Сізіфів, батьків* – присвійні прикметники, вони вказують на належність чого-небудь певній особі: *праця* (*труд*) *належить Сізіфові* (*батькові*), пор.: *батьків портфель* – *портфель батька*.

А суфікс *-овий* указує лише на відношення до якогось матеріалу або взагалі на певну ознаку за її джерелом: *березовий, святковий* та ін.

Отже, правильні вислови *сізіфова праця* (*сізіфів труд*), *батькова праця* (*батьків труд*) (*За матеріалами Інституту української мови*).

Антисуржик

Правильно	Неправильно
чинне законодавство	діюче законодавство
активна речовина	діюча речовина
впливовий важіль	діючий важіль
дійові особи	діючі особи
активний (незатухлий) вулкан	діючий вулкан

Корисно знати

УЗЯТИ ДО УВАГИ – УЗЯТИ ДО ВІДОМА

Ці два вислови є взаємозамінні, близькі за змістом. *Брати* (*узяти*) *до уваги* означає «зважати / зважити на що-небудь, урахувати щось». При цьому від людини вимагається зосередженість думки, зору, слуху щодо якого-небудь об'єкта.

Вислів *узяти до відома* означає «усвідомлювати ту чи іншу зорову чи слухову інформацію», а отже, указує на вищий ступінь реакції людини на навколишні об'єкти дійсності.

У діловому спілкуванні слово *увага* вживається також у сполуках типу «*Це заслуговує на увагу*», «*Цьому питанню варто приділити особливу увагу*». Звертаючись до аудиторії, кажуть: «*Прошу уваги*», «*Прошу Вашої уваги, шановні колеги*» (*С. Бибик*).

Говорімо правильно

Офіційні словосполучення

Російською	Українською
в пределах своих полномочий	у межах своїх повноважень
в принудительном порядке	у примусовому порядку
в случае необходимости	за необхідності
в случае неуплаты суммы	у разі несплати суми
ввиду вышеизложенного	зважаючи на викладене раніше

Кращою похвалою ораторові буде, якщо кожний, хто чув його промову, скаже собі: «Але я сам так думав, він лише висловив те, що я почував».

Віолле ле Дюк

ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ

§ 24. РИТОРИКА ЯК НАУКА. ЕТАПИ ОРАТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Про предмет і завдання риторики та про загальну характеристику таких етапів, як підготовка до виступу, виступ з промовою й аналіз промови

ПРИГАДАЙМО. Кого називають оратором? Яких видатних ораторів ви знаєте?

226. Пізнати систему людських цінностей можна на основі безмежного фонду прислів'їв і приказок. Прочитайте подані крилаті вислови та розкажіть про риторичні традиції українського й російського народів.

Зі скарбниці українського народу

- ✓ Язык мій – ворог мій: раніше розуму говорить.
- ✓ Говорить таке, що купи не тримається.
- ✓ Торохтить Солоха, як діжка з горохом.
- ✓ Казав, та не зав'язав.
- ✓ Треба знати, що де сказати.
- ✓ Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш.
- ✓ Краще переконувати словами, ніж кулаками.

Зі скарбниці російського народу

- ✓ Долго говорит – ум копит, а вымолвит – слушать нечего.
- ✓ Язык царствами ворочает.
- ✓ Недолгая речь хороша, а долгая – поволока.
- ✓ Кстати промолчать – что большее слово сказать.
- ✓ Начал за здравие, а кончил за упокой.
- ✓ Я ему про Ивана, а он мне про Степана.

Риторика

Риторика (грец. *rhetorike* – говорити) – це наука побудови й оприлюднення досконалого висловлення; наука про ораторське мистецтво, красномовство.

Виступ з промовою – це мистецьке дійство, яке часто потребує поетичних, декламаторських й акторських здібностей. Оволодіння риторичними навичками допоможе навчитися виступати публічно так, щоб донести до аудиторії власні думки, вплинути не тільки на розум, але й на почуття слухачів.

Предмет	Предметом риторики є текст на різних етапах його існування (підготовка тексту, текст як процес, текст як продукт).
Завдання	Риторика відповідає не лише на питання <i>що говорити?</i> , але й на питання <i>як говорити? як примусити інших слухати себе? як управляти аудиторією? як правильно спілкуватися?</i>

З історії риторики

Ораторське мистецтво досягло високого рівня ще в стародавньому світі: Єгипті, Ассирії, Китаї. Батьківщиною красномовства визнають Давню Грецію (Афіни). Від уміння переконливо говорити залежали успіх, добробут, слава, визнання афінян. Саме тому греки цінували риторичку понад усі науки, професії, мистецтва.

У царстві ораторського мистецтва височіють імена *Конфуція, Демосфена, Платона, Арістотеля, Цицерона, Квінтіліана*.

Яскраві зразки ораторського мистецтва в українській культурі явили митрополит *Гларіон* («Слово про закон і благодать»), *Володимир Мономах* («Повчання дітям»), *Іван Вишенський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода, Іван Франко, Олесь Гончар, Ліна Костенко* та ін.

227. I. Прочитайте текст. Як ви розумієте висловлене в першому реченні?

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО

Хороших ораторів знайдеться багато менше, ніж хороших поетів...

Це пояснюється тим, що красномовство дається більш важко, ніж це здається, і народжується з багатьох знань і старань.

Необхідно засвоїти найрізноманітніші знання, необхідно надати красу самому мовленню, і не лише відбором, але й розташуванням слів; усі порухи душі, якими природа наділила рід людський, необхідно вивчити до тонкощів, тому що вся міць і мистецтво красномовства полягають у тому, щоб або заспокоювати, або збуджувати душі слухачів. До цього всього мають приєднатися гумор і дотепність, освіта. Крім того, необхідно знати всю історію давнього світу, аби черпати з неї приклади.

Оратор повинен володіти дотепністю діалектика*, думками філософа, словами поета, пам'яттю законодавця, голосом трагіка, грою такою, як у кращих лицедіїв (За *Цицероном*).

* *Діалектика* – у первісному значенні – мистецтво полеміки, логічний метод установлення істини шляхом виявлення й подолання суперечностей у судженнях противника.

II. На основі прочитаного розкажіть, що потрібно для того, щоб стати добрим оратором.

228. Прочитайте висловлення. На чому наголошують автори? Чи дійсно, на вашу думку, так важливо лікарю вміти володіти словом? У яких ще професіях важливе вміле володіння словом?

Я стверджую, що якби до будь-якого міста прибули оратор і лікар і якби в народному зібранні зайшла суперечка, кого з двох обрати лікарем, то на лікаря і дивитися б не схотіли, а обрали б того, хто володіє словом, – варто було б йому лише забажати.

Платон

Які б не були недоліки сучасної медицини, її технічні можливості, людина завжди буде вірити лікарю, який зуміє вислухати, схвалити, виявити співчуття.

А. де Сент-Екзюпері

229. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи згодні ви з тим, що риторика – це наука успіху та мистецтво мовної реалізації особистості? Чому, на вашу думку, люди прагнуть пізнати секрети цієї науки? Де в сучасному світі необхідні знання законів і секретів риторики?

Сучасність

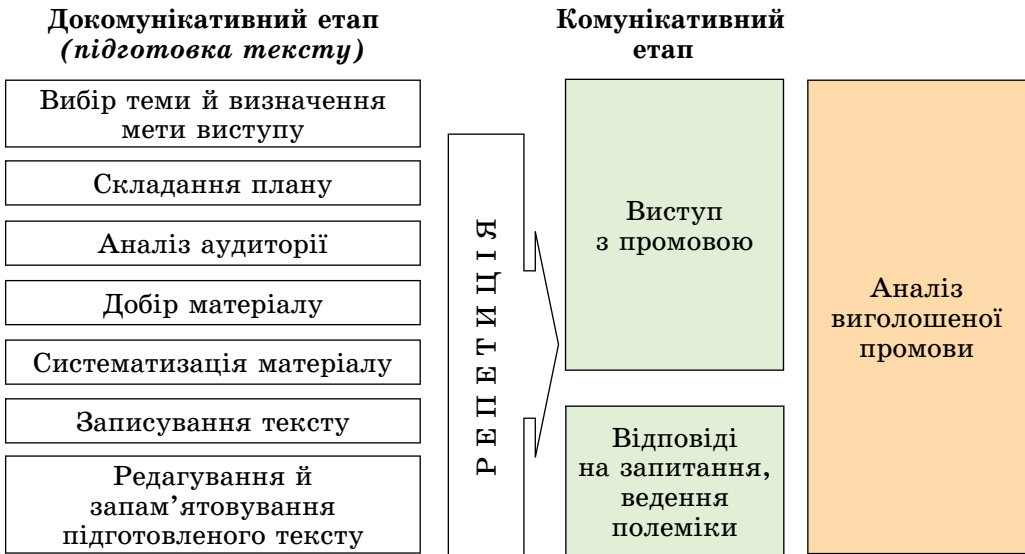
Сучасна риторика як наука переконання засобами мови виходить далеко за межі публіцистичних промов. Вона має широке застосування в різних мовленнєвих ситуаціях як усього суспільства, так й окремих мовців. Уміння переконливо говорити набуває особливого значення в законодавстві, бізнесі, суді, виробництві, освіті, політиці, банківській сфері тощо.

Універсальність риторики полягає в її необхідності людині будь-якої професії, навіть незалежно від того, чи пов'язана її професійна діяльність з умінням спілкуватися, говорити, бо уміння управляти своїм мисленням і мовленням, як правило, дає можливість людині повніше реалізувати себе, свої здібності в обраній спеціальності. **Від уміння говорити нерідко залежить успіх, авторитет, кар'єра.**

230. Розгляньте подану схему. Який з етапів ораторської діяльності, на вашу думку, найважливіший? Розкажіть за схемою про послідовність підготовки тексту виступу на докомунікативному етапі.

Етапи ораторської діяльності

231. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте такі слова давньогрецького оратора Демосфена: «*Не те добре, коли кричать великим голосом, але те є великим, коли говорять добре.*»

232. Підготуйте, користуючись лексикографічними джерелами, усне повідомлення з мультимедійною презентацією про одного з таких видатних ораторів: Іоанна Златоуста, Іларіона Київського, Феофана Прокоповича, Григорія Сковороду, Василя Липківського, Сократа, Арістотеля, Цицерона, Демосфена. Щоб зацікавити слухачів, розпочніть своє повідомлення оригінальним вступом. Час виступу – 1,5–2 хвилини.

Для вас, допитливі

Якщо ви хочете детально дізнатися про зв'язок риторики з філософією, логікою, психологією, етикою, лінгвістикою, стилістикою, поезією, естетикою та сценічною майстерністю, зверніться до книжки **Галини Сагач «Золотослів»**.
Поділіться інформацією з однокласниками (однокласницями).

§ 25. ПІДГОТОВКА ДО ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ

Про визначення мети промови, аналіз аудиторії, вибір теми, а також про те, як дібрати й систематизувати матеріал

ПРИГАДАЙМО. Що таке публічний виступ? Що таке тема й мета висловлення?

233. Прочитайте висловлення. Про що в них ідеться? Виберіть і запишіть два з них, які ви вважаєте найвагомішими для себе.

1. Найбільша цінність оратора – не тільки сказати те, що потрібно, але й не сказати того, чого не треба (*Цицерон*). 2. Талант ніколи не говорить трьох слів там, де досить двох (*Г. Ліхтенберг*). 3. Істинно красномовний той, хто звичайні речі виражає просто, великі – велично, а середні – помірно (*Цицерон*). 4. Справа не в тому, про що говорять, а в тому, як про це говорять (*Квінтіліан*). 5. У багатьох людей є цілий словник, який позбавляє їх від думок: він складається зі слів, які мало що виражають, а тому додаються до чого завгодно. Це – наліпка на порожніх пляшках (*А. Шопенгауер*). 6. У промові повинне бути те саме, що буває в тілі людському, яке має свої істинні окраси від гарної своєї будови (*Ш. Роллен*).

Етапи підготовки

У підготовці до публічного виступу можна виділити такі етапи: визначення мети – аналіз аудиторії – вибір теми – складання плану – добір матеріалу і його систематизація – запис відібраного матеріалу (повний текст промови, тези, конспект, план, цитати).

Мета

Розпочинаючи підготовку тексту публічного виступу, необхідно визначити **мету** (*що я хочу одержати? чого домагаюся від тої чи тої аудиторії?*). Оратор може поставити завдання інформувати слухачів, дати певні відомості, або ж він хоче схвилювати аудиторію, сформувати в людей переконання, уявлення, що стануть мотивами їхньої поведінки, тобто закликати до певних дій. Від мети залежатиме й основна думка, що розгортатиметься в процесі спілкування з аудиторією.

Аудиторія

Велике значення для успішного усного виступу чи спілкування, крім особистості мовця, має такий чинник, як урахування **особливостей аудиторії** за різними її характеристиками (вік, стать, професія, рівень обізнаності з темою виступу тощо).

«*Кінцева мета красномовства – переконувати людей...*»

Ф. Честерфілд

На етапі підготовки тексту виступу, якщо наперед відомий конкретний адресат, потрібно вивчати й прогнозувати соціально-демографічні та соціально-психологічні ознаки аудиторії. Якщо ж конкретний адресат перед підготовкою промови невідомий, оратору необхідно враховувати ці ознаки безпосередньо вже під час виступу.

Важливо заздалегідь **налаштуватися на своїх слухачів**. Наприклад, звертаючись до молоді, не можна загравати, лестити, повчати, дорікати в незнанні, некомпетентності, підкреслювати свою перевагу, ухилятися від гострих проблем і питань. Перед слухачами з високим рівнем професійної чи наукової підготовки не можна виступати, якщо немає нових поглядів, підходів до вирішення проблеми.

Тема

Вивчивши аудиторію, промовець уже може більш точно окреслити **тему виступу**, знайти оригінальну ідею. Тема, яку пропонує доповідач, повинна бути цікавою, достатньо важливою, актуальною й зрозумілою для аудиторії. Майже кожна тема, якщо її пояснити просто й конкретно, стане зрозумілою будь-якій аудиторії.

Добір матеріалу

Фактичний матеріал для підготовки тексту виступу можна отримати з різних **джерел інформації**: власних спостережень, досвіду, особистих контактів, бесід, інтерв'ю, офіційних документів, літератури, публікацій у журналах, на сайтах, соціологічних опитувань тощо.

Запис матеріалу

Дібраний матеріал потрібно записати або надрукувати. Промовець, який має невеликий досвід виступу перед аудиторією, повинен написати **повний текст** виступу. Досвідчений оратор текст виступу може записати у формі **тез, конспекту, плану, цитат**.

Текст повинен бути акуратно написаним, без виправлень і перекреслень, зорово виразним, з використанням легких для сприймання графічних позначок – підкреслень, дужок, виділення кольором тощо.

Зверніть увагу!

У вільні хвилини повертайтеся до обраної теми, думайте про неї, промовляйте вголос окремі епізоди. Розповідайте друзям про свій задум, нехай вони також зацікавляться ним і висловлять свої міркування.

234. І. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися?

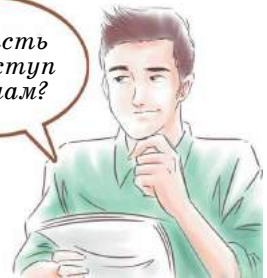
ЯК ВИЗРІВАЄ ПРОМОВА

Чи хочете ви, щоб ваш виступ справив на слухачів приємне враження? Якщо так, зважте, що дасть ваш виступ слухачам. Чи довідаються вони про щось таке, чого раніше не знали, чи допоможе він їм у роботі, розв'язанні особистих проблем, чи буде для них хоча б цікавим?

Якщо ви вичерпно не відповісте на ці запитання, то може статися, що ваш публічний виступ вийде не досить вдалим. Адже не хочеться, щоб про вас говорили, як іноді чуєте або й самі кажете про інших промовців: «Лише час змарнували через його довгу й порожню балаканину».

Не намагайтеся сісти й підготувати промову за тридцять хвилин. Не можна «спекти» промову на замовлення, як пиріг. Промова повинна визріти. Виберіть тему на початку тижня, обдумайте її у вільний час, виношуйте її, не забувайте її ні вдень, ні вночі. Обговорюйте її з друзями. Зробіть її предметом бесід. Задавайте самі собі різні запитання з цієї теми. Записуйте на папірцях усі думки й приклади, які приходять вам у голову, й продовжуйте шукати...

Що дасть мій виступ слухачам?

Отже, ніколи не виступайте перед слухачами, доки не зберете якомога більше матеріалу, важливого й цікавого для них. Прислів'я твердить: «З посудини не можна вилити більше, ніж було в неї налито». Так само й людина не може дати більше, ніж знає. Запам'ятайте, що й досвідчений промовець утратить авторитет, якщо систематично не розширюватиме свого кругозору.

Уявіть, що вам доручили за 14 днів підготувати виступ. Що для цього треба робити? Насамперед чітко визначте тему виступу. Намагайтеся дізнатися про склад, кількість, приблизний вік, фаховий рівень слухачів, чи будуть присутні переважно чоловіки чи жінки тощо. Ви повинні знати, у межах якого часу читатимете лекцію чи виголошуватимете промову. Треба довідатися, чи буде ваш виступ поєднано з дискусією та відповідями на запитання... (За І. Томаном).

II. Чи згодні ви з твердженням, висловленим у виділеному реченні? Яке прислів'я автор наводить для підтвердження своєї думки? Поясніть, як ви розумієте зміст цього прислів'я.

III. На основі прочитаного запишіть у формі коротких спонукальних речень 3–5 порад промовцю.

235. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи вважаєте ви себе цікавим співрозмовником, яскравою особистістю? Як працюєте над собою? З якими людьми вам цікаво спілкуватися?

236. Сформулюйте й запишіть чотири теми для виступу перед вашими однолітками. Із цих тем оберіть одну, яка, на вашу думку, найактуальніша, найцікавіша для однолітків. Переконайте однокласників та однокласниць у правильності свого вибору. Для обґрунтування скористайтеся початками поданих речень.

- Тема актуальна для обговорення, бо...
- Порушене питання цікаве тим, що...
- Ми маємо зважити на те, що...

ситуація

237. Уявіть, що ви маєте підготувати текст виступу перед однолітками на тему «Екологічні проблеми нашого краю». Прочитайте вісім головних запитань, на які повинен відповісти оратор, готуючись до публічного виступу, і дайте відповідь на них.

- Хто говорить?
- Коли говорити?
- До кого говорити?
- Скільки говорити?
- Що говорити?
- Навіщо говорити?
- Як говорити?
- Де говорити?

238. I. Прочитайте теми можливих публічних виступів. Обґрунтуйте коротко актуальність кожної з них. Яка з тем є найбільш цікавою для вас? Чому?

- ✓ Освіта як складник успіху.
- ✓ Таємниця життєвих успіхів.
- ✓ Привабливість і цінність життя.
- ✓ Ми – різні, ми – рівні.
- ✓ Екологія мовлення.
- ✓ Добročинність як найбільша цінність.

II. Оберіть одну із запропонованих тем, з якою ви хотіли б виступити перед аудиторією, і виконайте подані нижче завдання.

- Змодельуйте уявну аудиторію (вік, професійний рівень, коло інтересів тощо), перед якою ви хотіли б виступити з обраною темою.
- Визначте мету виступу.
- Доберіть матеріал, скориставшись різними джерелами інформації, систематизуйте й запишіть його.

§ 26. СТРУКТУРУВАННЯ ОРАТОРСЬКОЇ ПРОМОВИ

Про те, як сформулювати вступ, основну частину й завершення висловлення та як поєднати ці частини

ПРИГАДАЙМО. З яких структурних частин складається текст? Яку роль у тексті відіграє вступна частина?

239. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. На яких положеннях акцентує увагу автор? Що нового з прочитаного ви дізналися для себе?

ЯК ЗАЦІКАВИТИ СЛУХАЧІВ

Навряд чи зможе захопити слухача той, хто викладає свої думки безладно, хто не розмежовує першорядні та другорядні поняття, хто часто перескакує з однієї теми на іншу, у кого висновок не має нічого спільного з початком розповіді.

Якщо ви хочете зацікавити слухачів своєю розповіддю, то випускайте з неї несуттєві подробиці. Швидко, але не порушуючи послідовності наближайтеся до розв'язки. Поганий же оповідач, радіючи з того, що дістав змогу висловитися, як правило, розповідає детально, з найменшими подробицями.

Якщо ви маєте на меті розповісти слухачам щось таке, чого вони досі не знають, то в процесі викладу треба йти від простого до складнішого або від відомого до невідомого...

Особливу увагу треба приділяти початку, оскільки саме він вирішує успіх усієї розповіді. *Гете* колись дотепно сказав: «Якщо я перший гудзик застібну неправильно, то й далі застібатиму неправильно». Якщо ви із самого початку не зумієте привернути увагу слухачів, то може статися, що до вашої розповіді справа взагалі не дійде... Часто буває доцільно вже в першому ж реченні визначити, що цікаве чи несподіване буде змістом вашої розповіді. Про те, наскільки цікавим є її зміст, судіть не зі свого погляду, а з погляду тих, на кого вона розрахована (За *I. Томаном*).

II. Знайдіть у тексті й прокоментуйте вислів *Й. Гете*.

Вступ

Композиційними частинами промови є вступ, основна частина й завершення (висновок).

У **вступі** потрібно стисло пояснити завдання виступу, чітко й зрозуміло сформулювати суть теми, визначити питання, на яких промовець збирається зупинитися. Вступ не повинен бути занадто серйозним, надто сухим, надто довгим.

Вступ може починатися із цитування чужої мудрості, крилатого вислову, фрагментів промов відомих політичних чи громадських діячів, з відомого афоризму. Цікаво й доречно розпочати з того, що хвилює зараз суспільство.

Основна частина

Основна частина тексту виступу найбільш навантажена й об'ємна. Адже тут ітиметься про ту ідею, яку в розгорнутому вигляді потрібно донести до слухачів, спонукати їх на прийняття якогось рішення. В основній частині виступу розкривають наукові поняття, наводять порівняння, статистичні дані, покликаються на авторитети, наводять цитати, крилаті вислови.

Завершення

У **завершальній частині** необхідно повторити основну думку, заради якої проголошується виступ, окреслити тему наступного виступу, зробити слухачам комплімент, викликати аудиторію на суперечку, виголосити заклик тощо. Досить влучною може бути поетична або гумористична кінцівка. Невдале завершення іноді губить непогану промову.

Зверніть увагу!

Для успішного виступу важливо підготувати добрий вступ і завершення та зробити так, щоб вони були пов'язані одне з одним.

240. Уявіть, що вам потрібно виступити з промовою на місцевому телебаченні чи записати й розмістити виступ у соціальних мережах на тему «Шкідливі звички, що руйнують наше життя». У зв'язку з цим виконайте завдання одного з варіантів. Ви можете скористатися висловленнями з довідки.

А Підготуйте й запишіть два варіанти **вступу** до вказаної теми: 1) якщо виступ адресовано шести-класникам; 2) якщо виступ адресовано особам віком 25–35 років.

Б Підготуйте й запишіть два варіанти **висновку** до вказаної теми: 1) якщо виступ адресовано шести-класникам; 2) якщо виступ адресовано особам віком 25–35 років.

Довідка

1. Головним скарбом життя є здоров'я, і, щоб це здоров'я зберегти, треба багато знати (Авіценна). 2. Найкращий спосіб продовжити життя – це його не скорочувати (М. Амосов). 3. Звички має кожен, та погано, коли вони шкідливі (З газети). 4. Кожна шкідлива звичка – це не тільки особиста проблема, а ще й незручність для всіх оточуючих (З газети). 5. Здоров'я – не все, але все без здоров'я – ніщо (Сократ). 6. Гроші втратив – нічого не втратив, час втратив – багато втратив, здоров'я втратив – усе втратив (Нар. мудрість).

Пошук

241. І. Послухайте з голосу однокласника (однокласниці) фрагмент промови науковця Інституту технічної теплофізики на науково-практичній конференції з енергозбереження. Чи актуальною є порушена тема для вашого регіону?

Шановні учасники конференції!

У деяких промислово розвинених регіонах серйозно погіршується екологічна ситуація через викиди газів у атмосферу. У своєму виступі я зупинюся на питанні суттєвого зменшення споживання природного газу за рахунок використання **альтернативних** видів палива.

Учені Інституту технічної теплофізики підраховали, що потенціал заміщення природного газу в Україні тільки за рахунок біомаси (відходів) становить 5,2 млрд кубометрів на рік. Наші фахівці розробляють нові технології отримання тепла від різних джерел, наприклад вугільних териконів, річок, затоплених шахт. Для сільських шкіл і лікарень був створений найпростіший і дешевший котел, який працює на **тлюкованій** соломі. Один тлюк горить 4 години. Цього вистачає на цілий день для опалювання й нагріву води. Ще одне джерело палива – сміттєзвалища. У Маріуполі запущено технологію збору й переробки біогазу звалищ, який іде на спалювання для отримання електроенергії й тепла...

Наприкінці хочу наголосити, що сьогодні для місцевих керівників немає більш важливого завдання, ніж економія природного газу. Фахівці Інституту технічної теплофізики завжди готові надати консультації й необхідну підтримку під час складання регіональних програм.

Дякую за увагу!

II. Укажіть вступ, основну частину й завершення промови. Схарактеризуйте тактику мовленнєвої поведінки науковця (дібрані докази, актуальність теми, контакт з аудиторією). Чи можна цей текст виступу вважати зразковим?

III. Поясніть лексичне значення виділених слів.

242. Підготуйте невеликий текст усного виступу на одну з таких тем: «Найбільший скарб – здоров'я», «Кожен має право на щастя», «У злагоді з природою та людьми», «Життєві пріоритети».

Продумайте вступ і завершення тексту. Виголосіть свій текст у класі. Час виступу – до 1 хв. Намагайтеся подолати хвилювання, сказати найважливіше, дотримуватися культури мовлення.

Для вас, допитливі

В Україні видано книгу «Промови, що змінили світ». У виданні зібрано більше шістдесяті найяскравіших виступів світових громадських діячів. Зокрема, наведено промови Єлизавети I, Богдана Хмельницького, Наполеона Бонапарта, Михайла Грушевського, Нельсона Манделі, матері Терези, Барака Обама, Леоніда Кравчука.

Ці промови – віхи в історії людства, які є відправними точками подій, що змінили світ.

Книга доступна для прочитання в електронному вигляді на сайті Міжнародного фонду «Єдиний світ».

Промови,
що змінили
світ

§ 27. СПОСОБИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛУ

Про дедуктивний, індуктивний і компаративний способи подання матеріалу, а також про типові помилки в аргументації та критиці

243. Прочитайте висловлення. Про які особливості аргументації йдеться в них?

1. Хто доводить багато, той нічого не доводить (*Латинський вислів*).
2. Аргументи не рахують, а зважують (*Грецький вислів*).
3. Усе сказано ніколи не буде. Суперечка думок безкінечна (*С. Рамішвілі*).
4. Дзвінка цитата спокушає нас більше, ніж правдиве мовлення (*М. Монтень*).
5. Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів прийдуть самі собою (*Й. Гете*).
6. Одне слово, сказане від щирого серця, діє на наш розум сильніше за всякі найважливіші докази й переконливіше за всякі розмірковування... (*А. Аміль*).

Способи подання матеріалу

Способи	Пояснення
Дедуктивний	Спочатку подаємо тезу, а потім обґрунтовуємо її за допомогою аргументів (доказів)
Індуктивний	Спочатку у вигляді окремих положень подаємо аргументи, а потім – тезу
Компаративний	Доведення від одиничного до одиничного. Спочатку подаємо аргументи, які засвідчують подібність предметів у деяких ознаках, а потім положення про те, що предмет має ще одну ознаку (теза). Або навпаки: спочатку подаємо тезу про властивість предмета, а потім аргументи – зіставлення цього предмета з іншим

Зверніть увагу!

Доводячи, мало висловити правильну тезу. Необхідно забезпечити, щоб вона спиралася на достатнє обґрунтування, тобто була доведена переконливими **аргументами** (фактами, посиланнями на авторитети, беззаперечними судженнями).

Типові помилки аргументації

Помилки	Пояснення
Аргументи не сформульовано ясно й чітко	Якщо в аргументації або критиці застосовувати занадто складні аргументи, то важко буде переконати співрозмовника, бо він просто не зрозуміє, про що йдеться
Аргументи повністю або частково не обґрунтовано	Аргумент може виявитися хибним, якщо: ✓ сукупність наведених аргументів є суперечливою (суперечливі свідчення очевидців, дані експертів, що не збігаються з фактами тощо); ✓ аргумент є твердженням, що саме собі суперечить. НАПРИКЛАД , вислів Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю»;

	✓ у процесі аргументації (критики) як аргумент використовують твердження про факт, оцінити який можна буде лише в майбутньому. НАПРИКЛАД: «Через півроку ми отримасмо прибуток 60 %»
Аргументи не відповідають тезі	Дуже часто в процесі суперечки супротивники намагаються навести для обґрунтування власної точки зору такі аргументи, які не можна пов'язати з предметом суперечки
Доказ тези підмінюють оцінкою особи	Доводячи тезу «він добрий оратор», посилаються, наприклад, на те, що він хороша людина, активний громадський діяч тощо. Такі аргументи характеризують особу, але не тезу

244. І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. На основі прочитаного коротко сформулюйте й запишіть кілька правил аргументації.

ЯК ПЕРЕКОНАТИ СЛУХАЧІВ

Аргументування – це процес, який повинен відбуватися в певній послідовності й розвитку.

Якщо ви хочете переконати слухачів у правильності того, що говорите, то не досить буде сказати «це так і ось так». Не думайте, що люди повірять вам лише тому, що ви їм про це говорите...

Якщо ви доводите правильність того, що для слухачів невідоме, то пошліться на авторитетного вченого або спеціаліста в цій галузі. Для того щоб доказ був переконливим, ви повинні назвати ім'я та прізвище авторитетної людини, на яку посилаєтесь. Не досить сказати: «Багато визначних учених вважають, що...» або «Авторитетні вчені в цій галузі підтверджують, що...».

Таке, наприклад, твердження, як «Сьогодні мені перебігла чорна кішка дорого, отже, будуть якісь неприємності», є хибним аргументом, що побудований на уявній взаємозалежності причини й наслідку. Очевидно, колись у минулому одне явище (зустріч із чорною кішкою) передувало іншому явищу (неприємності, нещастю). Звідси наведене явище й почало розглядатися як погана прикмета. Але, безперечно, з такої послідовності не можна робити висновку про те, що зустріч із чорною кішкою завжди віщує щось неприємне (За *І. Томаном*).

II. Випишіть з тексту цитату, яка, на вашу думку, може знадобитися під час підготовки промови на відповідну тему.

КОЛО ДУМОК

245. Прочитайте фрагмент суперечки двох науковців. Поясніть, чим небезпечна така категоричність і нігілізм. Чи можна в суперечці бути занадто самовпевненим і нехтувати аргументами?

– Те, що я сказав, – істина, тому що я сказав це.

– Те, чого я не говорив, – не істина, тому що я не говорив цього (За Ш. Л. Монтеск'є).

246. Прочитайте афоризми. Оберіть одне з висловлень і доведіть його слушність за допомогою аргументів.

1. Народ, що не шанує своїх великих людей, не варт звання освіченого народу (*І. Франко*). 2. Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності та силі народу (*О. Теліга*). 3. Мова – перша зброя в боротьбі: виживе мова, – виживе й Вітчизна (*О. Ільченко*). 4. Що більше в народі байдужих «я», то трагічніша доля народу (*П. Загребельний*). 5. Права без обов'язків – то сваволя (*Леся Українка*).

247. Ознайомтеся з мовленнєвими ситуаціями. Які некоректні прийоми застосовано в кожній з них?

1. Під час захисної промови в суді у справі священика, який украв білизну, адвокат Плевако сказав: «Він (священик) стільки разів відпускав вам ваші набагато тяжчі гріхи, невже ви, панове присяжні засідателі, не відпустите йому цей маленький гріх!»

* * *

2. Під час полеміки щодо реформування медичної галузі один з опонентів на початку виступу звернувся до свого суперника з такими словами: «Не викликає сумнівів ваша глибока ерудиція. Ви розумна людина, тому не будете заперечувати, що нам необхідно запроваджувати страхову медицину».

ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ

248. Доберіть кілька аргументів, щоб спростувати одну з наведених тез.

Теза 1. Освіта робить людину залежною від знань і не дає їй свободи.

Теза 2. Розподіляти обов'язки між членами сім'ї не потрібно, тому що все треба робити разом.

249. Прочитайте текст і перекажіть усно прочитане українською мовою, скориставшись словником на с. 117. Які поради ви вважаєте найціннішими? Чому?

АРГУМЕНТЫ В СПОРЕ

В споре, как и в других делах, нельзя быть неразборчивым в применяемых средствах. Не следует вступать в спор с единственной целью – победить в нём любой ценой, не считаясь ни с чем, даже с истиной и справедливостью.

Можно применять в споре приём опровержения противника его же собственным оружием. Из принятых им посылок надо всегда пытаться вывести следствия, подкрепляющие защищаемый вами тезис.

Эффект внезапности можно использовать и многими другими способами. Например, придержать самые неожиданные и важные аргументы к концу дискуссии.

Нет ничего недозволенного и в таком приёме, как взять слово в самом конце спора, зная все аргументы выступавших (*А. Гвин*).

СЛОВНИК

Внезапність – укр. *раптовість*; любой – укр. *будь-який*; опровержение – укр. *спростування*; следствие – укр. *наслідок*; спор – укр. *суперечка*.

250. Оберіть одну з поданих тем. Сформулюйте стисло й запишіть окремо тезу, два аргументи та завершення відповідного роздуму. Підготуйте усно два варіанти промови на обрану тему залежно від способу подачі матеріалу (дедуктивний, індуктивний).

1. Що є визначальним у становленні особистості: походження й родинне виховання чи зусилля самої людини? 2. Як найшвидше вийти на шлях суспільного прогресу? 3. У чому суть сучасного міщанства? 4. Коли людина стає дорослою? 5. Що важливіше: ким бути чи яким бути?

§ 28. МОВНЕ ОФОРМЛЕННЯ ВИСЛОВЛЕННЯ

Про вимоги до тексту промови в аспекті культури мовлення, форми мовленнєвого впливу, а також про те, як удосконалити текст промови

ПРИГАДАЙМО. Яке мовлення вважають змістовним, точним, логічним, багатим, виразним, доречним?

251. Прочитайте висловлення. Які загальні висновки можна зробити на їхній основі? Випишіть два висловлення, які вам найбільше сподобалися.

1. Красномовство – це не що інше, як уміння надати краси логічним побудовам (*Д. Дідро*). 2. Форма, у яку одягнені думки оратора, збуджує увагу й захоплення натовпу (*Ф. Честерфілд*). 3. Ораторське мистецтво користується всіма вигодами поезії й усіма її правами... (*Й. Гете*). 4. Не повинно бути в промові оратора жодного слова, зараженого начебто іржею, жодного смислу, зробленого важко й не плавно за прикладом наших літописців; нехай уникає оратор бридких і низьких жартів, нехай уводить у твір свій різноманітність... (*Тацит*). 5. Більшість людей, які хочуть зробити гарні речі, шукають усюди без розбору пишні вирази; вони думають, що все зробили, якщо назбирали купу чудових і порожніх думок; вони прагнуть тільки обтяжити свої промови прикрасами, подібно до поганих кухарів, які не вміють нічого приправити як належить і, думаючи, як надати кращого смаку стравам, кладуть у них багато солі й перцю (*Ф. Фенелон*).

Культура мовлення

Текст промови має бути **змістовним, точним, логічним, багатим, виразним, доречним.**

Змістовність – основна якість мовлення. Як говорив Плутарх, промови декотрих ораторів можуть бути такими, як кипариси: вони такі великі й красиві, але, на жаль, не мають плодів.

Завдяки вдалому добору слів і висловів можна яскраво передати думки й таким чином посилити вплив на слухачів.

НАПРИКЛАД, можна скористатися стилістично забарвленими словами, антонімами, синонімами, фразеологізмами, яскравими порівняннями, риторичними реченнями, лаконічними безсполучниковими реченнями тощо. Посилюють вплив на слухача **тропи та стилістичні фігури.**

Форми мовленнєвого впливу

Форма	Пояснення
Пряма (відкрита тактика)	Оратор безпосередньо повідомляє аудиторії тільки те, що він має на увазі. Така форма впливу є точною, послідовною й узгоджується з критерієм ширості. Слухачам не доводиться вгадувати, що мав на увазі оратор.
Непряма (прихована тактика)	Оратор має на увазі не тільки те, що говорить, а й щось більше. Він відкрито не проголошує аудиторії, що має на увазі, а дає їй можливість сприйняти те значення промови, яке приховано за непрямою формою. Існує небезпека того, що аудиторія зрозуміє оратора не так, як йому б хотілося.

252. Прочитайте фрагменти публічних виступів. Визначте, за допомогою яких засобів досягнуто виразності, образності, переконливості та яскравості.

1. Тепер захисники полководця Верреса можуть заявити: «Хай Веррес злодій, хай святотатець, хай перший негідник і злочинець, але він добрий і вдалий полководець і його треба зберегти на важкий час для республіки» (*Цицерон*). 2. Ми ніколи їх не забудемо. Запам'ятаємо їх такими, якими бачили сьогодні вранці під час підготовки до старту, коли ми помахали їм на прощання, їм, хто кинув виклик міцним узам Землі й торкнувся обличчя Бога (*Р. Рейган*). 3. Ми не задоволені й не будемо задоволені, поки правосуддя стікає в прірву, як вода, а справедливість не стане могутньою течією (*Мартін Лютер Кінг*). 4. У місті народжується розкіш, з розкоші неминуче виростає жадібність, із жадібності проривається зухвалість, потім виникають усі злочини й лиходійства (*Цицерон*).

Успіх

253. І. Прочитайте фрагмент публічної промови Стіва Джобса перед випускниками одного з вищих навчальних закладів. У чому актуальність цієї промови для сучасної молоді?

ІСТОРІЯ ПРО ЛЮБОВ І ВТРАТИ

Для мене **велика честь** бути сьогодні з вами на врученні дипломів одного з **найкращих університетів** світу. Я не закінчував інститутів. Сьогодні я хочу розповісти вам історію з мого життя. І все. Нічого грандіозного.

Мені пощастило – я досить рано знайшов те, що люблю робити. Разом із Стівом Возняком ми заснували компанію Apple Computer у гаражі моїх батьків, коли мені було 20 років. Ми наполегливо трудилися, і через десять років Apple виросла від двох юнаків у гаражі до 2-мільярдної компанії з 4000 працівниками. Ми випустили наше найкраще творіння – *Макінтош*.

Невдовзі мене звільнили. Як вас можуть звільнити з компанії, яку ви заснували? Відповідно до росту Apple ми наймали талановитих людей, які б допомагали мені керувати компанією, і в перші п'ять років усе йшло добре. Але потім моє бачення й бачення мого партнера стосовно майбутнього стали різнитися, і ми врешті посварилися. Рада директорів перейшла на його сторону. Тому в 30 років я був звільнений. До того ж привселюдно. Те, що було змістом усього мого дорослого життя, зникло.

Я не знав, що робити, декілька місяців. Я відчував, що я підвів минуле покоління підприємців, що я випустив естафетну паличку, коли мені її передавали... Це було публічним провалом, і я навіть думаю про те, щоб утекти куди подаль. Але щось повільно стало мені вияснятися – я все ще любив те, що робив. Хід подій в Apple лише злегка все змінив. Я був відкинутий, але я любив. І, зрештою, я вирішив почати все спочатку...

Упродовж наступних п'яти років я заснував компанії NeXT та Pixar і закохався в дивовижну жінку, що стала моєю дружиною. Pixar створив найперший комп'ютерний анімаційний фільм ToyStory. У ході разючих подій Apple купила компанію NeXT, я повернувся в Apple, і технологія, розроблена в NeXT, стала серцем нинішнього відродження Apple.

Я впевнений, що нічого цього не трапилося б, якби мене не звільнили з Apple. Ліки були гіркими, але пацієнтові вони допомогли. Іноді життя б'є вас по голові цеглиною. Не втрачайте віри. Я переконаний: єдине, що допомогло мені продовжувати справу, – це те, що я любив свою справу. Ви повинні знати, що ви любите. І це потрібно як для роботи, так і для стосунків. Ваша робота займає значну частину життя, і єдиний спосіб бути повністю задоволеним – робити те, що, на вашу думку, є великою справою. **І єдиний спосіб робити великі справи – це любити те, що ви робите.** Якщо ви ще не знайшли своєї справи, шукайте. Не зупиняйтеся!.. (За С. Джобсом).

О. Полунін.
Сходи на небо

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему, стиль тексту, мету промови.
2. Прочитайте ще раз вступну частину. Як промовцеві вдалося з перших хвилин привернути увагу слухачів, наблизити їх до себе? Яку роль у цьому відіграли виділені словосполучення?
3. Чи погоджуєтеся ви з думкою автора, висловленою у виділеному наприкінці тексту реченні? Поясніть її.
4. Зіставте прочитане із зображенням на картині О. Полуніна «Сходи на небо». У чому їхня співзвучність?
5. Проаналізуйте висловлення з погляду дотримання вимог культури мовлення (змістовності, точності, логічності, багатства, виразності, доречності). Якими мовними засобами виразності скористався автор?
6. Визначте, якою формою мовленнєвого впливу скористався доповідач. Обґрунтуйте свою відповідь.

254. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи можна життєву історію Стіва Джобса вважати прикладом відповідального ставлення до життя? Поясніть свою відповідь.

255. Прочитайте фрагменти промов українських діячів під час вручення їм премії Фондації Омеляна й Тетяни Антоновичів. Знайдіть метафори й метонімію та розкрийте прихований зміст цих засобів.

* * *

1. Україна ще не помолилася як слід Богові й не подякувала йому за подаровану незалежність. Це був царський дар, а наші люди часто беруть його під ноги й витирають об нього підшви (Д. Степовик).

* * *

2. Художні образи накладаються на мене з усіх сторін. Вони налітають на мене з такою силою і в такій незчисленній кількості, що я під їхнім навальним тиском гублюся (*М. Вінграновський*).

* * *

3. У двадцять першому столітті людство повинно позбутися породжених рабством гріхів – зради, покори, ксенофобії, віроломства, незгідливості – змити їх із себе, як змивається з немовляти первородний гріх... (*Р. Іванчук*)

256. I. Перекладіть і запишіть речення українською мовою.

1. Пусть каждый человек сделает себя таким, каким он учит быть других.
2. Чужая земля убивает человека.
3. Лучше один день быть человеком, чем тысячу дней его тенью.
4. Душа человека – стекло: если раз разобьётся, не надейся склеить.
5. Любовь человека к человеку – это обильный и прозрачный родник, воды которого очищают всё, к чему они прикасаются.
6. Человек с друзьями – степь в цветах, человек без друзей – горсть пыли.

II. На основі одного з висловів (на вибір) складіть невелику промову (10–12 речень). Якою формою мовленнєвого впливу ви скористаєтеся? Спочатку напишіть текст на чернетці, а потім удоскональте його.

СЛОВНИК

Горсть – укр. *жмєня*; прикасається – укр. *торка́тися*; родник – укр. *джерелó*.

§ 29. СПОСОБИ ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ПРОМОВИ

Про механічне, логічне й мнемотехнічне запам'ятовування

257. Прочитайте текст. Про які три умови запам'ятовування йдеться в тексті? Поясніть кожен з них. Які чинники сприяють успішному запам'ятовуванню?

НАША ПАМ'ЯТЬ

Людина із середніми розумовими здібностями використовує не більше десяти відсотків можливостей своєї пам'яті. Інші дев'яносто падають марно, оскільки ми порушуємо природні механізми запам'ятовування. Що ж зробити, щоб скористатися хоча б частиною з цих дев'яноста відсотків?

Перша умова запам'ятовування – це **глибоке і яскраве враження** від того, що ви хочете запам'ятати. Для цього треба зосередитись. П'ять хвилин повного, глибокого зосередження дадуть відчутніший результат, ніж година блукань манівцями розрізнених думок. Можливо, вам краще деякі тексти читати вголос, бо це допомагає запам'ятовуванню. Не лінуйтесь записувати нову інформацію, план промови тощо. Подивіться на свої записи, пропонує Дейл Карнегі, а потім заплющіть очі й уявіть їх написаними вогняними літерами. І запам'ятайте.

Друга умова запам'ятовування – це **повторювання**. Кожному, хто хоче розвинути пам'ять, слід привчити себе до того, щоб часто у вільну хвилину, у транспорті, під час прогулянки пригадувати, пригадувати і запам'ятовувати.

Третя умова запам'ятовування – це **використання асоціацій**. Асоціації бувають різними: дата народження, якась історична подія, знання структури підручника, закони логіки тощо. Інколи ім'я людини чи назва місцевості або назва речі чи зміст події дають поштовх до якоїсь асоціації, що дає змогу ніби викарбувати їх у пам'яті (*З довідника*).

**Незбагненний – рос. непостижимый.*

Способи запам'ятовування

Способи	Пояснення
Логічний	Запам'ятовування спирається на усвідомлення смислового зв'язку між елементами матеріалу, глибоке розуміння матеріалу, на виділення в ньому головного і другорядного
Механічний	В основі запам'ятовування лежить багаторазове повторення
Мнемотехнічний	Матеріал переводиться в іншу знакову систему, в інші образи, які людині легше зберегти в пам'яті (створення асоціацій)

Опора пам'яті

Запам'ятовування та відтворення словесного матеріалу буває більш успішним, якщо створюються для нього **«опорні пункти»**. Опорними можуть бути зображення предметів, схеми, таблиці, сигнальні позначення, засоби наочності.

Досвід Цицерона

Відомий оратор *Цицерон* успішно користувався **мнемотехнічним** способом запам'ятовування. Зокрема, перед виступом він тренувався вдома, проголошуючи промову й переходячи при цьому з однієї кімнати в іншу (у коридор, до іншого кутка тощо). Щоразу, коли він переходив до наступної думки, робив невеличку паузу й подумки поєднував відповідний розділ промови з певним кутком своєї оселі. А під час виступу в сенаті він уявно повторював свій шлях по домівці й міг виголосити всю промову, не користуючись записами.

Інколи цей спосіб називають **«римська кімната»**. Таку кімнату або приміщення можна вигадати й розташувати там які завгодно предмети. Головне – чітко зафіксувати порядок цих предметів.

258. Доберіть з підручників або електронних джерел текст для можливої промови й виконайте завдання в такій послідовності:

- 1) прочитайте текст мовчки;
- 2) прочитайте окремі абзаци дібраного тексту й відтворіть їхній зміст двома способами: а) перекажіть дослівно, запам'ятовуючи деталі; б) передайте зміст своїми словами;

3) прочитайте текст уголос, швидко забігаючи зором наперед і запам'ятовуючи зміст абзаців; час від часу кидайте погляди на уявних слухачів, установлюючи зоровий контакт із ними, поки переказуєте запам'ятоване;

4) потренуйтеся проголошувати промову, скориставшись мнемотехнічним способом запам'ятовування.

Держава

259. І. Прочитайте мовчки уривок з промови книговидавця й письменника *Івана Малковича* під час вручення Шевченківської премії в березні 2017 року. Що вас вразило чи зацікавило в цій промові? Яка основна думка виступу?

Пам'ятник Тарасу Шевченку у Вінниці

ВІН СТВОРИВ САМ СЕБЕ

У середині 1980-х улюбленою розвагою кількох молодих поетів була, зокрема, й така: комусь із «непосвячених» ми цитували певні знакові рядки і просили відгадати, хто їх написав.

От, наприклад: *«Слова дощем позамивались... І не дощем, і не слова...»* Люди називали і Вінграновського, і ще когось – найначитаніші припускали, що це Еліот чи Сен-Жон Перс... І як солодко було відкривати їм, що це – Шевченко! І що *«Ми восени таки по-*

рохжі хоч капельку на образ Божий» чи, скажімо, *«Готово! Парус розпустили...»* – це теж Шевченко.

Ми хвалилися Шевченком, як у тому давньоукраїнському канті: *«І Тобою, милий Боже, повсякчас хвалюся»*.

Як же нам хотілося довести всьому світові, що Шевченко і модерний, і сучасний, адже з нього постійно ліпили тільки селянського романтика і таврувальника панів, понижуючи образ національного генія до постаті бідного кобзаря, що печально пощипує струни кобзи чи бандури.

Тобто: *«Читайте “Наймичку” й “Тополю”, забудьте “Мертвим і живим”*», як уїдливо зауважив сучасний поет.

Наша натура й далі продовжує зациклюватися на образі мученика, затінюючи істинний образ Шевченка-поета, чий «Кобзар» – особливо в часи бездержавності і аж дотепер – правив нам за найвищу Конституцію Національного Духу.

Я мрію дожити до тих часів, коли дітям у школі перестануть сльозливо оповідати про горопашного кріпака, який служив безправним, безсловесним попихачем у панів, а змінять парадигму й вестимуть натхненну мову про неймовірного хлопчика, що аж світився великим талантом, який без тата й мами та без, здавалося, жодних шансів на успіх, створив сам себе (*І. Малкович*).

II. Прочитайте окремі абзаци промови. Відтворіть їхній зміст двома способами: а) перекажіть дослівно, запам'ятовуючи деталі; б) передайте зміст своїми словами.

III. Прочитайте текст уголос, швидко забігаючи зором наперед і запам'ятовуючи зміст абзаців. Час від часу кидайте погляди на уявних слухачів, установлюючи зоровий контакт із ними, поки переказуєте запам'ятоване.

§ 30. ВИСТУП З ОРАТОРСЬКОЮ ПРОМОВОЮ

Про те, які є способи виступу, як установити й зберегти контакт з аудиторією та як проаналізувати промову

260. Прочитайте поради щодо публічного виступу. Сформулюйте на їхній основі короткі правила для оратора.

1. Оратор повинен вичерпати тему, а не терпіння слухачів (*У. Черчилль*).
 2. Говори з переконанням – слова й вплив на слухачів прийдуть самі собою (*Й. Гете*).
 3. Лекція, переобтяжена фактами, нагадує вогнище, настільки завалене дровами, що воно починає згасати (*Д. Менделєєв*).
 4. Учися подолатися... вдалим вибором слів і точною зміною голосу. Той, хто вміє приємно говорити, прихиляє своїх слухачів, і тому, коли прийде час спонукати їх до чогось доброго чи відхилити від будь-чого злого, він матиме на них більший вплив (*С. Пелліко*).

<i>Контакт</i>	<p>Виділяють такі основні способи виступу: читання тексту, відтворення його з пам'яті із зачитуванням окремих фрагментів, імпровізація, інтерпретація, відповіді на запитання, ведення полеміки.</p> <p>Що краще оратор зможе встановити, зберегти й закріпити контакт з аудиторією, то ефективніше сприймуть його думку. Від цього залежить результат промови, реалізація мети оратора.</p>
<i>Увага</i>	<p>Уже перші слова мають привернути увагу слухачів. Установити контакт на початку промови можна за допомогою:</p> <ul style="list-style-type: none"> ✓ запитань (вони стимулюють слухачів до відповіді, навіть якщо всі мовчать; намагання відповісти означає, що слухачі вже почали співпрацювати з оратором); ✓ гумористичного зауваження (воно налаштовує аудиторію на позитивне ставлення до оратора, а отже, й до того, що він говорить); ✓ життєвого прикладу (людям завжди цікаво, що відбувається з іншими); ✓ вражаючого факту (незвичайний факт не залишить слухачів байдужими); ✓ цитати (відоме ім'я, яскравий, сповнений значення вислів привернуть увагу).
<i>Поведінка</i>	<p>Поведінка оратора мусить бути простою й невимушеною, настрій – бадьорим, ставлення до слухачів – доброзичливим. Упевнено і спокійно погляньте на слухачів. Почекайте, поки всі повсідаються. Пауза й ваш прямиий погляд справлять позитивне враження ще до того, як ви почнете говорити.</p>
<i>Мовлення</i>	<p>Також слід пам'ятати, що надто швидке мовлення погіршує сприйняття інформації, а надто повільне – присипляє аудиторію, слухачі втрачають здатність стежити за думкою. Пауза в ораторській промові допомагає зосередити увагу аудиторії й підкреслити кульмінаційний момент. Але не варто зловживати паузами: від цього мова стає переривчастою.</p>

261. I. Прочитайте текст. Проаналізуйте прийоми налагодження контакту з аудиторією. Чи можна під час виступу визначити рівень інтересу аудиторії до того, про що говорить оратор?

УПРАВЛІННЯ АУДИТОРІЄЮ

Оратори використовують різноманітні прийоми, щоб налагодити контакт зі слухачами, розрядити напружену ситуацію. Наведемо деякі з цих прийомів.

Голосові прийоми. Для того щоб активізувати увагу чи зосередити її на окремому положенні виступу, достатньо буває підвищити гучність звучання чи підвищити тон голосу. При цьому потрібно дотримуватися міри й не зрватися на крик. Інколи використовується протилежний прийом: зниження гучності до шепоту, а також зниження тональності голосу.

Пауза. Розрахована й уміло витримана пауза всередині промови може діяти як гіпноз, зосереджуючи увагу аудиторії на потрібному місці промови.

Жести й рухи. Емоційний чи владний жест допомагає зосередити увагу аудиторії, особливо в поєднанні з іншими прийомами. Посилює увагу рух оратора вперед у напрямку до слухачів, а от крок назад дає розрядку.

Запитання, якими переривається промова, завжди вносять розрядку, загострюють увагу й активізують сприйняття аудиторії, змушують її міркувати разом з оратором.

Несподіване переривання думки. Увага слухачів отримує поштовх, коли оратор несподівано перериває думку, і новий поштовх, коли, говорячи про інше, повертається до недосказаного.

Засоби наочності (ілюстрації, діаграми, окремі предмети тощо) допомагають переключити й повернути увагу аудиторії, оскільки зміна слухового сприйняття на зорове обов'язково збуджує невимушену увагу.

Гумор у публічній промові. Гарний оратор володіє здатністю не тільки сприймати й знаходити смішне, а й «створювати» комічне. Але зловживання жартами, звернення до старих дотепів може викликати лише роздратування аудиторії (За В. Стец).

II. На основі власного досвіду назвіть причини пониження стійкості уваги аудиторії до промовця, втрати інтересу до виступу. Чи може однією з причин бути невручання психологічного портрета аудиторії?

262. Прочитайте запропоновані ситуації. Поміркуйте, чи матимуть такі виступи успіх. З'ясуйте причини невдач промовців, укажіть недоліки.

Ситуація 1. Лектор виходить на трибуну. Головуючий називає його прізвище, не згадуючи при цьому ні про його діяльність, ні про місце роботи, ні про тему лекції. Лектор відразу ж починає із самої суті справи. Ви слухаєте його й з окремих уривчастих зауважень силкуєтеся зрозуміти, хто він і звідки; чи те, про що він говорить, пов'язане з його професійною діяльністю, чи це просто його захоплення; скільки часу він працює над проблемою.

Ситуація 2. З'явився лектор – поважний, самовпевнений. Довго порпався в портфелі, дістав купу паперів, не поспішаючи розклав їх на кафедрі, поправив окуляри й почав читати. Його монотонний голос бринів рівномірно, повільно, заколисливо. У залі запала нудьга, байдужість...

Ситуація 3. У переповненому залі розпочалася лекція. Раптом із задніх рядів озвалася кілька слухачів: «Голосніше! Нічого не чути!» Лектор знітився. Почав було говорити голосніше, але через кілька хвилин його голос знову стихився, і знову зауваження із залу. Промовець ще раз підвищив голос, але цього разу лише на якусь хвилю. Слухачі в останніх рядах утратили до лекції інтерес і перестали просити лектора говорити голосніше.

263. Уявіть, що ви виголошуєте промову перед аудиторією. Стежачи за реакцією слухачів, помічаєте, що через деякий час після початку вашого виступу їхня увага тимчасово згасає, вони втрачають інтерес до лекції – перешіптуються, крутяться на своїх місцях, не дивляться на вас, позіхають, клячуть носом. Запропонуйте різні варіанти відновлення контакту зі слухачами та активізації їхньої уваги.

два – чотири – усі разом

264. З'ясуйте, які з наведених уривків промов НЕ сприятимуть установленню контакту з аудиторією. Обґрунтуйте свою думку.

1. Оце і все, що я вам хотів сказати. 2. А зараз я вам розповім про подію, свідком якої мені довелося бути. 3. Зараз я вам усім доведу, як ви помиляєтеся, коли думаєте, що... 4. Як сказав мені по секрету один товариш... 5. Так про що ми сьогодні говоритимемо? 6. З тим, що говорили ви, можна погодитися, але варто, мабуть, узяти до уваги... 7. Перепрошую, я зовсім не підготувався до виступу...

265. I. Прочитайте висловлення. Стисло прокоментуйте кожне з них.

1. Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути (*В. Липинський*).

2. Військових сил недостатньо для порятунку країни, але коли її захищає народ, тоді вона непереможна (*Наполеон*).

3. Якби українці не були нацією, то вони давно були б уже не українці. Однак був же якийсь божественний вітер, що кидав покоління за поколінням на боротьбу саме за цей народ, за цей шматок землі, який Бог на планеті подарував саме українцям (*Л. Костенко*).

4. Велич народу не вимірюється його кількістю, як велич людини не вимірюється її зростом; єдиною мірою служить їй розумовий розвиток і її моральний рівень (*В. Гюґо*).

5. Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців (*О. Довженко*).

II. На основі одного з висловлень (на вибір) напишіть текст промови (орієнтовно на 3 хвилини).

III. Ознайомтеся з поданими нижче порадами. Потренуйтеся вдома виголошувати текст промови.

10 порад тому, хто готується виголошувати промову

- ✓ Перед виступом перекажіть текст промови вдома, виділіть у тексті ключові слова, фрази.
- ✓ Не перевантажуйте виступ абстрактними поняттями й числами.
- ✓ Не вживайте надто довгих речень.
- ✓ Уживайте в тексті метафори, афоризми, прислів'я, приказки, цитати.
- ✓ Уживайте звертання до слухачів та вислови для встановлення контакту (*зверніть увагу, як ви вже знаєте тощо*).
- ✓ Стежте за інтонацією, говоріть нешвидко, робіть паузи.
- ✓ Не говоріть безособово, не зловживайте третьою особою однини і множини.
- ✓ Переводьте повільно погляд з однієї частини аудиторії на іншу, а за потреби заглядайте до рукопису, не опускаючи низько голову.
- ✓ Стежте за реакцією слухачів, за потреби змінюйте тон мовлення, не намагайтеся перекричати аудиторію.
- ✓ Підготуйте доречну мультимедійну презентацію.

266. Виголосіть у класі промову, яку ви написали за темою попередньої вправи. Проаналізуйте власний виступ і виступи однокласників, визначте сильні й слабкі сторони. Ви можете скористатися поданою нижче пам'яткою «Схема аналізу промови».

Схема аналізу промови

Зміст виступу

1. Будова (вступ, основна частина, завершення).
2. Тема (наскільки доступно й зрозуміло сформульована); розкриття теми.
3. Мета (інформувати, переконати, спонукати до дії, розважити тощо). Чи досягнуто мети?
4. Змістовність, послідовність викладу, точність інформації, логічність, виразність, доречність.

Форма виступу

1. Вербальні засоби (мова виступу): унормованість (орфоепічні, лексичні, граматичні, синтаксичні норми).
2. Невербальні засоби (міміка, жести, погляд, постава).
3. Інтонація (логічний наголос, темп, тембр голосу, сила голосу).

Контакт з аудиторією

1. Привітання, прощання.
2. Звертання до аудиторії.

Правильно	НЕправильно
досягають бажаного ефекту їм властиві великого значення вона приділяла унаслідок цього настає похолодання	здійснюють бажаний ефект вони характеризуються великого значення вона надавала це має наслідки відбувається похолодання

Корисно знати

ЗБІГАТИСЯ – СПІВПАДАТИ

Слово *співпадати* не тільки часто звучить в усних стилях, на нього натрапляємо і в письмових текстах. Однак в українській літературній мові таке утворення вважають порушенням норми. Це калька з російського – *совпадать*. Йому в українській мові відповідає дієслово **збігатися**. Воно має такі відтінки значень: «відбуватися одночасно» – *збігаються* такти, *збігається* з ювілеєм, події *збіглися*; «бути однаковим» – *збігаються* думки, погляди і под.; «мати той самий напрям» – напрямки *збігаються* (За матеріалами Інституту української мови).

ВЕЛОПАРКУВАННЯ

По радіо можна було почути про корисну справу – проведення дня під гаслом «велосипедом на навчання». Чудово! Але ж журналістка кілька разів ужила слово «велопарковка»... Як відомо, упродовж останніх двох десятиліть мовознавці наголошують на тому, що в офіційній сфері розмовним формам віддієслівних іменників на зразок «перевозка», «шліфовка», «парковка» мають відповідати книжні *перевезення, шліфування, паркування – паркування авто, місце для паркування машин...*

Отож, заохочуючи до велопересування містом, треба зауважувати про наявність місць для велопаркування біля шкіл, університетів, магазинів, поштових відділень тощо, а на відповідних оголошеннях писати: «*Тут паркування для велосипедів*», «*Місце для паркування велосипедів*», «*Надаємо послуги з велопаркування*» (С. Бибик).

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
вживаний щодо цього зазнати поразки численні дзвінки ставити за мету або мати на меті мати гарний вигляд добросовісний постачальник коли б не зурочити	бувший у користуванні на рахунок цього потерпіти поразку багаточисельні дзвінки задаватися метою гарно виглядати добросовісний поставщик аби не зглазити

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

НЕЗВИЧАЙНЕ СПІЛКУВАННЯ

Досить своєрідний спосіб передачі інформації створили жителі Канарських островів – свист, який можна почути на віддалі 14 км. Народи Центральної й Південної Америки, Тропічної Африки, Південно-Східної Азії виробили особливу «мову барабанів». Майже в кожній сім'ї є свій барабан для «телефонних розмов» із сусідами й найближчими селами. Веди, жителі о. Цейлон, та пігмеї, мешканці лісів Центральної Африки, створили «мову шепоту». Це своєрідний монотонний шепіт, подібний до поривчастого дихання великої собачої зграї. Така мова дуже зручна: під час нічного полювання необхідно вести переговори тихо, щоб чутливе вухо слона чи антилопи не вловило ніякого шуму. Ці та багато інших засобів спілкування умовно можна назвати мовою, але всі вони виступають тільки як допоміжні до єдиного універсального засобу – мови словами (Г. Передрій, Г. Смолянінова).

На дозвіллі

НАГОЛОС

Наведені нижче постери допоможуть запам'ятати правильне **наголошування слів**. Спробуйте створити подібні роботи, скориставшись за потреби словником наголосів, поданим у додатках. Відтак ви зможете провести в класі виставку постерів чи поділитися ними в соціальних мережах.

бАй дуже
посу**Х**

– Дощу нема! – радіє Муха.
Дзижчить, кружляє цокотуха:
Ій бАй дуже, що скрізь – посу**Х**.

ведмед**И**ця

Мед, горіхи та кориця –
Торт пектиме ведмед**И**ця.

Аліна Заболотна

Цікаво знати

- В Україні є понад 50 назв населених пунктів з коренем *город* (Самгородок, Вишгород, Звенигородка). У період Київської Русі це слово означало *обгороджене поселення, укріплене товстими стінами і вежами*.

- Суфікс *-ів* у назвах міст Харків, Фастів, Бердичів та інших свідчить про те, що ці слова, ймовірно, утворено від чоловічих імен (прізвищ).

- До індивідуальних неологізмів свого часу належали такі слова: *детектив* (створив письменник Жюль Верн); *алло* (Ш. Бівор від французького «*alors*» – «ну»); *йод* (хімік Гей-Люссак); *мрія* (Олена Пчілка або Михайло Старицький, утворено від дієслова *мріти* «виднітися, мерехтіти»); *чинник* (Іван Франко); *енциклопедія* (Ф. Рабле).

- Найбільш повний словник китайської мови містить понад 87 тисяч ієрогліфів, кожний з яких означає свій склад. Найскладнішим вважається архаїчний ієрогліф *се* – «говірливий», який складається з 64 рисок, а з тих, що використовуються в наш час – ієрогліф *нан*, який складається з 36 рисок і означає «закладений ніс».

Одне я тільки знаю: що нам потрібне Слово.
Як вогнище. Як доля. Як лінія судьби.

Л. Костенко

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ

НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ
З ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ
НАУКИ ПРО МОВУ

§ 31. ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ

*Про класифікацію звуків, вимову їх і позначення на письмі,
склад і наголос, а також про чергування звуків
і спрощення груп приголосних*

ПРИГАДАЙМО. Чим дзвінкі звуки відрізняються від глухих? Що таке чергування й спрощення звуків?

два – чотири – усі разом

267. Поміркуйте, що спільне й відмінне у звуковому складі слів, поданих парами українською та російською мовою.

Українською

молоко
щасливий
чипси

Російською

молоко
счастливый
чипсы

Тверді й м'які приголосні звуки

Тверді	М'які
[д], [д̂з], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [р]	[д'], [д̂з'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [р']
–	[й]
Губні: [б], [п], [в], [м], [ф]	–
Шиплячі: [ж], [ш], [ч], [дж]	–
[г], [к], [х], [г]	–

Зверніть увагу!

Не мають пар м'яких губні звуки, шиплячі та [г], [к], [х], [г]. Вони лише напівпом'якшуються перед звуком [і], а також перед [а], [у], [е], які позначаються відповідно буквами я, ю, є. **НАПРИКЛАД:** гілка [г'ілка], пюре [п'урé].

Дзвінки й глухі приголосні звуки

Дзвінки	б	д	д'	з	з'	дз	дз'	ж	дж	г	г	–
Глухі	п	т	т'	с	с'	ц	ц'	ш	ч	к	х	ф

Зверніть увагу!

Звуки [в], [м], [н], [л], [р], [й], а також відповідні їм м'які [н'], [л'], [р'] не належать ні до дзвінких, ні до глухих.

Життя

268. І. Прочитайте вголос текст, дотримуючись норм літературної вимови та намагаючись передати інтонацією відчуття ліричного героя. Доберіть свій варіант заголовка.

ТВОЄ ЩАСТЯ

І ранкові, й вечірні дороги чають у собі **таємницю**, сподівання і жаль. І скільки не збираєшся в ті дороги, вони коливаються перед очима, проходять через усе твоє серце, насновують на нього **надії**, розмотують пережите.

Якесь незбагненна сила й принада* є в синім туманці далини, він з дитинства бентежить і вабить тебе. І довіку **здається**, що за тим туманцем чи маревом далини лежить твоя найкраща сторінка життя, що там, у рамці росяних дібров чи синьооких луків, загубився такий закуток землі, який не снівся і геніям Відродження, що, може, там по ранішніх чи вечірніх росах поспішає назустріч тобі твоє **щастя** (М. Стельмах).

Г. Черненко. Світло

* *Принада* – рос. соблазн.

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Укажіть кількість букв і звуків. Назвіть ці букви, вимовте звуки.
2. Випишіть два слова, у яких кількість звуків більша, ніж кількість букв. Поясніть свій вибір.
3. Випишіть по одному слову: а) із двома м'якими звуками; б) із двома дзвінкими звуками; в) із двома губними звуками.
4. Випишіть два слова, у яких всі приголосні тверді.
5. Випишіть два слова, які мають чотири склади. Позначте склади та визначте, які з них відкриті, а які – закриті.

Упорядкування приголосних (приклади)

<i>боротьба</i>	[бород'ба]	<i>зжати</i>	[ж:ати]	<i>принісиши</i>	[при ^е н'иши]
<i>футбол</i>	[фудбол]	<i>зшити</i>	[ш:йти]	<i>пишуться</i>	[п'ишущ'а]
<i>вокзал</i>	[вогзал]	<i>книжці</i>	[книз'ц'і]	<i>дивишся</i>	[д'иви ^е с'а]
<i>легко</i>	[лехко]	<i>білочці</i>	[б'лоц'і]	<i>пісня</i>	[п'іс'на]
<i>зсунув</i>	[с:унув]	<i>посмішці</i>	[пос'м'іс'ц'і]		

Зверніть увагу!

В українській мові дзвінкі приголосні, як правило, **не оглушуються**, крім префікса *з-* (перед глухими) та звука [г] у словах *нігті*, *кігті*, *легко*, *вогко*, *дьогтю* (і похідних від них словах).

269. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Підкресліть дзвінки звуки. Прочитайте слова виразно вголос.

Навесні, баскетбол, вокзал, отже, просьба, зшити, зсипати, легкий, (у) ложці, вмиваєшся, низько, ягідка.

270. Запишіть слова фонетичною транскрипцією.

Зшивається, зжовкнути, рентген, рюкзак, Великдень, (у) петрушці, (на) доріжці, (на) флешці, співачці, дьогтю, вибачся, Харків.

Порівняймо наголошування слів

Українською	Російською
верба́, кропива́, ко́лесо, оле́нь, ко́сий, на́чинка, фо́льга, дро́ва, ща́вель, дочка́, прия́тель, по́друга, за́гадка, чорно́слив, нови́й	ве́рба, крапи́ва, колесо́, оле́нь, косо́й, начи́нка, фольга́, дрова́, ща́вель, до́чка, прия́тель, подру́га, зага́дка, черно́слив, но́вый

271. Спишіть слова, позначте наголос.

1. Дочка, подруга, приятель, колесо, вимова, верба, олень, сантиметр, спина, щавель, завдання, рукопис, в'язкий, кропива, вантажівка, приязнь, горошина, одинадцять, чотирнадцять, усередині, разом.

2. Випадок, мережа*, з дітьми, листопад, бюлетень, чорнослив, каталог, запитання, український, новий, тонкий, черговий, чарівний, косий, зручний, одноразовий, виразно, ідемо, завести, віднести, свердлити.

* *Мережа* – рос. сеть (мережа магазинів, комп'ютерна мережа).

ситуація

272. Уявіть, що, повертаючись додому, ви з однокласником (однокласницею) чи з учителем фізкультури (тренером) спілкуєтеся про заняття спортом. Складіть діалог, можливий у цій ситуації, використавши щонайменше чотири з поданих слів.

- завда́ння
- показники
- диха́ння
- ра́зом
- кидати
- легкі́й
- зру́чний
- ко́лесо
- обру́ч
- спи́на
- сере́дина
- навко́ло
- завдо́вжки
- заверши́ти

273. Поділіть слова на склади. Позначте можливі місця переносу виділених слів.

Район, смартфон, **надзвичайний**, **підземний**, пів'ящика, **суспільство**, **Дніпро**, колосся, далекосхідний, навколосвітній, восьмигранний, знайомий, польовий, зненацька, узагальнений, гудзик.

274. Змініть слова або доберіть до них спільнокореневі так, щоб відбулося чергування звуків (письмово). Вимовте звуки, що чергуються.

Лід, блог, допомогти, скакати, замести, гребти, мішок, ніч, річка, діалог, звичка, летіти, ходити, мастити, писати, возити.

КОЛО ДУМОК

275. Поміркуйте, чому в наведеному українському слові кількість звуків і букв однакова, а в російському – звуків менше, ніж букв.

Українською	Російською
зап'ястний	запястный

276. Випишіть у першу колонку слова, у яких спрощення приголосних позначаємо на письмі (не пишемо букву на місці пропуску), а в другу – решту слів. Уставте, де потрібно, пропущену букву **т**.

Контрас..ний, щас..ливий, аген..ство, чес..ний, шіс..надцять, кіс..лявий, артис..ці, автовлас..ник, хвас..ливий, радіс..ний.

277. I. Від поданих іменників утворіть прикметники. Підкресліть буквосполучення зі спрощенням.

Область, проїзд, тиждень, форпост, **контраст**, баласт, користь, ненависть, компост, якість, кількість.

II. З прикметником, утвореним від виділеного слова, складіть складне речення. Запишіть цей прикметник фонетичною транскрипцією.

278. Виконайте тестові завдання.

1. Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка

А люблю, ходжу

Б з'являється, тьмяніє

В щавель, контрастний

Г заячий, проїзний

2. Уподібнення приголосних відбувається під час вимови кожного слова в рядку

А рибка, низько, дивишся, розчин

Б нігтик, перемогти, отже, знаходиться

В нелегко, зчистити, смієшся, футбол

Г зшити, (на) книжці, боротьба, берізка

3. На другий склад падає наголос у слові

А чорнослив

Б солодоці

В обіцянка

Г донька

4. НЕправильну вимову відображає фонетичний запис слова в рядку

А зжати [ж:áти]

В отже [о́дже]

Б доріжка [дор'ішка]

Г гілочці [г'ілоц':і]

5. Звук [m] треба вимовляти на місці пропуску в усіх словах рядка

А щас[.]ливий, [.]еатральний, лауреа[.]

Б каш[.]ан, [.]ретій, баске[.]бол

В завес[.]и, чес[.]ний, контраст[.]

Г лісниц[.]во, факультета[.]ив, [.]ихенький

§ 32. ПРАВОПИС

Про складні випадки вживання м'якого знака, апострофа, а також про написання слів іншомовного походження

ПРИГАДАЙМО. Як передаємо м'якість приголосних на письмі?

279. Запишіть іменники у формі давального відмінка однини. Підкресліть і поясніть орфограми в утворених словах.

Наталка, Оленка, Ђленька, Маринка, тваринка, скринька, хатинка, сторінка, ненька, донька, сопілка, хмаринка, лялька.

280. I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, м'який знак. Обґрунтуйте написання.

1. Камін..чик, одес..кий, нян..чити, тон..ший, змен..шення, доріжен..ці, зозул..чин, Гет..манчук, різ..блення, ковал..с..кий, велетен..с..кий, дев'ят..сот, повіст..ю, перелл..ється, Ул..яна, зган..битися, розріс..ся, красун..чик.

2. Хар..ківс..кий, міл..ярдер, чотир..ох, сл..озинка, батал..йон, вол..ер, здійсмают..ся, смієш..ся, підвод..ся, рознос..ся, маріупол..ський, волин..ський, скрин..ці, нен..чин, Галин..чин, дерен..чати, чотир..ма, мату..сен..ці.

II. З одним словом (на вибір) складіть речення, ускладнене відокремленим означенням.

КОЛО ДУМОК

281. Поясніть, чому в словах першої колонки після букв на позначення губних приголосних пишемо апостроф, а другої – не пишемо.

розв'язати
торф'яний

духмяний
Святослав

282. I. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть орфограму «Апостроф».

1. Пів..яблука, пів..Європи, Мін..юст, лл..ється, моркв..яний, брукв..яний, духм..яний, торф..янистий, св..ятковий, Св..ятослав, возз..еднання, дит..ясла, без..ядерний, любов..ю, медв..яний, під..юджувати.

2. Перед..ювілейний, Лук..янівка, Ілл..я, безхмар..я, арф..яр, з..їжджати, лижв..яр, верф..ю, транс..європейський, під..ярок, надхмар..я, без..язикий, різдв..яний, розз..ява, цв..яшок, підв..язати.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Зіставте вимову й написання.

III. Знайдіть слова з префіксом і позначте його.

283. I. Прочитайте слова іншомовного походження, звертаючи увагу на написання. За якими орфограмами ці слова об'єднано в групи?

1. Конферансьє, ательє, порт'єра, кан'йон, Нью-Йорк, альбатрос, досьє, кольє, віньєтка.

2. Комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єр, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, інтер'єр, бюджет, бюро, бюлетень.

3. Ангїна, дискусія, антибіотик, цистерна, баритон, атлетика, аномалія, Сінгапур, Сирія, Аргентина, Париж, Чикаго, Скандинавія, Мадрид.

4. Інновація, ірраціональний, нетто, бонна, манна, ванна, бўлла, лібрето, бароко, Марокко, Будда, Брюссель, Таллінн.

II. Складіть речення з однорідними членами, використавши одне з наведених слів.

попрацюйте в парах

284. Виберіть кожен (кожна) 6 слів іншомовного походження, поданих у цьому параграфі, і продикуйте їх однокласнику (однокласниці). Перевірте написання.

285. Перекладіть і запишіть слова українською мовою. Зіставте написання поданих слів в українській і російській мовах.

1. Пиццерия, шосейный, аккумулятор, эспрессо, сумма, масса, касса, коллектив, группа, металл, иррациональный, сюрреализм, мотто, булла.

2. Сирия, Сицилия, Чикаго, Египет, Мадрид, Алжир.

286. Спишіть слова іншомовного походження, уставляючи пропущену букву *i* або *u*.

Д..сертація, д..сципліна, д..ктор, ауд..торія, аж..отаж, пер..ферія, пр..оритет, мадр..дський, д..фузія, ц..стерна, Д..дро, Ар..стотель, Атлант..ка, Корс..ка, Мавр..танія, Ваш..нґтон, Браз..лія, Брат..слава.

287. Спишіть слова іншомовного походження, уставляючи, де потрібно, апостроф чи м'який знак.

1. П..едестал, грав..юра, інтерв..ю, Х..юстон, М..юнхен, б..юро, П..єр, кур..єр, павіл..йон, ін..єкція, Г..юго, б..юджет, він..єтка, ад..ютант, Монтеск..є, монпанс..є, ател..є.

2. Конс..єрж, жул..єн, миш..як, конферанс..є, біл..ярд, модел..єр, кон..юнктура, нокт..юрн, кан..йон, н..юанс, суб..єкт, м..юзикл, бракон..єр.

288. I. Спишіть слова іншомовного походження, уставляючи, де потрібно, пропущену букву.

1. Еспрес..о, лат..є, лібрет..о, шас..і, буд..изм, тон..а, віл..а, ван..а, груп..а, пан..о, брут..о, грип.., контр..еволуція, ім..іграція, е..міграція, барок..о, гол..андський, Марок..о, Гіп..ократ.

2. Ахіл..єс, Дік..єнс, Магел..ан, марок..анець, брус..ельський, Одіс..ей, піц..єрія, іл..юстрація, інтермец..о, Ніц..а, ал..єя, гол..андець, ем..ігрант.

II. Складіть і запишіть словосполучення із трьома з поданих слів, поставте питання від головного слова до залежного.

289. I. Доберіть і запишіть 5–10 слів іншомовного походження з орфограмами так, щоб ці слова асоціювалися з однією із зазначених сфер людської діяльності: медицина, сільське господарство, культура, спорт, промисловість, туризм, економіка, література.

II. Складіть з кількома дібраними словами два складних речення.

290. Виконайте тестові завдання.

1. М'який знак потрібно писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А рибал..ство, погод..ся, волин..ський, голівон..ці
 Б кан..йон, лл..яний, купал..ський, виріз..бити
 В піднос..ся, конс..ержка, зат..марити, нац..кувати
 Г консул..ський, обвін..чати, нян..чити, крад..кома

2. Апостроф потрібно писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А від..ємний, з..економити, пів..ящика
 Б дерев..яний, уп..ятьох, медв..яний
 В знічев..я, над..їсти, подвір..ячко
 Г гілл..ястий, олов..яний, розв..язок

3. Апостроф потрібно писати на місці пропуску в обох словах рядка

- А миш..як, кон..юнктура В кур..єр, грав..юра
 Б н..юанс, ад..ютант Г м..юзикл, ін..екція

4. Букву *и* потрібно писати на місці пропуску в усіх словах рядка

- А Алж..р, еруд..ція, ван..лін
 Б д..ректор, ауд..єнція, ц..стерна
 В д..намічний, метод..ка, англ..на
 Г вент..ляція, пр..нциповий, р..торика

5. Подвоєні букви потрібно писати в усіх словах рядка

- А віл..а, кор..ида, одіс..єя
 Б ім..іграція, Пікас..о, мадон..а
 В ем..іграція, тритон..ий, нет..о
 Г ір..аціональний, апел..яція, ван..а

§ 33. ТИПИ СЛОВНИКІВ. ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ

*Про лексичну систему української мови
(значення, вживання, походження слів), основні лексичні поняття,
а також про лінгвістичні словники*

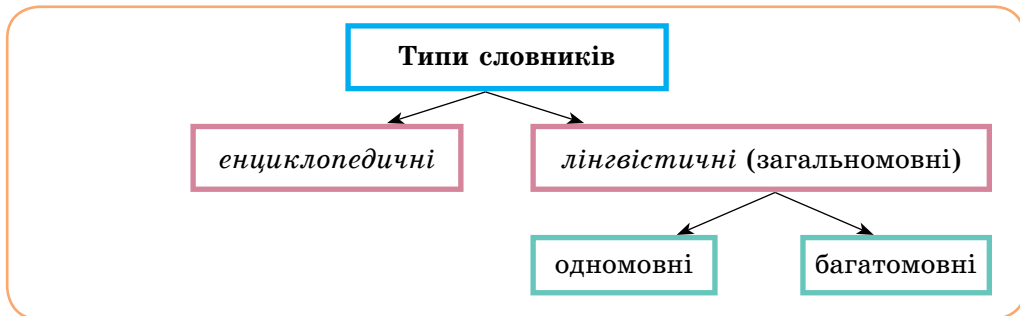
ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке лексичне значення слова? 2. Які слова називають власне українськими?

291. I. Випишіть в одну колонку власне українські слова, а в другу – слова іншомовного походження, спільні для української та російської мов.

Вишуканий, смартфон, гарний, очолити, фізика, **пломбір**, збагнути, довілля, ксерокс, театр, майоріти.

II. Користуючись тлумачним словником, поясніть лексичне значення двох виписаних власне українських слів (на вибір) і складіть із ними речення.

III. Користуючись етимологічним словником, поясніть походження виділеного слова.

292. I. Перекладіть усно текст українською мовою, скориставшись словником на с. 137. Укажіть слова, ужиті в переносному значенні, та з'ясуйте їхню стилістичну функцію.

ПОД МУЗЫКУ ДОЖДЯ

День был жаркий, светлый, лучезарный, несмотря на перепадавшие дождики. По ясному небу плавно неслись, не закрывая солнца, **низкие**, дымчатые тучи и по временам роняли на поля **обильные** потоки **внезапного** и мгновенного ливня. Крупные, сверкающие капли сыпались **быстро**, с каким-то сухим шумом, точно алмазы; солнце играло сквозь их мелькающую сетку; трава, ещё недавно взволнованная **ветром**, не шевелилась, жадно поглощая влагу; орошённые деревья трепетали всеми своими листочками; птицы не переставали петь, и отраднo было слушать их болтливое **щебетанье** при **свежем** гуле и ропоте пробежавшего дождя (За *И. Тургеневим*).

II. Користуючись словником синонімів, доберіть українські синоніми до підкреслених слів.

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах.

СЛОВНИК

Болтливий – укр. балакучий; лучезарний – укр. осяйний, сонцесяйний; обильний – укр. рясний; отрадно – укр. відрадно; ропот – укр. гомін; томно – укр. млосно; трепетать – укр. тріпотіти, тріпотати.

ПОРІВНЯЙМО:

Багатозначне слово	Омоніми
✓ крило (птаха, літака)	✓ кран (умивальника) ✓ кран (підйомний)
Лексичні значення цього слова пов'язані між собою, впливають одне з одного	Ці слова не пов'язані між собою лексичним значенням

Зверніть увагу!

При омонімії маємо **різні слова**, а при багатозначності – **одне слово** з різними значеннями.

293. Визначте, у яких парах речень виділені слова – омоніми, а в яких – багатозначні. Обґрунтуйте свою думку. Випишіть словосполучення або граматичні основи з омонімами.

1. **Співають** чумаки хриплими басами (О. Довженко). – У надвечірній тиші скрипучо **співав** сніг під Мстиславовими чобітьми (А. Хижняк).

2. Вишива на сині ріки **ясен** місяць іздала (М. Рильський). – Сичі в гаю перекликались, та **ясен** раз у раз скрипів (Т. Шевченко).

3. Дівча біжить в тяжкій одчаї, **коса** їй плечі устеляє (М. Стельмах). – Косарі косять, а вітер повіває, шовкова трава на **коси** полягає (М. Кропивницький).

4. Васильки у полі, васильки у **полі**, і у тебе, мила, васильки з-під вії (В. Сосюра). – Хочу оселитися в Києві; буду працювати на **полі** культури (В. Самійленко).

5. Ой не **світи**, місяченьку, та й на той перелаз (Нар. творчість). – Я дивлюсь у небо, дальне та широке, де летять у безвість зоряні **світи** (В. Сосюра).

294. Зіставте подані українські й російські слова. Знайдіть міжмовні омоніми та поясніть відмінність у їхніх лексичних значеннях.

Чоловік – человек, неділя – неделя, вродливий – уродливый, луна – луна, уставати – уставать.

два – чотири – усі разом

295. Визначте, у яких двох реченнях ужито архаїзми, а в яких – історизми. Відповідь обґрунтуйте.

1. А скіфський кінь із мазаної хати Чумацьким Шляхом зорі прогортає (І. Драч). 2. Прекрасний Києве на предковічних горах! Многострадальному хвала тобі, хвала! (М. Рильський). 3. Рци одно слово: «Люблю Вас, пане Возний», і аз, вищеупом'янутий, виконаю присягу о вірнім і вічнім союзі з тобою (І. Котляревський). 4. Тут Січ стояла, тут гули майдани, димилися козацькі курені, змагались семеряги і жупани, лунали горді і сумні пісні (М. Драй-Хмара).

296. Доберіть, користуючись фразеологічним словником, фразеологізми з поданими словами.

Доля, світ, світанок, бігти, близько.

297. I. Випишіть власне українські слова, виділіть у них корені. З'ясуйте, які з цих слів утворено від спільних з іншими мовами коренів. За потреби скористайтеся етимологічним і перекладним словниками.

Багаття, мрія, злотий, директор, мама, гарненько, прізвище, виробництво, міркувати, демократія, освіта, крутько, син, гімнастика, суниця, священний, горілиць, математика, віч-на-віч, дуб, сузір'я, діяч, очолити, аул, віхола, годинник, брат, завдяки, бігцем.

II. Складіть речення з двома виписаними словами (на вибір).

298. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки, обґрунтуйте написання.

1. Я піду за волю проти рабства, я виступлю за правду проти вас! (*Лесь Українка*). 2. Думи мої, думи мої, квіти мої, діти. Виростав вас, доглядав вас. Де(ж) м(е,и)ні вас діти? (*Т. Шевченко*). 3. Не знахо(д)жу в них (ні)чого ні динамічного, ні демонічного (*Олесь Гончар*). 4. Вечір. Тиша. Пр(е,и)мружився всесвіт. Ніч. Безмов(')я. Задумався світ (*У. Самчук*). 5. У графа профіль – як у грифа, а я бродячий менестрель (*Л. Костенко*). 6. Ой вже вечір в(е,и)чоріє, сон(е,и)чко заходить, пусти, мамо, погуляти, бо душа заходить (*Нар. творчість*).

II. Підкресліть ужиті в межах кожного пункту лексичні засоби (синоніми, омоніми, антоніми, пароніми). Якого стилістичного забарвлення надають ці засоби реченням?

299. Виконайте тестові завдання.

1. Слово *голова* вжито в переносному значенні в реченні

- А Кожна голова має свій розум.
- Б Як голова сивіє, то чоловік мудріє.
- В Ягода – трава, а хліб – усьому голова.
- Г Із хворої голови на здорову.

2. Омоніми є в рядку

- А золоті руки – золотий перстень
- Б цвіт яблуні – цвіт нації
- В сорочка з байки – вивчити байку
- Г грає море – грає на скрипці

3. Синонімами є всі слова в рядку

- А лагідний, сумлінний, добросердний
- Б старанний, дбайливий, жагучий
- В безмежний, безкрайній, безконечний
- Г привабливий, цікавий, привітний

4. Обидва слова, наведені в дужках, за змістом можливі в реченні

- А Виходячи з кімнати, не забудьте (*виключити, вимкнути*) світло.
- Б Київські випускники здійснили (*екскурс, екскурсію*) центром Одеси.
- В Передвиборча (*кампанія, компанія*) розпочнеться вже за кілька місяців.
- Г Протягом (*століть, сторіч*) український степ належав кочовикам.

5. НЕправильно визначено значення фразеологізму в рядку

- А надути губи – образитись, виявити невдоволення
- Б спустити на землю – змусити когось не втрачати почуття реальності
- В рильце в пушку – про когось привітного й лагідного
- Г черв'ячок точить – непокоять тяжкі, гнітючі роздуми

§ 34. БУДОВА СЛОВА. СЛОВТВІР

Про поняття морфеми, префікс, корінь, суфікс, закінчення, а також про основні способи словотворення в українській мові

ПРИГАДАЙМО. Що таке корінь слова? Чим префікс відрізняється від кореня?

Стосунки

300. I. Перекладіть і запишіть текст українською мовою. Поясніть, як ви розумієте прочитане. Чи допомагає роздратованість і ворожість досягти порозуміння?

ПУТЬ К СОГЛАСИЮ

Если вы придёте ко мне со сжатыми кулаками, я думаю, что и мои кулаки сожмутся так же крепко, как и ваши. Но если вы придёте и скажете: «Давайте поговорим, а при расхождении во взглядах постараемся понять, в чём они», то вскоре обнаружим, что мы не так уж далеки друг от друга, что пунктов, по которым мы сходимся, гораздо больше. Если у нас хватит терпения, искренности и желания прийти к согласию, то мы придём к нему (*В. Вильсон*).

II. Виконайте завдання до тексту, записаного українською мовою.

1. Випишіть два слова, які мають дві й більше морфем. Розберіть ці слова за будовою.
2. Випишіть по одному слову з нульовим закінченням і без закінчення.
3. Наведіть приклади похідних слів. Від яких слів їх утворено?
4. Доберіть усно до слів *терпіння* і *згода* по два спільнокореневих.

СЛОВНИК

Вскоре – укр. *незабаром*; давайте поговорим – укр. *поговорімо*; крепко – укр. *міцно*; расхождение – укр. *розбіжність*; сжатый – укр. *стиснений*; согласие – укр. *згода*.

Зверніть увагу!

Потрібно розрізняти слова, які мають **нульові закінчення** та які закінчень взагалі не мають. Так, слова *дуб* □, *явір* □ мають нульове закінчення. Достатньо лише змінити форму цих слів, як закінчення стають «видимими» – звуковими (*дуб-а*, *явор-а*). А от у словах *швидкô*, *наодиниці*, *пони* закінчень немає, навіть нульових, бо ці слова незмінювані.

коло думок

301. Поміркуйте, чому вважаємо, що слова першої групи мають закінчення, а другої – не мають.

1. Далеч, швидкість, зимовник.
2. Далеко, швидко, взимку.

302. I. Розберіть слова за будовою.

Безхмарний, зв'язок, добігти, коник, холодно, водянистий, майстерня, прибудувати, година, безперешкодний, неробство, темно-синій.

II. Укажіть слова, які не мають закінчень, і слова з нульовим закінченням.

Способи словотворення

Способи	Приклади
Префіксальний	<i>пере-казати</i> (від <i>казати</i>)
Суфіксальний	<i>водян-ист-ий</i> (від <i>водяний</i>)
Префіксально-суфіксальний	<i>на-рукав-н-ик</i> (від <i>рукав</i>)
Безафіксний	<i>підпис</i> (від <i>підписати</i>)
Складання основ (або слів) чи їхніх частин	<i>будматеріали</i>
Складання початкових букв чи звуків декількох слів (абrevіатури)	<i>ООН, СТО</i>
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	<i>черговий</i> (прикметник) → <i>черговий</i> (іменник)

Зверніть увагу!

Не кожне слово, яке має і префікс, і суфікс, утворено префіксально-суфіксальним способом. **ПОРІВНЯЙМО:**

- помешкання (від *мешкати*) – префіксально-суфіксальний;
- підказувати (від *підказати*) – суфіксальний;
- полюбити (від *любити*) – префіксальний.

303. I. З'ясуйте, яким способом утворилися слова кожної групи. Обґрунтуйте свою думку.

1. Вишневий, світанок, учнівський.
2. Підказувати, надписувати, безмежний.
3. Хід, бій, плач.
4. Інтернет-газета, трубопровід, Нацбанк.
5. ВНЗ, ЗНО, СБУ.
6. Праліс, відстояти, зробив.

II. Від яких слів утворено виділені слова?

два – чотири – усі разом

304. Установіть послідовність творення слів поданої групи.

Весняний, веснянка, веснянкуватий, весна.

305. Розберіть слова за будовою, а потім згрупуйте їх за способами творення: 1) суфіксальний; 2) префіксальний; 3) префіксально-суфіксальний; 4) безафіксний.

Планшетний, пуск, розказати, крижина, надзвичайний, блакить, швидко, подорожник, чуттєвий, скринька, ріжечок, наливний.

306. Поміркуйте над запитаннями.

- Скільки префіксів у слові *навздогін*?
- Чи однакове значення має словотворча частина *авто* в словах *автопортрет*, *автовідповідач*, *автомобіль*?
- Чому в слові *лікарня* виділяють два суфікси (*-ар-* і *-н-*), а в слові *сушарня* – один (*-арн-*)?

307. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Ми ніколи не **станемо** математиками навіть знаючи **напам'ять** усі чужі доведення якщо наш розум не здатний самостійно **розв'язувати** проблеми (*Р. Декарт*). 2. **Світло відкриває** нам те про що ми в темряві лише здогадувалися (*Г. Сковорода*). 3. День біля колодезя спинився і **відвівши сплутане** гілля тиші **вересневої** напився із відра у дзьобі журавля (*Д. Іванов*).

- II. Розберіть виділені слова за будовою. Доберіть до кожного з них спільнокореневі.
III. Підкресліть слова з нульовим закінченням.

308. Виконайте тестові завдання.

1. Не мають закінчень усі слова в рядку

- А гіроскутер, блог, смартфон, веб-сайт
Б метро, колібрі, високо, працювати
В лате, малюють, швидко, разом
Г Херсон, Туапсе, Тбілісі, Карпати

2. Спільнокореневим до слова *око* є

- А околиця В оцінка
Б заочний Г округ

3. Спільнокореневими до слова *поголити* є всі слова, ОКРІМ

- А заголити В поголів'я
Б голесенький Г голий

4. Префікс *при-* мають обидва слова в рядку

- А приазовський, приватний В прибережжя, приймний
Б приєднаний, привласнення Г пригода, прибивати

5. Визначте спосіб словотворення.

Слово	Спосіб словотворення
1 надзвичайний	А суфіксальний
2 підберезник	Б префіксальний
3 відліт	В суфіксально-префіксальний
4 березовий	Г безафіксний
	Д складання основ (слів)

§ 35. ПРАВОПИС

Про основні правила написання букв у коренях, префіксах, суфіксах і закінченнях

309. I. Спишіть слова, уставляючи пропущену букву **е** або **и**.

Справ..дливість, дал..чінь, вдал..чині, оч..ретяний, приб..р..жний, в..личний, бр..ніти, пор..нати, гр..міти, пох..ллитися, прол..тіти, пром..нистий, л..пневий, ст..бло, зап..кти, ч..пурний, м..нулий, вит..рати, зд..рати.

II. Які два слова спільнокореневі? Позначте в них корені, визначте частину мови цих слів.

Префікси *пре-*, *при-*, *прі-*

пре-

Префікс *пре-* пишемо в прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки. Цей префікс за значенням відповідає слову *дуже*. **НАПРИКЛАД:** *премудрий* (дуже мудрий), *превисокий*, *превисоко*. Префікс *пре-* пишемо також у запозичених зі старослов'янської мови словах *презирство*, *презирливий*, *преосвященний*, *преподобний*, *престол* і подібних.

при-

Префікс *при-* пишемо в словах, що означають:

- наближення, приєднання до чогось: *приїхати*, *приклеєний*;
- неповноту дії чи ознаки: *присісти*, *приморожений*;
- розміщення біля чогось: *прикордонний*, *пригірок* (при гірці), *приярок* (при ярі).

прі-

Префікс *прі-* пишемо в словах *прізвище*, *прізвисько*, *прірва*.

Префікси *з-* (*с-*, *зі-*), *роз-* (*розі-*), *без-*

з- (*с-*, *зі-*)

На письмі перед буквами *к*, *п*, *т*, *ф*, *х* префікс *з-* передаємо відповідно до вимови буквою *с*. Перед усіма іншими приголосними префікс *з-* передаємо на письмі буквою *з*. **НАПРИКЛАД:** *сказати*, *сфотографувати*, *зшити*, *зносити*.

роз-, *без-*

Префікси *роз-*, *без-* завжди пишемо з буквою *з*. В українській мові префіксів *рос-*, *бес-* немає. **НАПРИКЛАД:** *розказати*, *безпечний*, *безхитрісний*.

Зверніть увагу!

Якщо корінь починається двома приголосними, то вживаємо префікси *зі-*, *розі-*. **НАПРИКЛАД:** *зіставити*, *зіцулити*, *зіграти*, *розіграти*.

Букви *е*, *и* в суфіксах іменників

-ив-, *-ев-*

Суфікс *-ив(о)*, який уживаємо для вираження збірних понять, що означають матеріал або продукт праці, пишемо тільки з *и*. **НАПРИКЛАД:** *паливо*, *вариво*, *печиво*, *прядиво*.

Суфікс *-ев(о)* пишемо в словах *марєво*, *зарєво*.

-ичок, -ичк-

Суфікси **-ичок, -ичк(а)** бувають тільки в іменниках, що походять від слів із суфіксами **-ик, -иц(я)**. **НАПРИКЛАД:** *ножичок* (від *ножик*), *горщик* (від *горщик*), *горличка* (від *горлиця*).

-ечок, -ечк-

В інших випадках уживаємо суфікси з буквою **е (є): -ечок, -ечк(о), -ечк(а)**. **НАПРИКЛАД:** *вершечок, віконечко*.

-ен-

Суфікс **-ен(я)** вживаємо в іменниках середнього роду, що означають живих істот. **НАПРИКЛАД:** *каченя, вовченя*.

Букви е, о в суфіксах прикметників**-ев- (-ев-)**

Суфікс **-ев- (-ев-)** уживаємо в прикметниках, у яких **наголос** падає на **основу** та які утворено від іменника з основою на **м'який** або **шиплячий** приголосний. **НАПРИКЛАД:** *січнєвий* (від *січень*), *грушєвий* (від *груша*), *алюмінієвий* (від *алюміній*).

-ов-

В інших випадках у прикметниках уживаємо суфікс **-ов-**. **НАПРИКЛАД:** *каліновий, дощовий, гайовий*.

Безпека

310. І. Прочитайте текст і розгляньте плакат. Що спільного та відмінного в тематиці цих двох інформаційних джерел?

САМОДОПОМОГА НА ВОДІ

Якщо перекинувся човен, потрібно зберігати спокій і до прибуття рятувальників триматися за нього.

Опинившись у воді під час шторму, необхідно обрати найбільш сильну попутну хвилю, наблизитися на ній до берега й вибігти на нього. Якщо це не вдається, то треба схопитися за водорості чи приборне каміння, а коли хвиля спаде, зіскочити й вибігти за межу прибою.

Від переохолодження або різкого переходу із зони теплої води в зону холодної з'являються судоми. Головне – не розгубіться! Треба негайно змінити стиль плавання, найкраще лягти на спину й плисти до берега.

Плавець, який заплутався у водоростях, не повинен робити різких рухів, інакше петлі рослин затягнуться щільніше. Необхідно лягти на спину та спробувати м'якими, спокійними рухами виплисти туди, звідкіля приплив. Якщо це не допоможе, потрібно підтягти ноги й обережно звільнитися від рослин руками.

Якщо ви потрапили у вир, наберіть якнайбільше повітря, зануртесь у воду і, зробивши сильний ривок убік за течією, спливайте (*З посібника*).

II. Знайдіть слова з префіксами з- (*с-, зі-*), роз-, при-. Обґрунтуйте написання.

311. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які розваги молоді можна вважати небезпечними? Що ви порадите підліткам, які обирають саме такі розваги?

312. I. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. Бе(з,с)печний, (з,с)цілити, (з,с)качати, по(з,с)шивати, не(з,с)проста, Пр(е,и)карпаття, пр(е,и)гадано, пр(е,и)вокзальний, пр(е,и)подобний, пр(е,и)чудово.

2. Печ(е,и)во, мереж(е,и)во, зар(е,и)во, миш(е,и)ня, лож(е,и)чка, варен(е,и)чок, масл(е,и)чко, матч(е,о)вий, магні(є,йо)вий, борщ(е,о)вий.

II. У словах другої групи позначте суфікси.

КОЛО ДУМОК

313. Поміркуйте, чому слова першої колонки пишемо з префіксом *пре-*, а другої – з *при-*.

пречерствий
прекрасний
прегіркий

причерствілий
прикрашати
пригіркий

314. Виконайте письмово завдання.

1. Утворіть від поданих слів нові за допомогою префікса з- (*с-*).

Прямувати, чистити, сунути, фотографувати, берегти, топтати, кликати.

2. Доберіть до поданих слів спільнокореневі з префіксом *пре-* або *при-*.

Дніпро, копати, святий, чудовий, лаштувати, чіпляти, мудрий.

3. Утворіть від поданих іменників нові за допомогою одного із суфіксів: *-ичок*, *-ечок*, *-ечк-*, *-ичк-*.

Ножик, племінник, стежка, стрічка, Оля, мішок, вогник.

315. I. Спишіть слова, розкриваючи дужки. Виділене слово запишіть фонетичною транскрипцією.

1. Пр(е,и)завзято, пр(е,и)стосовуватися, пр(е,и)мотаний, пр(е,и)зирство, ро(з,с)шукати, (з,с)сунути, (з,с)худнення, не(з,с)проста, (з,с)формулювати.

2. Добр(е,и)во, мар(е,и)во, дон(е,и)чка, садівн(е,и)чок, вікон(е,и)чко, павич(е,о)вий, яблун(е,ьо)вий, кварц(е,о)вий, плеч(о,е)вий, свинц(о,е)вий.

II. З одним словом (на вибір) побудуйте безсполучникове складне речення.

попрацюйте в парах

ситуація

316. Прочитайте наведені з вайбера повідомлення, у яких автори припустилися помилок. Користуючись своїми технічними засобами, надішліть по черзі одне одному ці репліки правильно.

Viber

Завтра на шкільному стадіоні футбол. Ти прЕйдеш? 😊

Да але Зпочатку зроблю українську

На другий тайм успієш?

Канєшно а про перший ти роСкажеш

Я беру печЕво а ти візьми мінералку

Ок 😊

317. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи потрібно, на вашу думку, дотримуватись орфографічних і пунктуаційних норм під час електронного спілкування? Чому?

Букви *е* (*є*), *о* в закінченнях іменників

-ою, -єю, -ом, -ем

В орудному відмінку однини іменники I та II відмін твердої групи мають у закінченні *о*, а м'якої та мішаної – *е* (після голосного й апострофа – *є*).

ПОРІВНЯЙМО:

Тверда група <i>-ою, -ом</i>	М'яка й мішана групи <i>-єю (-єю), -ем (-єм)</i>
<i>липа – липою;</i> <i>вітер – вітром</i>	<i>вишня – вишнею; шия – шиєю;</i> <i>танець – танцем</i>

два – чотири – усі разом

318. З'ясуйте, з яким закінченням треба вживати слово *шампунь* у поданому реченні. Відповідь обґрунтуйте.

Я знаю, як правильно мити волосся шампун..

- *ню*
- *ем*
- *ьом*

319. Запишіть іменники в орудному відмінку однини. Позначте закінчення й поясніть написання.

Маріуполь, дайвінг, функція, круча, Дніпро, Дунай, Ігор, біль, комірець, куц, товариш, сторож, груша, калач, криниця, килим, сонце, край, снігур, школяр.

320. Спишіть дієслова, уставляючи пропущену букву *е* (*є*) або *и* (*і*).

Говор..мо, трима..ться, переход..ш, перепрошу..мо, люб..ш, люб..те, каж..мо, скаж..ш, майстру..ш, поміт..ш, вирост..ш, перемож..мо, крут..те, вивч..мо, пиш..ш.

321. Виконайте тестові завдання.

1. Букву *е* потрібно писати на місці пропуску в обох словах рядка

А Пр..дніпров'я, пр..мудрий В пр..спокійний, пр..снився
Б пр..буде, пр..зручно Г пр..чистий, пр..гарно

2. Букву *с* потрібно писати на місці пропуску в кожному слові рядка

А ро..плавити, ..пиляний, ..тримувати
Б ..тулити, ..плавити, ..чепити
В ..кладено, ..ходити, ..формувати
Г ..хибити, ..шитий, ..кликано

3. Букву *и* потрібно писати на місці пропуску в обох іменниках рядка

А печ..во, вул..чка В вогн..чок, мар..во
Б річ..чка, мороз..во Г лев..ня, рушн..чок

4. Букву *о* потрібно писати на місці пропуску в словосполученні

А смачною каш..ю В смачним лосос..м
Б пахучою вишн..ю Г зустріч із ювіляр..м

5. Букву *е* потрібно писати на місці пропуску в обох словах рядка

А стан..ш, люб..ш В говор..мо, пиш..ш
Б скаж..ш, перемож..ш Г вивч..мо, матим..ш

§ 36. МОРФОЛОГІЯ

Про самостійні частини мови, їхні специфічні ознаки, особливості відмінювання змінних частин мови, а також про службові слова

ПРИГАДАЙМО. Які є службові частини мови? Чим самостійні частини мови відрізняються від службових?

322. I. Прочитайте речення та визначте усно частини мови. Як ви розумієте зміст першого речення?

1. **Якби** композитор хотів **сказати** щось словами, він тоді не писав би музику (*С. Ріхтер*). 2. **Щасливий** той, хто, і зазнавши мук, життя прожив прозоро і натхненно (*М. Вінграновський*). 3. Літо збігло, як день, і з **невлежаного** туману вийшов синьоокий, **золоточубий** вересень (*М. Стельмах*). 4. Чого ж ти не **прийшла** у іншу пору, в час мого цвітіння? (*Л. Костенко*). 5. Повітря **тремтить** від спеки, й у срібнім **мареві** танцюють далекі тополі (*М. Коцюбинський*).

II. Поясніть орфограми у виділених словах.

323. I. Запишіть у кличному відмінку.

Миколаїв, Херсон, пані Наталія, пан Андрій, Юлія Андріївна, Віктор Михайлович, Олексій Іванович, Надія Ігорівна, Ольга, Юрій, доня, матуся, син, добродій, президент, Софія, Соня, хлопець.

II. Складіть і запишіть речення з поширеним звертанням, використавши іменник у формі кличного відмінка.

324. Замініть подані словосполучення синонімічними з присвійним прикметником. Утворені словосполучення запишіть. Позначте суфікси прикметників.

ЗРАЗОК. Планшет *Сергія* – *Сергійів* планшет.

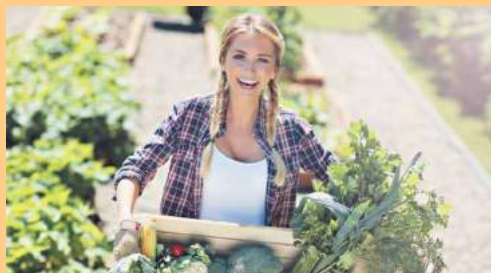
Телефон *Аліни*, рюкзак *Максима*, виступ *Надії*, самокат *Тараса*, ролики *Андрія*, брат *Світлани*, стіл *брата*, батько *Назара*, кімната *сестри*, твори *Франка*, блокнот *учителя*, голова *тюленя*, хвіст *миші*.

ситуація

325. Уявіть, що ви з друзями (подругами) перебуваєте на садово-городній ділянці. Розкажіть їм про свою ділянку та працю на ній або висловіть враження від побаченого чи міркування з цього питання (3–4 речення). Використайте щонайменше два поданих словосполучення в **орудному** відмінку.

- новітня технологія
- свіжа городина
- дружня порада
- найвища врожайність
- городня ділянка
- достатня кількість
- літня пора

326. Запишіть іменники в родовому й орудному відмінках. Позначте закінчення. У яких словах можливі паралельні форми?

Люди, гуси, двері, ворота, сани, ножиці, окуляри, діти, гроші, чоботи.

327. Запишіть числівники у формі родового й орудного відмінків.

Вісім, шістдесят, сімсот, чотириста сорок, дев'яносто вісім, п'ять шостих, семеро, десятий.

два – чотири – усі разом

328. Знайдіть рядок, у якому неправильно утворено форму **орудного** відмінка одного із числівників.

1. Тринадцятьома, п'ятьма, п'ятьома.
2. Дев'яноста, сорока, сьома.
3. Сімдесятма, п'ятистами, шістдесятма.
4. Чотирма, шістьмастами, шістьомастами.

329. Спишіть, замінюючи цифри словами.

Без 40 грамів, після 30 присідань, після 60 кілометрів, із 70 депутатами, у 80 державах, близько 50 метрів, після 300 днів, через 600 кілометрів, із 700 учнями, у 800 квартирах, близько 500 грамів; 3,4 аркуша; 1,2 пирога; 6,2 міліметра.

330. Перекладіть і запишіть українською мовою.

Который час; в первом часу дня; третьего дня; он придёт в час дня; один к одному; один на один; десять минут пятого; магазин закрывается в пять часов.

331. Складіть словосполучення з поданими займенниками та запишіть ці словосполучення в **давальному** відмінку.

Усякий, сам, весь, ваш, мій, свій, чий-небудь.

коло думок

332. Поміркуйте, чому в першому й другому реченнях виділені слова – прислівники, а в інших – прийменники.

1. Село **впоперек** перетинали річечки з численними кладочками (*І. Вільде*).
2. Зрозумівши Лесин маневр, Юрій пішов **напереріз** (*А. Хижняк*).
3. **Упоперек** цієї кімнати стояли великі шафи (*О. Іваненко*).
4. Таїр та Іса хвалько вилетіли **напереріз** машині (*Т. Масенко*).

РОЗРІЗНЯЙМО:

<i>прийменник</i> Ходив навколо будинку.	<i>прислівник</i> Навколо панувала тиша.
<i>прийменник</i> Я йшов попереду батька.	<i>прислівник</i> Я йшов попереду .
<i>сполучник</i> Відомо, що дельфіни дуже розумні.	<i>займенник</i> Побачили сонце, що сідало за гору. (Слово <i>що</i> можна замінити займенником <i>який</i>)
<i>сполучник</i> Усе вийде, коли постаратися. (Слово <i>коли</i> виражає часові відношення або умови)	<i>прислівник</i> Не знаю, коли прийде весна. (Слово <i>коли</i> приєднує частину, до якої ставимо питання <i>що?</i> або <i>який?</i>)
<i>частка</i> Тиша – це сон природи.	<i>займенник</i> Це було дуже давно.
<i>частка</i> Як гарно навкруги! <i>сполучник</i> Роса зійде, як сонце вийде.	<i>прислівник</i> Не знаєш, як допомогти.

333. I. Визначте усно частини мови виділених слів.

1. Забіліли сніги **навколо** Києва, загуляли хуртовини (*О. Довженко*).
2. Знову **ледве** мріють лебеді у полі, а **навколо** білий холод і зима (*Є. Гуцало*).
3. Я люблю тебе, друже, **за те, що** в очах твоїх море синіє... (*В. Сосюра*).
4. Ніч колихала так ласкаво, **проте** не спалося ніяк (*М. Рильський*).
5. **Якби** я втратив очі, Україно, не зміг **би** жити, не бачачи лугів... (*Д. Павличко*).
6. **Як би** тобі не поталанило, **не** жди добра у відповідь на зло (*Нар. творчість*).
7. Життя своє благословляй, **що** народився в цьому краї (*М. Рильський*).
8. На узвишші є місцина, **що** в народі й досі зветься Золотий Тік (*Олесь Гончар*).
9. Чекаю дня, **коли** собі скажу: оця строфа, нарешті, досконала (*Л. Костенко*).
10. Хліб пахне солодко, **як** пахнуть меду соти (*Л. Забашта*).

II. Частини якого складного речення з'єднано без сполучника (сполучного слова)? А якого – за допомогою протиставного сполучника?

334. Спишіть, обираючи у або в. Позначте наголоси у виділених словах.

Проїзд (у,в) метро, **принести** (у,в) **зручний** час, світло (у,в) тунелі, найкраща (у,в) світі, піца (у,в) подарунок, зустріч (у,в) Одесі, квартира (у,в) центрі, зупинка (у,в) Фастові, з (у,в)сіма (у,в)вічливий, наш (у,в)читель, наші (у,в)чителі, купив (у,в)се.

335. I. Спишіть речення, ставлячи слова в правильній формі. Поясніть уживання тире в останньому реченні.

1. Метою має бути щастя, інакше вогонь не (*горіти*) досить яскраво, рушійна сила не буде досить (*потужний*) й успіх не буде **повним** (*Т. Драйзер*).
 2. Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про (*той*), хто її загубив (*В. Симоненко*).
 3. В ніч високосного притулку, коли йде обертом земля, ти до плеча мене (*притулити*) безсмертним рухом скрипаля (*Л. Костенко*).
 4. Весняними (*вечори*) голублять душу й серце людини ніжні степові запахи й тихо (*шепотіти*) трави (*Гр. Тютюнник*).
 5. Досі вечір пахне сон-травою, а світанок – (*ім'я*) твоїм (*Н. Гнатюк*).

II. Визначте частини мови в перших трьох реченнях (надпишіть скорочено над словами).

III. Утворіть ступені порівняння виділеного прикметника.

336. Виконайте тестові завдання.

1. Правильно записано форму орудного відмінка числівника в рядку

- А п'ятистами шістдесятма сьома
- Б п'ятьомастами шістдесятма семи
- В п'ятьмастами шістдесятма сьома
- Г п'ятстами шістдесятма сімома

2. Правильно вжито дієслівну форму в реченні

- А Знаю, що ви розповісте мені.
- Б Парламент ухвале рішення.
- В Ходімте швидше додому.
- Г Покличімо когось на допомогу.

3. Прийменником є виділене слово в реченні

- А Він завжди був **поруч**.
- Б Гуляли **навколо** школи.
- В Дівчата сиділи **навпроти**.
- Г **Попереду** йде молодь.

4. Потрібно поставити **у** на місці всіх пропусків у рядку

- А десь ... річці, блиск ... очах, бути ... формі
- Б перерва ... навчанні, улюблений ..читель, читати ..голос
- В було ... Києві, гуляв ... лісі, лежала ... шухляді
- Г знімки ... фотографа, ліси ... хвої, плавала ... воді

5. З'ясуйте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово).

Зазнавати кіберцькування можуть як дорослі, **(1)** що стають жертвами **(2)** переслідування з боку колег **(3)** або **(4)** просто онлайн-друзів, так і діти.

- А іменник
- Б займенник
- В прислівник
- Г частка
- Д сполучник

§ 37. ПРАВОПИС

*Про написання слів разом, окремо і через дефіс,
а також про графічні скорочення слів*

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають складними?

337. Прочитайте складні слова, поясніть їхнє написання. Ви можете скористатися таблицею в додатку 1.

Салон-магазин, супергерой, суспільно-економічний, суспільно небезпечний, Інтернет-конференція, тайм-аут, гамма-частинка, прес-конференція, піввагона, пів-Кієва, військово-морський, військовозобов'язаний, пропан-бутан, радіонукліди, ракета-носій, інженер-технолог, лікар-еколог, контр-адмірал, темно-зелений, жовтогарячий, внутрішньогалузевий, новобудова, псевдопатріотизм, купівля-продаж, навчально-виховний, новогрецький, давній-прадавній, кредитоспроможність, південно-східний, тишком-нишком.

338. Спишіть складні слова, знімаючи ризик. Яке з виділених слів пишемо через дефіс, а яке – окремо? Відповідь обґрунтуйте.

1. Відео/зв'язок, мікро/хвильовий, **суспільно/історичний, суспільно/корисний**, перекоти/поле, всесвітньо/історичний, вело/трек, екс/президент, лікар/терапевт, заєць/русак, хліб/сіль, міні/футбол, фото/монтаж, світло/сірий, українсько/російський, вічно/зелений.

2. Пів/Європи, пів/ящика, військово/політичний, лісо/степовий, мало/помалу, генерал/лейтенант, дерево/обробний, свят/вечір, гіркувато/солоний, норд/ост, тьмяно/жовтий, легко/атлетичний, експорт/імпорт, тихо/тихо.

339. Спишіть займенники, розкриваючи дужки. З двома поданими займенниками (на вибір) складіть речення.

Ні/чий, будь/чому, будь/у/чому, аби/де, ні/на/чому, де/кого, кимо/сь, казна/що, де/ким, ні/який, хтозна/з/чиїх, який/небудь, ні/хто, аби/що.

340. Спишіть слова, знімаючи ризик.

Рік/у/рік, по/братерськи, хоч/не/хоч, до/смаку, на/добраніч, сила/силенна, до/ладу, на/жаль, по/козацьки, с/покон/віку, на/щастя, один/в/один, по/людськи, пліч/о/пліч, з дня/на/день, з діда/прадіда, повік/віки, віч/на/віч, від ранку/до/вечора, без/жалю, зроду/віку, як/не/як, де/не/де, робив по/своєму, час/від/часу, раз/у/раз.

будь ласка
до побачення
на добраніч
на жаль
час від часу
день у день

РОЗРІЗНЯЙМО:

Прислівники	Іменники з прийменниками
Насилу доплив. Умить розвиднілося. Вивчив вірш напам'ять . Поїзд прибув зранку .	На силу покладайся, але розум май. У мить таку він хвилювався. На пам'ять свою не надійся. З ранку до ночі йдуть дощі.

341. I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть прислівники як члени речення. Чим відрізняються виділені слова?

1. (На)дворі дощ, холодний вітер віє (*М. Рильський*). 2. Дружба подвоєю радощі й (на)половину скорочує прикрості (*Ф. Бекон*). 3. **Краю** мій! Люблю я тебе (в)день і (в)ночі, (в)ранці і (в)вечері і не знаю **краю** своєї любові! (*Панас Мирний*). 4. (На)горі тій, на шпилечку, сяє замок з діамантів (*Леся Українка*).

II. Складіть і запишіть речення зі словом *напам'ять* і сполукою *на пам'ять*.

342. Запишіть слова та сполучення в три колонки залежно від того, як пишемо подану в дужках частину: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс.

Написав(би), немов(би), як(небудь), економимо (чи)мало, спотикається (що)разу, казна(що), надумав(таки), роби(ж), прийшов тільки(що).

попрацюйте в парах

343. Складіть словниковий диктант (6 слів) на тему «Написання слів разом, окремо і через дефіс». Продикуйте диктант однокласнику (однокласниці). Переверте написання.

Найпоширеніші загальноприйняті графічні скорочення

акад. – академік

вул. – вулиця

гр. – громадянин

грн – гривня

див. – дивись

і.м. – імені

і т. ін. – і таке інше

кв. – квартира

м – метр

м. – місто

напр. – наприклад

н. е. – нашої ери

№ пор. – номер порядковий

о. – острів

обл. – область

оз. – озеро

пор. – порівняйте

проф. – професор

р-н – район

р. – рік, річка

рр. – роки

с. – село; сторінка

ст. – сторіччя; стаття (закону)

т. – том

т – тонна

тт. – томи

у. о. – умовна одиниця

ч. – частина (статті закону)

Правила скорочення

Графічні скорочення слів (крім стандартних скорочених значень метричних мір: *м* – метр тощо) пишемо з **крапками** на місці скорочення. При цьому зберігаємо написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах. **НАПРИКЛАД:** *півн.-сх.* (північно-східний).

Слова не скорочуємо на букву, що позначає голосний звук, якщо вона не початкова в слові, і на **ь**. **НАПРИКЛАД,** слово *селянський* може бути скорочене: *сел., селян., селянськ.*

Інші написання

Існують так звані дефісні скорочення: *р-н* (район), *вид-во* (видавництво), *л-ра* (література), *к-сть* (кількість).

Через скісну риску пишемо скорочення *а/с* (абонентська скринька), *в/ч* (військова частина).

Зверніть увагу!

Скорочення *кг, см, млн, т* (тонна), *грн* (гривня), *год* (година) тощо пишемо без крапки. Скорочення *тис.* (тисяча) пишемо з крапкою.

344. Запишіть слова (сполучення), використовуючи графічні скорочення.

Великобурлуцький район, озеро Світязь, місто Дніпро, 1970 рік, 2015–2019 роки, південно-західний, північно-східний, громадянин Коваленко, 6 кілограмів, 8 мільйонів, абонентська скринька, сторінка 25, наприклад, видавництво, академік Борис Патон, стаття з Конституції України, 90 гривень, річка Тиса, університет імені М. Коцюбинського, XXI сторіччя, і таке інше, селянський.

ситуація

345. Уявіть, що до вас звернулися з проханням допомогти надрукувати заяву до органів соціального забезпечення. У документі необхідно зазначити адресу заявника. Запишіть подану нижче адресу, використовуючи загальноприйняті графічні скорочення.

*вулиця Паркова, 28, квартира 2,
село Каменка,
Ізмаїльський район,
Одеська область*

346. I. Спишіть речення, замінюючи виділені слова графічними скороченнями.

1. До Національної юридичної академії **імені** Ярослава Мудрого, що в Харкові, завітав **професор** Ломаченко. 2. Залишок на картковому рахунку – **94 гривні 70 копійок**. 3. Відповідно до **частини 3 статті 6** Закону України «Про загальну середню освіту» заклади освіти зобов'язані оприлюднювати фінансовий звіт. 4. Софійський собор побудовано у **20–30-ті роки XI століття**. 5. Сьогорічний урожай зернових становить **32 мільйони тонн**. 6. Місто Рівне розташовано на **річці** Устя.

II. Надпишіть скорочено над словами першого речення частини мови.

347. Виконайте тестові завдання.

1. РАЗОМ потрібно писати всі складні іменники в рядку

- А гідро/апарат, пів/аркуш, учитель/словесник
- Б напів/бокс, екс/чемпіон, зірви/голова
- В авто/стоп, метео/служба, десяти/річчя
- Г відео/блог, проф/спілка, 100/метрівка

2. Через ДЕФІС потрібно писати всі складні слова в рядку

- А оздоровчо/спортивний, вогняно/червоний, військово/зобов'язаний
- Б лимонно/жовтий, північно/східний, історико/культурний
- В віце/чемпіонський, лимонно/кислий, сліпучо/білий
- Г бетоно/змішувальний, міжнародно/правовий, організаційно/технічний

3. Помилку в написанні прислівника допущено в рядку

- А з давніх-давен, спрадавна, зроду-віку
- Б як-не-як, в основному, по-чиновницьки
- В аби-де, видимо-невидимо, анічичирк
- Г більш-менш, по-четверте, довкруги

4. Виділені слова є прислівниками і їх треба писати разом в обох сполученнях рядка

- А в/середині речення, подарувала на/пам'ять
- Б на/силу відчинив, в/останнє вікно
- В в/середині кипіла робота, кинути до/купи сміття
- Г прочитала на/пам'ять, на/зустріч вибігла кішка

5. Через дефіс треба писати обидва прийменники в рядку

- А з/поміж, за/для
- В під/час, з/понад
- Б з/посеред, з/над
- Г із/за, по/за

§ 38. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Про зв'язок слів у словосполученні, граматичну основу, другорядні члени речення, а також про односкладні речення

ПРИГАДАЙМО. Що спільного та відмінного між додатком й обставиною? Чим односкладне речення відрізняється від двоскладного?

348. Доведіть, що в першому пункті наведено словосполучення, а в другому – не словосполучення. Визначте в словосполученнях головне слово, поставте питання від головного слова до залежного.

1. Подарунок подруги, лагідний материн наспів, вийшов з хати, іду швидко, швидше за всіх, голосно кричати.

2. Веселий та кмітливий, шелестить листя, біля школи.

349. Перекладіть і запишіть словосполучення українською мовою. Поставте питання від головного слова до залежного.

Заботиться о детях, издеваться над человеком, при любых обстоятельствах, в наш адрес, благодарю тебя, благодарить отца, причинять боль, над ним смеялись, нуждаться в поддержке.

350. Спишіть речення, ставлячи, де потрібно, тире. Підкресліть граматичні основи.

1. Музика це краса, що гріє й підносить серця (М. Рильський). 2. Весна дівчисько в ластовинні, ще не ціловане в уста (Л. Костенко). 3. Душа єдина на землі держава, де є свобода чиста, як озон (Л. Костенко). 4. Упертість у суперечці найвірніша ознака дурості (М. де Монтень). 5. Не гнів, а ніжність наша вічна сила (О. Теліга). 6. Жити це не значить дихати, це значить діяти (Ж.Ж. Руссо). 7. Усе життя це вічність, а вічність це хвилинка (П. Сингаївський).

351. І. Визначте усно члени речення. Які це речення – поширені чи непоширені?

1. Я хочу вникнути у шелест листя (Д. Павличко). 2. Ніч – мов криниця без дна (М. Рильський). 3. Нові квітки на килимах рука дівчини вишиває

(М. Рильський). 4. Князь наказав збирати рать (О. Ольжич). 5. А соняшники вийшли на городи і до ставка вмиватися біжать (М. Сингаївський).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

352. Визначте синтаксичну роль виділених дієслів.

1. Жанна попросила **налити** води. 2. Хлопці пішли **ловити** рибу. 3. Аліна попросила брата **принести** телефон. 4. Сонце почало **заходити** за хмари. 5. Птахи лишилися **зимувати** в нас. 6. Учитель попросив дітей **прочитати** книжку. 7. Учні дістали завдання **вивчити** вірш напам'ять. 8. Пролунав наказ **вирушати**.

353. Запишіть номери речень та вкажіть скорочено біля кожного номера вид цього речення (односкладне чи двоскладне; вид односкладного). Ви можете скористатися таблицею в додатку 1.

1. Шукай в телефоні мій слід, цілуй у вікно мої губи (С. Вакарчук).
2. Люблю в'язку ріллю, паруючу і сиву, і пісню орачів – далеку, переливну (О. Максимейко). 3. Голкою криниці не викопаєш (Нар. творчість).
4. Ніжний шепіт і зітхання – моя Україна (В. Сосюра). 5. Заморосило осінь у сльозу (Л. Костенко). 6. Розлогі верби. Затишок і тіні (В. Симоненко).
7. Для лікування різних захворювань застосовують бджолиний мед (З довідника). 8. Майстрами не народжуються (Нар. творчість). 9. На небі – сонце (М. Коцюбинський). 10. Нам вічно треба небом жить... (М. Вінграновський).
11. Без праці немає справжньої людини (В. Сухомлинський).

ситуація

354. Уявіть, що вам потрібно провести майстер-клас для тих, хто хоче навчитися робити гарне селфі. Підготуйте висловлення (4–6 речень), використавши декілька односкладних речень. Ви можете скористатися поданими порадами.

- Робіть автопортрет при ранковому чи вечірньому освітленні.
- Тримайте камеру вище рівня очей.
- Не повертайтеся до джерела світла боком.
- Виберіть привабливе місце.
- Не полінуйтеся підготувати фон для зйомки.
- Не ставайте спиною до сонця.
- Щиро усміхайтеся.

355. Перебудуйте усно подані речення на односкладні безособові. Визначте, чим виражено головний член речення в утворених односкладних реченнях.

1. Вартовий не може покидати свій пост. 2. Раптом повіяли степові пахощі. 3. З відчинених дверей віє холод. 4. Купатися в річці заборонили. 5. Минулого літа через село побудували нову дорогу.

356. Випишіть спочатку односкладні речення, а потім – двоскладні. Підкресліть члени речення. Визначте, які з цих речень поширені, а які – непоширені.

1. Срібний сніг. 2. Надворі світає. 3. Хочеться спати. 4. Макар хоче спати. 5. Валя чергує сьогодні. 6. Тобі сьогодні чергувати. 7. Після дощу

холодно. 8. Люблю мандрувати. 9. Книга – джерело знань. 10. На небі ні хмаринки.

357. І. Спишіть речення, підкресліть члени речення. Чому в першому й другому реченнях ставимо тире? Укажіть складені присудки.

1. Може зламатися тіло, але ніколи – дух (*О. Стефанович*). 2. Музика – це краса, що гріє й підносить серця (*М. Рильський*). 3. Треба дуже багато потрудитися, щоб подарувати людині радість (*О. Журба*). 4. Якщо до металевого провідника приєднати полюси джерела струму, то в ньому виникне електричне поле (*З підручника*). 5. І плаче коник серед трав – нема мелодій (*Л. Костенко*). 6. Останній місяць року налаштовує кожного з нас на оптимістичну хвилю, бо, хоч зима й повертає на мороз, сонце вже йде на літо (*В. Скуратівський*).

II. Виділені слова запишіть у формі кличного відмінка однини.

358. Виконайте тестові завдання.

1. Складений присудок є в реченні

А Він рицар був високої мети, він ворог був лукавства і облуди (*М. Рильський*).

Б Науки ні вода не затопить, ні вогонь не спалить (*Нар. творчість*).

В По обіді ми подалися пішки до книгарні (*В. Діброва*).

Г Довго-довго ходило сонце і цвіло надвечір'я червоне (*М. Луків*).

2. Односкладним є речення

А Між тобою й мною – семизначний код... (*С. Вакарчук*).

Б Не бий на сполох в невідлтий дзвін (*Л. Костенко*).

В Поривами – вітер з Дніпра (*Олесь Гончар*).

Г Дрімав ще явір, мліючи вві сні (*Ю. Вавринюк*).

3. Односкладним узагальнено-особовим є речення

А Грім гримить – хліб буде родить.

Б З полови хліба не спечеш.

В Велике дерево поволі росте.

Г Розум у голові – червоне золото.

4. Неповним є речення

А За чорним полем – ще чорніший ліс (*Г. Калужна*).

Б Люблю вночі на небеса дивитись (*Д. Павличко*).

В Поезія – це завжди неповторність (*Л. Костенко*).

Г Чого ж так серце жалем пройняло? (*Т. Севернюк*).

5. З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова (цифра позначає наступне слово).

Згідно зі статистичними даними, **(1) зібраними** в Сполучених Штатах, **(2) щонайменше** половина опитаних молодих людей зазнавала цькування онлайн; 11 % сказали, що їхні **(3) фото** викладали в Інтернет інші люди, 33 % стикалися з погрозами, 55 % були **(4) свідками** переслідування.

А підмет

В означення

Д обставина

Б присудок

Г додаток

§ 39. ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Про речення, ускладнені звертаннями, порівняльними зворотами, однорідними та відокремленими членами речення, а також про розділові знаки в цих конструкціях

ПРИГАДАЙМО. Які члени речення можуть бути відокремленими? На які групи поділяють вставні слова (словосполучення) за значенням?

359. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією. Визначте, чим ускладнене кожне з них. Назвіть пунктограми.

1. Уміє ранок хмарку, витре обрій, розвісить рушники свої рожеві (*Г. Дудка*). 2. У товаристві запорожців понад усе цінувалися сміливість, кмітливість, добре серце і, звичайно ж, почуття гумору... (*М. Слабошпицький*). 3. Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерням в рідній стороні (*В. Стус*). 4. Старий поставив кошика з плодами тут-таки, на веранді, сів у крісло й задивився на дахи (*В. Шевчук*). 5. Калина вже по ярах стоїть у червоних кетягах, як у зорях (*Є. Гуцало*). 6. Скидає Київ животворний сон з плечей своїх, туманами укритих (*М. Рильський*).

два – чотири – усі разом

360. З'ясуйте, у якому реченні перед сполучником **як** треба поставити кому. Чому в інших реченнях коми не ставимо?

1. Слова пролунали **як** докір і **як** пересторога водночас (*Ю. Мушкетик*).
2. Було моє життя **як** ночі горобині (*Л. Костенко*).
3. На високих місцях поріс **як** джунглі сивий полин (*М. Коцюбинський*).
4. Княжич стояв **як** зачарований (*В. Малик*).

361. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть однорідні й відокремлені члени речення відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

1. Замітає день свої сліди і завису темну опускає зачерпне у пригорщі води і росою трави повмиває (*Г. Дудка*). 2. І мовчала струнка дорога що здавалося в небо вела (*Л. Костенко*). 3. Портрет Мони Лізи пов'язаний із чудовою порою в історії людства епохою Відродження (*П. Нестеренко*). 4. Усе і небо і вогкий гнилуватий повів ріки і тривожний крик птиці і невисока росиста отава сповіщало що літо вже здає ключі сумовитій осені (*М. Стельмах*). 5. Бувало лелека сторожуючи засинав на одній нозі й падаючи котився по стрісі (*Є. Гуцало*). 6. Зігнув прохожих в дугу мороз насупившись сердито (*В. Крищенко*). 7. Осяяний сонцем перед нами розкрився зовсім новий світ (*О. Довженко*).

II. Визначте частини мови в першому реченні.

РОЗВИТОК

362. Прочитайте текст, розставляючи усно пропущені розділові знаки. Які речення й чим саме ускладнено?

СВОЯ СПРАВА

Багато молодих людей задумуючись про «свою справу» задає питання: із чого почати? що необхідно робити? Почніть з ідеї. Треба визначитися чим зайнятися. Продавати чи надавати послуги а може започаткувати виробництво?

Як правило лякає бізнес-план. Не все так страшно! Просто зверніться до знайомого бухгалтера фінансиста або того, хто зміг реалізувати свою ідею. Проте самі собою ні ідея ні план навіть гарно продумані не гарантують успіху. Потрібні ваші зусилля й наполеглива праця. Також необхідно пам'ятати, що вам як власнику доведеться за все відповідати й про все дбати. А головний ворог «свої справи» це лінь (*Із журналу*).

363. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як утілити в життя свою ідею? Що в цьому головне? Чи потрібна для цього сміливість?

КОЛО ДУМОК

364. Поміркуйте, чому в першому реченні слово **однак** відокремлено комами, а в другому – не відокремлено.

1. Сарказму він, **однак**, не приховував.
2. **Однак** за два дні все змінилося.

РОЗРІЗНЯЙМО:

Вставне слово	НЕ вставне слово
Він, проте , так нічого й не зрозумів. Я хотів, власне , тільки побачити їх. Взагалі , я не хотів би цього робити. Прийшли ми, видно , невчасно.	Проте я з вами не згоден. Пишемо власне висловлення. Тепер взагалі нічого не розумію. Над лісом видно було легкі хмарки.
Вона, навпаки , нічого не хоче робити. Поїдемо, певно , експресом. Минаємо ліс, лани. І ось, нарешті , видно село.	Він усе робить навпаки . Роби ретиво й ходи певно . Нарешті дійшли згоди.

365. I. Визначте, які з виділених слів є вставними, а тому їх треба виділити комами. Прочитайте виразно речення.

1. Їй здається, що то глумить колосом нива і серп черкає по стеблу (*М. Коцюбинський*).
2. Тихе, блідо-блакитне море здається спить (*М. Коцюбинський*).
3. Нам з тобою **видно** по дорозі (*Л. Костенко*).
4. **Видно** місто, далі поле у моему у вікні (*М. Рильський*).
5. Ці слова **до речі** викликають сумнів.
6. Ці слова сказано **до речі**.
7. Юля **проте** нічого не знала.
8. Про це давно говорили, **проте** Богдан нічого не знав.
9. **Проте** Жанна нічого не знала.
10. Мене привітала **зокрема** Оля.
11. Мене привітали всі, **зокрема** Оля.

II. Складіть усно речення зі словами *власне* й *навпаки* так, щоб вони були вставними.

366. Перекладіть і запишіть речення українською мовою. Розставте пропущені розділові знаки. Підкресліть конструкції, якими ускладнено речення.

1. Я лежал на диване устремив глаза в потолок и заложив руки под затылок (*М. Лермонтов*).
2. Выйдя за ворота мы свернули вправо и побрели

не спеша по мягкой, пыльной дороге (А. Чехов). 3. По степи вдоль и попере́к спотыкаясь и прыгая побежали перека́ти-поле (А. Чехов). 4. Когда мы пишем слово «Земля» с большой буквы то понимаем целую планету ставшую обителью великого множества живых существ (М. Алексеев). 5. Осень войдя в свои права повела себя сначала строго... (Ю. Збанацкий).

СЛОВНИК

Затылок – укр. *потілиця*; обитель – укр. *оселя*; потолок – укр. *стеля*; строго – укр. *сувро*; устремив – укр. *спрямувавши*.

367. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та розкриваючи дужки. Підкресліть члени речення в першому реченні.

1. Повінь покидаючи цю місцину хотіла забрати із собою й човна та не подужала прив(‘)язі (Г. Тютюнник). 2. Це ти моя зоряна батьківська хата зрина(є,ї)ш сьогодні вві сні (Д. Білоус). 3. День біля колодязя (с,з)пинився і відвівши (с,з)плутане гіл(л)я тиші вересневої напився із відра у дзьобі журавля (Д. Іванов). 4. В мілкій траві ворушат(ь)ся сліди веселих ніг (с,з)полоханих дощ(е,о)м (Д. Іванов). 5. Волошка синя і хмаринка сива і господиня добра і дбайлива усі гуртом ч(е,и)кають наче дива народжен(н)я р(‘)ясного колоска (В. Скомаровський). 6. По-перше проблема лише щойно виникла а по-друге ми бе(з,с)перечно можемо вирішити її самостійно (Із журналу). 7. Вишні зацвівши в росах заплачуть (М. Ткач). 8. На чужу роботу дивлячись ситим не буд(е,и)ш (Нар. творчість).

II. Перебудуйте усно четверте речення так, щоб означення не відокремлювалося.

368. Виконайте тестові завдання.

1. Відокремленою прикладкою ускладнено речення

- А Над лісом загорілася, а потім затріщала, ламаючись, блискавка (Є. Гуцало).
- Б Ось вони, рідні озера та луки, в синім добрі солов’їних ночей (М. Руденко).
- В В дні, прожиті печально і просто, все було як незайманий сніг (Л. Костенко).
- Г З лісів потяг легенький вітерець, свіжіший і мокріший (Х. Алчевська).

2. Відокремленим означенням ускладнено речення

- А Ще неначе́то вчора грали білі завірюхи – оркестри зими (Є. Гуцало).
- Б Іде гроза, дзвінка і кучерява, садам замлілі руки цілувать (Л. Костенко).
- В Ні птиць, ані людей, опрі́ч ясної зірки в високості (А. Малишко).
- Г Старезні пні, кошлаті поторочі, літопис тиші пишуть у траві (Л. Костенко).

3. НЕправильно розставлено розділові знаки в реченні

- А Пам’ятайте, що і в рослин, і у тварин немає депутатів (Д. Даррелл).
- Б Гаррі не почувався тепер ані відважним, ані мудрим (Дж. Роулінг).
- В Нахилиюся вербою над річкою і нап’юся води холодної (О. Довгоп’ят).
- Г Співають дзвінок сонячного дня птахи і листя, вітер, і хмарини (О. Ольжич).

4. Речення, ускладнене відокремленим означенням, утвориться, якщо до частини «Друзі підійшли до тенісного корту...» додати фрагмент

- А ...коли вже вечоріло.
- Б ...огороженого металевою сіткою.
- В ...й побачили свого тренера.
- Г ...незважаючи на ремонтні роботи.

5. Кому треба поставити після виділеного слова (сполучення слів) у реченні

- А А втім відповіді на це питання поки що не було.
- Б Насамперед треба перевірити зарядний пристрій.
- В Принаймні мені ще є над чим працювати.
- Г Усе ж таки Катря прийшла вчасно.

§ 40. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Про складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові складні речення, а також про розділові знаки в них

ПРИГАДАЙМО. Що спільного й відмінного між складносурядним і складнопідрядним реченнями?

Світ

369. I. Прочитайте текст і визначте його стиль мовлення. Що ви думаєте про вчинок знімальної групи та неписане правило, яке вона порушила?

ВИНЯТОК ІЗ ПРАВИЛ

У журналістів, які знімають документальні фільми в дикій природі, є неписане правило: не втручатися в природний хід подій. Тому увагу громадськості привернули дії команди *Dynasties* під час зйомки в Антарктиді.

Документалісти кілька днів спостерігали за колонією імператорських пінгвінів, які боролися зі штормом і суворими холодами, намагаючись вижити. Але коли птахи опинилися в крутому яру без шансів вибратися, а кілька з них загинуло, журналісти втрутилися. Вони за допомогою лопат вирили для пінгвінів вихід, чим ті й скористалися, щоб урятуватися.

Епізод із цією подією вийшов на екрани, і телеглядачі та вчені підтримали рішення журналістів. Однак варто зауважити: ця подія стала винятком із правил (*З Інтернету*).

II. Обґрунтуйте пунктограми, укажіть складні речення та визначте їхній вид.

370. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були тележурналістом, то про який куточок планети хотіли б зняти свій репортаж? Про яку подію? Яку думку при цьому вважали б за необхідне донести до глядачів?

371. Складіть і запишіть речення за схемами.

1. [] – і [].
2. [] : [].
3. [], (щоб...), (бо...).
4. [, (який ...),], (де...).

Сполучні слова

Для зв'язку частин складного речення, крім сполучників, використовують і сполучні слова:

- **прислівники** *де, чому, як, звідки, куди, коли;*
- **займенники** *хто, що, який, чий, котрий.*

НАПРИКЛАД: *Добре там живеться, де добре сіється і жнеться* (Нар. творчість).

372. Прочитайте речення. Визначте усно підрядну частину, її вид та яким сполучником чи сполучним словом приєднано. Ви можете скористатися таблицею в додатку 1.

1. Скажи, з якого краю до тебе, сонце, підійти? (*С. Вакарчук*).
2. Де ходить сон стежками лісовими, дримає в місті темний вітровий (*М. Сингаївський*).
3. Я дивлюсь у небо, дальнє та широке, де летять у безвість зоряні світи (*В. Сосюра*).
4. Уже кружляє листя жовто-ржавє, щоб на асфальті мокрому спочить (*М. Рильський*).
5. Гасли вікна, бо вже синій день дивився крізь намерзлі шибки до кожної хати (*М. Коцюбинський*).
6. А нас ніхто й не поміча, хоча серця – кленові весла (*М. Боровко*).
7. А я стою у білому плащі під чорним деревом, на котрім птиці сниться весна (*І. Жиленко*).
8. Я ладен стати й грудкою земною, аби шуміла поруч десь ріка і небо голубіло наді мною (*Д. Луценко*).
9. Музика, яка одного разу ввірвалася у вашу душу, стає її частинкою й ніколи не вмирає (*Г. Лейбніц*).
10. Музика може змінювати світ хоча б тому, що вона може змінити людину (*Ж. Барзун*).

КОЛО ДУМОК

373. Поміркуйте, чому в поданому уривку перед першими двома сполучниками *і* коми не ставимо, а перед третім – ставимо.

Ми маємо право на сум і любов,
 На щастя, на сонце і трави,
 І навіть на булькання зайвих розмов
 Ми іноді маємо право (*В. Симоненко*).

374. Прочитайте речення виразно вголос. Накресліть їхні схеми й зазначте вид складного речення.

1. Хто не знає, куди прямує, дуже здивується, що потрапив не туди (*Марк Твен*).
2. Коли людина не знає, до якої пристані тримає шлях, для неї жоден вітер не буде попутним (*Сенека*).
3. Музика – це мова, яку розуміє лише душа, але душа ніколи не зможе її перекласти іншою мовою (*А. Беннет*).
4. Сонце і повітря лоскочуть щоки, а зелень ялинкових гілок виглядає з-під снігу так свіжо, що, здається, надворі стоїть весна, одягнена в білі шати (*М. Коцюбинський*).

375. Накресліть схеми речень і зазначте вид складного речення.

1. Стояла тиха і по-своєму хвилююча година: згори на верховіття лісу опускався сизий присмерк, а внизу з-під кожного куца виповзав туман, тому здавалось, що над землею коливалися два неба (*М. Стельмах*).
2. Якщо людина самотня, якщо в неї нікого немає, вона шкодує на свою самотність, на те, що ні з ким перемовитися словом, що ніхто їй не поспівчуває, а їй самій немає ким клопотатися; якщо ж вона обтяжена сім'єю і їй потрібно годувати дітей, турботи про хвороби покладені на її плечі,

вона в глибині душі скаржитья на долю, проклинає світ і годину, в яку вона народилася (*Ю. Мушкетик*). 3. Уміння розв'язувати задачі – таке ж практичне мистецтво, як і вміння плавати, бігати чи танцювати, бо цього можна навчитися тільки шляхом наслідування і тренування (*Д. Пойя*).

376. Замініть безсполучникові складні речення сполучниковими й навпаки. Утворені речення запишіть, розставте потрібні розділові знаки.

1. Радіє колесо на хаті: лелеченята сплять у нім (*М. Вінграновський*).
2. Сонце ходить до нас не в гості – сонце з нами живе (*В. Симоненко*).
3. Я з піснею нічого не боюся, бо час її не подола в бою (*В. Сосюра*).
4. І вчувалося кленам і соснам, що над ними вже й неба нема (*М. Сингаївський*).

Документ

377. I. Спишіть текст, розкриваючи дужки й розставляючи пропущені розділові знаки.

ID-КАРТКА

Українці можуть поміняти звичайні паспорти на пластикову ID-картку. Черг за документом нового зразка (не)має. І як прогнозують у Державній міграційній службі не буде оскільки внутрішня ID-картка (не)дає жодних привілеїв. Її головна перевага бе(з,с)пека документ (не)можливо підробити. Інформація яка записана на чипі захищена.

Зчитати інформацію можна за допомогою спеціальних рідерів* якими обладнано всі необхідні установи. Але якщо ви хочете (с,з)читувати інформацію з ID-картки за допомогою свого смартфон(у,а) можете бе(з,с)коштовно скачати відповідне програмне забезпечення із сайт(у,а) поліграфкомбінат(у,а) «Україна».

Першу ID-картку видають тільки за місцем реєстрації (*З Інтернету*).

* Рідер (з англ. *reader*) – пристосування або прилад для зчитування певних даних.

II. На основі прочитаного складіть і запишіть складнопідрядне речення.

378. I. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть граматичні основи. Визначте вид речення (просте чи складне, вид складного).

1. Океан нижчий від усіх річок і тому всі річки впадають у нього (*Лао-Цзи*).
2. З двох що сваряться винен більше той хто розумніший (*Й. Гете*).
3. Той кому дорогá справа повинен уміти заступитися за неї інакше він не годен виявити себе ні в чому (*Й. Гете*).
4. Людина яка перестала вчитися не повинна дивуватися тому що вона блукає в п'їтмі небезпечних часів (*Г. Форд*).
5. Для того хто бачив безліч похмурих людей які відвертали свої обличчя ваша усмішка – ніби сонце що пробивається крізь хмари (*Д. Карнегі*).
6. Дивно в місті люду – два мільйони а мені тебе не вистачає (*М. Луків*).
7. Віють вітри тримайся, хльоскає дощ терпи (*Г. Дудка*).
8. Був зорепад і зелен сад і ми були у парі (*В. Кудрявцев*).
9. І не треба долі дорікати всіх не може обігрїть вона (*В. Симоненко*).

II. Доберіть синоніми до виділених слів.

379. Виконайте тестові завдання.

1. Складносурядним є речення

- А** Усе знайоме і рідне до болю в душі: і криниця в саду, і червона калина (*М. Луків*).
- Б** Науки ні вода не затопить, ні вогонь не спалить (*Нар. творчість*).
- В** Якби я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти (*Д. Павличко*).
- Г** Вже й дикі гуси в небі пролітали, вже й лебеді кричали крізь туман (*Л. Костенко*).

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А** Довго-довго ходило сонце і цвіло надвечір'я червоне (*М. Луків*).
- Б** І видзвонює жайвір у полі, і цвіте зачарований світ... (*І. Гончаренко*).
- В** Ще над Дніпром клубочиться задуха, і пахне степом сизий деревій (*Л. Костенко*).
- Г** Блискавка блисне – і камінь трісне (*Нар. творчість*).

3. Реченню «*Як добре те, що смерті не боюсь я і не питаю, чи тяжкий мій хрест...*» (*В. Стус*) відповідає схема

- А** [], (що...) і [], (чи...)
- Б** [], (що...) і (), (чи...)
- В** [, (що...),], (чи...)
- Г** [], (що...), (чи...)

4. Правильно побудовано складне речення

- А** Найперше, на що ми дивимося, гуляючи садом, це на квіти.
- Б** Картини митців, які були показані на виставці, вражали багатством кольорів.
- В** Ми знали, що довго не буде дощу, що негативно вплине на врожайність.
- Г** Коли предметом застави є нерухоме майно, договір має засвідчити нотаріус.

5. Установіть відповідність між видом підрядної частини та фрагментом складного речення.

Вид підрядної частини

- 1** означальна
- 2** з'ясувальна
- 3** наслідку
- 4** допусту

Фрагмент речення

- А** Ще не зійшли сніги, хоч...
- Б** Дорога вела до села, де...
- В** Я не хочу розповідати, що...
- Г** Як гарно в саду восени, коли...
- Д** У хаті було тихо, так що...

МОЯ СТОРІНКА

Як це було

СИЛА ВОДИ

Слово **вода** стало центром багатьох приказок, прислів'їв, фразеологізмів, у яких образно визначається поведінка людини. Тих, хто веде нечесний спосіб життя, *виводять на чисту воду*. Того, хто занадто запальний, іноді *обливають холодною водою*. Не подумайте тільки, що і справді ллють воду. У таких випадках досить спокійних, розважливих слів. Коли когось дуже ненавидять, воліють його *втопити в ложці води*.

Вода виявляє свою силу і в характеристиках людей. Про неробу кажуть, що він *не береться й за холодну воду*. Про того, хто вперто мовчить, – що він *набрив у рот води*. Про шахрая, який уникає покарання, – що він *виходить сухим із води*. Нерозлучних друзів часто називають *не розлий вода*. Базікало неодмінно *товче воду в ступі*, а тишко виявляє покірність і *сидить нижче від трави, тихіше від води*. А той, хто наперед не дуже вдало пророкує, мов *вилами по воді пише* (Н. Клименко).

І так буває

І Альберт Ейнштейн знайомив публіку зі своєю найскладнішою теорією відносності в ясній і доступній формі. Він жартував: «Коли молодий чоловік сидить з дівчиною цілу годину, ця година йому здається хвилиною. Але якщо його посадити на розжарену піч, хвилинка буде здаватися йому більшою за годину. Усе відносно».

Цікаво знати

ПРО МАСЛО, БУТЕРБРОД І САНДВІЧ

Слово **масло** утворено від мазати й означало спочатку те, що в нас існує під назвою *мазь*. Ним мазали не хліб, а тіло, й було це не коров'яче масло, а те, що ми сьогодні звемо олія. Звичай натиратися олією пішов від греків і римлян. Ця процедура замінювала використання мила, якого тоді ще не було, частково захищала тіло від холоду й спеки. **Олія** (грецьке *елеон*) дістала свою назву від плодів, з яких її виготовляли, – оливок.

Слово **бутерброд** німецьке, воно складається з двох слів: *буттер* – «масло» і *брот* – «хліб». Проте в нас це слово набуло значно ширшого, ніж первісне, значення: це може бути хліб з сиром, ковбасою, повидлом, варенням, медом, а от масла в ньому може й не бути.

Про **сандвіч** розповідають таку історію: лорд Джон Монтег'ю Сандвіч був пристрасним гравцем. Не бажаючи відриватися від карт для того, щоб повечеряти, він придумав новий, зручний для нього вид бутерброда: шматочок телятини, шинки або сиру він клав між двома скибками хліба, щоб не бруднити рук і ними карт (За А. Коваль).

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Тема 1. ДІАЛОГ-ДИСКУСІЯ. ДІАЛОГ-ПОЛЕМІКА. ДІАЛОГ – ОБМІН ДУМКАМИ

І таке буває

Дві сестри сперечаються за апельсин. Старша говорить, що фрукт треба віддати їй. Молодша стверджує протилежне. Після тривалої суперечки вони розрізали апельсин навпіл. Потім молодша сестра видавила зі своєї половинки апельсина сік і випила його, а шкірку викинула. Старша ж лише зрізала зі своєї половинки фрукта шкірку, яка потрібна була їй для приготування пирога.

Поясніть, чому сестри не змогли порозумітися. Як би вчинили ви в описаній ситуації? Доведіть важливість аналізу інтересів під час суперечки (дискусії, полеміки).

Дискусія

Дискусія (від лат. *discussio* – дослідження, розгляд) – це публічна суперечка, мета якої полягає в спільному пошуку істини, у з'ясуванні й порівнянні різних точок зору, у знаходженні шляхів вирішення спірного питання. Навіть якщо учасники дискусії не дійшли спільної думки, усе ж таки взаєморозуміння між сторонами посилюється.

попрацюйте в парах

380. Візьміть участь у публічному діалозі-дискусії (12–16 реплік) на основі однієї з поданих тез. При цьому висловіть різні точки зору з порушеного питання та спробуйте дійти спільної думки, знайти шляхи вирішення спірного питання.

Теза 1. Батьки не повинні давати дітям гроші на кишенькові витрати.

Теза 2. Розподіляти обов'язки між членами сім'ї не потрібно, тому що все треба робити різом.

Полеміка

Полеміка (від гр. *polemikos* – ворожий, войовничий) – це публічна суперечка, у якій є конфронтація, протистояння, протиборство сторін, ідей і думок. У зв'язку з цим її можна визначити як боротьбу принципово протилежних думок, боротьбу ідейну, світоглядну, моральну, як суперечку з метою утвердження власного погляду, своєї думки.

Мета полеміки

Спираючись на принципові позиції, полемісти намагаються вирішити соціально значимі питання. Полеміка особливо необхідна, коли виробляються нові погляди, відстоюються загальнолюдські цінності, права людини, формується суспільна думка.

**Прийоми
полеміки**

Щоб оволодіти полемічною майстерністю, необхідно виробити вміння доводити сформовані тези й спростовувати позиції опонента, застосовуючи полемічні прийоми.

Полемічні прийоми

заперечення фактами	гумор, іронія, сарказм
атака запитаннями (відповідати завжди складніше, ніж запитувати)	прийом бумеранга (спростування позиції суперника його ж аргументами)
випередження суперника (висловлювати й спростовувати аргументи, до яких може вдатися опонент)	концентрація дій (зосередження уваги на найсильнішому або на найслабшому аргументі суперника)
контрприклад (використання тези суперника «навіпаки» з позитивною аргументацією)	піймати на слові (звертати увагу на суперечливість висловлень суперника)

381. Ознайомтеся з мовленнєвою ситуацією. Який некоректний полемічний прийом застосовано в ній?

Під час полеміки, присвяченої теорії походження видів Ч. Дарвіна, єпископ Вільберфорс звернувся до слухачів з питанням, чи були їхні предки мавпами. Біолог Т. Хакслі, який захищав цю теорію, відповів, що йому соромно не за своїх предків-мавп, а за людей, які не здатні поставитися серйозно до висновків Ч. Дарвіна.

попрацюйте в парах

382. Візьміть участь у публічному діалозі-полеміці (12–16 реплік) стосовно одного з наведених тверджень. При цьому висловіть альтернативні точки зору з порушеного питання, дайте аргументовані відповіді на запитання, наведіть докази на захист своєї позиції, спростуйте хибні, на вашу думку, твердження. Ви можете скористатися мовленнєвими конструкціями з довідки.

1. Діти до 14 років не повинні відповідати за прийняті ними рішення.
2. Освіта робить людину залежною від знань і не дає свободи.
3. У житті не потрібно прислухатися до думки оточення, бо це заважає рухатися вперед.
4. У житті не потрібно дотримуватися будь-яких правил, бо правила – це насилля над людиною.

довідка

Не можу погодитися...; Хочу заперечити...; Моя думка з цього питання дещо інша...; Я вважаю, що...; Цілком справедливо, що...; Як на мене, то...; Я глибоко переконаний(-а), що...; Доказом цього може бути...; Прикладом може слугувати...

попрацюйте в парах

383. Складіть і розіграйте за особами публічний діалог – обмін думками (12–16 реплік) відповідно до запропонованої ситуації (на вибір). Дотримуйтесь етики спілкування.

* * *

1. На холодокомбінаті вийшло з ладу обладнання для виробництва морозива. Із цього питання зібрали нараду. Заступник директора пропонує купити нове обладнання, яке коштує дуже дорого, але має більшу потужність. Головний інженер пропонує відремонтувати обладнання своїми силами і знає, як це зробити.

* * *

2. Місцеве підприємство своїми викидами забруднює річку. Представник екологічної служби вирішив узяти участь у зборах колективу цього підприємства. Керівник посиляється на нестачу коштів для побудови очисних споруд. Еколог пропонує кілька варіантів розв'язання проблеми.

Тема 2. ПЕРЕКАЗ-ПЕРЕКЛАД

384. І. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися?

МАРК ТВЕН И ОДЕССА

Когда-то великий писатель Марк Твен был не великим писателем Марком Твеном, а молодым публицистом Сэмюэлом Клеменсом. И заодно пассажиром парохода «Квакер-Сити», который в 1867 году пристал к причалу Одесского морского порта с первой в истории туристической группой из США.

В этом круизе Сэмюэл Клеменс числился **корреспондентом** газет «Альта Калифорния» и «Нью-Йорк Трибьюн», куда он отсылал путевые заметки о путешествии. Журналистикой он занимался с самого детства. Когда в 1847 году его отец умер от пневмонии, 12-летний Сэмюэл устроился помогать старшему брату в его газете.

Издатель газеты «Альта Калифорния» оплатил ему путешествие по Ближнему Востоку и Европе, которое легло в основу прославившей Марка Твена книги «Простаки за границей». В том числе благодаря главам о визите в Одессу, Севастополь и Ялту.

«Одесса – самый северный порт на Черном море. Мы вошли сюда главным образом за углём. В Одессе сто тридцать три тысячи жителей, и она растёт быстрее любого небольшого города вне Америки. Одесса – открытый порт и крупнейший в Европе хлебный рынок. **Одесский** рейд полон кораблей. Сойдя на берег, я ступил на мостовые Одессы и впервые после долгого-долгого перерыва наконец почувствовал себя совсем как дома. По виду Одесса точь-в-точь американский город: красивые широкие улицы, да к тому же прямые; невысокие дома (в два-три этажа) – просторные, опрятные, без всяких причудливых украшений; вдоль тротуаров наша белая акация; деловая суета на улицах и в лавках; торопливые пешеходы; дома и все вокруг новенькое с иголочки, что так привычно нашему глазу...» – так рассказывал об Одессе Марк Твен в «Простаках за границей».

Марк Твен

Потьомкінські сходи (м. Одеса)

Кроме того, выдающийся писатель отмечал «удивительные наряды крестьян из дальних деревень», а также мороженое в ресторации Комботекро на Дербасовской. На Итальянской улице посетили магазин господина Миллера. Сэмюэл Клеменс тут же заинтересовался объявлением о продаже «самых крепких в мире чернил». Впрочем, **чернила** продавались исключительно вёдрами. Сатирик тут же отметил, что Одесса – город очень культурный, поскольку чернила стоят дороже, чем вино.

Также Марк Твен обнаружил **памятник** Ришелье и Потёмкинскую лестницу: «Он стоит над морем на широком красивом проспекте, а от его **подножья** вниз к гавани спускается гигантская каменная лестница – в ней двести ступеней, каждая пятидесяти футов длиной, и через каждые двадцать ступеней – просторная площадка. Это великолепная лестница, и, когда люди взбираются по ней, они кажутся издали просто муравьями».

После возвращения из круиза Марк Твен продолжил писать, в итоге став одним из величайших писателей. А за год до смерти он как-то обронил: «Я пришёл в 1835 году с кометой **Галлея**. Через год она снова прилетает, и я рассчитываю уйти вместе с ней». Так и произошло (За **Ю. Марченком**, сайт Platfor.ma).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку тексту. Які типи мовлення поєднано в тексті?
2. Поставте два запитання за змістом прочитаного (українською мовою).
3. Порівняйте вимову й написання виділених слів в українській і російській мовах. Укажіть власні назви й цитати.
4. Прочитайте текст удруге. Складіть і запишіть українською мовою план прочитаного. Напишіть стислий переказ тексту українською мовою.

СЛОВНИК

Благодаря – укр. *завдяки*; издатель – укр. *видавέць*; путевые заметки – укр. *дорóжні нотáтки*; опрометчиво – укр. *необáчно*; опрятный – укр. *охáйний*; с иглолки – укр. *бездогáнно*; точь-в-точь – укр. *точнісінько*; чернила – укр. *чорніло*.

ТЕМА 3. СТАТТЯ (ПРОБЛЕМНА)

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки публіцистичного стилю мовлення?

385. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. На яку актуальну тему із життя вашого населеного пункту, України чи світу ви хотіли б написати статтю, якби були журналістом? Про що йшлося б у висновку вашої статті?

Стаття

Стаття – це публіцистичний або науковий твір порівняно невеликого розміру, у якому автор (авторка) досліджує якусь значну й важливу суспільно-політичну, літературно-мистецьку, наукову чи іншу тему. Стаття характеризується глибоким аналізом фактів і явищ, їх узагальненням, розкриттям закономірностей у розвитку явищ, багатограним дослідженням причинно-наслідкових зв'язків.

Зверніть увагу!

Під час підготовки статті слід пам'ятати про її головну мету, на кого розраховано текст, а також про профіль видання.

386. I. Прочитайте вступні частини публіцистичних статей.

* * *

З наближенням річниці аварії на Чорнобильській АЕС усе більше політиків та журналістів згадують про трагічну долю тридцятикілометрової зони відчуження. Цю заборонену територію можна обговорювати з різних боків. Запитайте про неї в еколога – отримаєте розповідь про катастрофічні наслідки. Запитайте в політика – отримаєте розповідь про розмір компенсацій і пільг, які сплачує держава. Запитайте в лікаря – почуєте вражаючі дані про зростання онкозахворювань.

* * *

На мосту автодороги, що з'єднує Кропивницький та Олександрію через Нову Прагу, гинули люди. Від гербіцидів, що потрапляли в річку з перевернутих вантажівок, дохла риба, а сам міст стоїть ніби бомбами побитий... Що ще потрібно, щоб розчулити дорожників і змусити працювати?! (З газети «Голос України»).

II. Визначте за цими уривками, що стало інформаційним поштовхом до написання кожної статті та якій актуальній темі її присвячено. Виберіть один уривок і розкажіть, про що ви написали б в основній частині та у висновку цього матеріалу. Який заголовок дібрали б?

387. I. Ознайомтеся з двома поглядами на роль комп'ютера в житті людини. Чи переконливі ці твердження? Чи можуть висловлені позиції спричинити полеміку?

1. Комп'ютер безпосередньо впливає на психіку людини, призводить до роздратованості, втоми, а також забирає час, який людина витратила б на спілкування з друзями, знайомими, природою тощо.

2. Комп'ютер – це важлива й зручна річ на роботі та вдома, за допомогою якої можна вирішити безліч проблем, дізнатися про необхідне, знайти цікаву інформацію, а також весело провести час і просто відпочити. А всі розмови про можливу небезпеку – то лише байки й забобони.

II. Напишіть статтю (2–3 сторінки) проблемного характеру на тему «Що чекати від стрімкого прогресу сучасної техніки?» Розкрийте дві протилежні позиції. Намагайтеся переконати читача в слушності тієї позиції, яку відстоюєте ви.

Як писати статтю

1. Обдумати тему, обрану для статті.
2. Визначити адресата мовлення й мету висловлення.
3. Сформулювати основну думку.
4. Зібрати й систематизувати необхідний матеріал. Дібрати переконливі докази для своїх тверджень (приклади із життя, висловлення інших людей).
5. Продумати структуру статті (вступ, основну частину, висновок). Дібрати заголовок.
6. Подбати про мовленнєве оформлення: уживати мовні засоби, характерні для відповідного стилю мовлення.
7. Написати й відредагувати текст.

388. Пошук в Інтернеті за словами «Як писати статтю» видає сотні посилань на відповідні інформаційні матеріали. Проте не менш важливо знати й «мінуси» плодів творчої праці. Підготуйте пам'ятку «Як не треба писати статтю».

ТЕМА 4. УСНИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ ПРОСЛУХАНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ

389. І. Прослухайте висловлення з голосу вчителя чи однокласника (одно-класниці). Визначте тему й основну думку висловлення.

СІМЕЙНЕ ДОЗВІЛЛЯ

Як визначити заздалегідь, чи розпадеться сім'я? На мою думку, достатньо дізнатися, як вона проводить своє дозвілля. Першою віддаленою ознакою можливого розпаду цього осередку суспільства може бути проведення дозвілля порізно. Не факт, що це неодмінно станеться, але ймовірність зростає в багатих розів.

Тут важливо все ж таки уточнити, що значить спільно. Адже ми часто спостерігаємо картину, як удома, у ресторані чи кафе люди начебто сидять разом, але по суті вони зовсім не разом, бо в кожного в руках улюблений гаджет – телефон або планшет, і кожен занурений у віртуальну реальність, перебуваючи десь за межами простору, який можна назвати спільним. Ці люди проводять час поруч, але не разом...

Прямо скажу: немає нічого жахливого в тому, що чоловік іноді поїде на риболовлю з друзями, а дружина сходить на концерт симфонічної музики з подругами. Об'єктивно вона може не любити риболовлі, а він може засинати під фугу Баха. Але необхідність разом провести вихідні, як на мене, – така ж нагальна потреба, як утамувати голод або виспатися.

На жаль, у багатьох сім'ях так буває, що коли виникає великий проміжок часу, який можна провести разом, приміром новорічні свята, то виявляється, що вам зовсім нема чого робити разом. У результаті сім'я всі вихідні знемагає від нудьги, створює у квартирі дикий рейвах, тільки те й робить що весь час щось жує і, сварячись за пульт, «чергує» біля комп'ютера й телевізора. Знайома ситуація, правда ж?

Тому будь-який відпочинок і навіть коротке дозвілля варто планувати. Для цього важливо врахувати вподобання всіх членів сім'ї, що буває до-

сить непросто, і зрозуміти, що все ж таки ви всі маєте на увазі під словосполученням «гарний сімейний відпочинок». На превеликий жаль, споживання товарів і послуг усією сім'єю перетворилося на головний складник дозвілля у вихідні. Люди почали ходити розважатися в торговельні центри, кіно й магазини, роблячи багато покупок.

Також необхідно врахувати таке правило: краще якісно проведений час порізно, ніж утрачений разом. Найчастіше це правило виявляється важливим там, де є діти-підлітки, у яких уже сформувалися свої уявлення про гарний відпочинок. Важливо поважати їхні інтереси та не перетворювати відпочинок на кару.

Сімейне дозвілля має приносити задоволення кожному членові сім'ї. Не забувайте дивувати близьких: несподівані сюрпризи, довгоочікувані подарунки, романтичні моменти тощо – усе це надихає, дає змогу почуватися потрібним і коханим, тобто наповнює життя змістом. А найяскравіші моменти залишаються в пам'яті назавжди: грітимуть душу й зворушуватимуть уяву через багато років (За *К. Гольцберг, «Дзеркало тижня. Україна»*).

II. Складіть колективно план висловлення. Запишіть ключові слова й словосполучення.

III. Перекажіть докладно прослухане (усно).

Тема 5. ПИСЬМОВИЙ ТВІР ПРО ДОСЯГНЕННЯ ЛЮДИНИ

Досягнення

390. I. Прочитайте текст. Визначте його стиль і тип мовлення. З якою метою створено це висловлення?

ПРО НИХ ГОВОРИТЬ СВІТ

Багато разів Державний Гімн України лунав у різних куточках земної кулі. І не просто так, а з нагоди спортивних перемог. Створімо власний міні-список спортсменів, яких знає кожен українець і про яких говорить весь світ.

Сергій Бубка. Газети про нього писали: «Бубка летить над Парижем». На його рахунок десятки перемог і 35 легкоатлетичних рекордів зі стрибків, які нікому не вдалося перевершити.

Андрій Шевченко. Український футболіст, який у своїй колекції має щонайменше 100 зіграних матчів у складі нашої збірної. Грав також за італійський «Мілан», але повернувся на Батьківщину і, беручи участь у Євро-2012, забив два таких важливих голи для України.

Яна Клочкова. Одинадцятиразова чемпіонка Європи, триразова чемпіонка світу, чотириразова олімпійська чемпіонка в плаванні на 200, 400 та 800 метрів, володарка Кубків світу. «Золотий рибиці», як називають Яну, належить світовий та олімпійський рекорд на дистанції 400 метрів комплексом (4 хв 33,59 с).

*Володимир і Віталій
Клички*

Яна Клочкова

Василь Вірастюк. Жартома кажуть, що це один із трьох китів, на яких стоїть Земля. Його вважають найсильнішою людиною України та світу з 2004 року. У складі української команди виборов для нас титул «Найсильніша нація світу».

Володимир та Віталій Клички. На своєму рахунку мають безліч нагород з боксу. За роки професійної кар'єри завоювали титули інтерконтинентальних чемпіонів (за різними версіями), чемпіонів Європи, чемпіонів світу.

Ірина Мерлені. Триразова чемпіонка світу та дворазова чемпіонка Європи з вільної боротьби. Ця тендітна Дюймовочка зростом 1,51 м тісно пов'язала своє життя зі спортом.

Берімо приклад та плекаймо у своєму серці любов до України *(Із довідника)*.

II. Що нового для себе ви дізналися? Іменами яких українських спортсменів (спортсменок) ви хотіли б доповнити поданий міні-список?

391. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Хто з українських спортсменів (спортсменок), на вашу думку, найбільше прославив Україну? Відповідь обґрунтуйте.

392. Напишіть твір на одну із запропонованих тем, пов'язаних зі спортом. За потреби скористайтеся довідниковими джерелами. Не потрібно детально перераховувати біографію спортсмена. Намагайтеся звернути увагу на цікавий, вагомий епізод з його спортивного життя. Передайте своє ставлення до того, про що розповідатимете.

1. Зірки українського спорту.
2. Олімпійський чемпіон (олімпійська чемпіонка), яким (якою) пишається Україна.
3. Параолімпійці. Феномен духу.
4. Тернистий шлях до п'єдесталу.

ТЕМА 6. УСНИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ З ТВОРЧИМ ЗАВДАННЯМ

Досягнення

393. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

ЗІРКОВИЙ ШЛЯХ КОРОЛЬОВА

У 1957 році ракета вивела на орбіту штучний супутник Землі. Це стало першим необхідним кроком в освоєнні космічного простору. Без ракети-носія не могло бути й мови про космічні польоти.

На чолі великої справи стояв керівник, який вірив у реальність таких польотів у той час, коли багато хто вважав їх фантастикою. Цим керівником був головний конструктор, академік, українець Сергій Корольов.

Працювати з Корольовим було **важко**, але цікаво. Підвищена вимогливість, стислі терміни завершення завдань, новизна, яка приховувала не лише приємні несподіванки, – усе це змушувало тих, хто з ним працював, постійно перебувати в стані нервового напруження.

Проте всі ці труднощі, незручності, а інколи й серйозні неприємності видавалися мізерними порівняно із захоплююче цікавою роботою. Однією з причин постійного інтересу до роботи була її новизна. Корольов не любив спокійного життя, не любив повторюватися. Розробляючи якусь нову конструкцію, пройшовши виснажливий шлях пошуків, нарешті надавши конструкції потрібного ступеня завершеності, він начебто втрачав інтерес до теми. Часто свої досягнення «дарував» спорідненому колективу, причому навіть переводив своїх колег у нову групу конструкторів. Це свідчило про масштабність його поглядів і **невичерпну** творчість.

Музей космонавтики імені С. Корольова в Житомирі

Попри велику щедрість Сергій Корольов нікому не передавав тематики, пов'язаної з пілотуванням польотів. **Мабуть, неабияка** роль у цьому належала його юнацькій мрії – літати на планерах, а потім на ракетному апараті. Тому й не дивно, що всю інформацію про космонавтів він **відстежував** сам і контролював дуже ретельно.

Відбір і підготовка перших космонавтів проводилися паралельно з удосконаленням кораблів. Що очікувало людину в космічному **просторі**? Достеменно було відомо, що вона опиниться в невагомості, що під час підйому та спуску на неї будуть впливати великі перевантаження, що корабель перебуватиме під дією космічного випромінювання. Як вплине космічний політ на психіку людини? На ці **запитання** ніхто не міг відповісти.

Було приємно відчувати, що космічні рейси перекреслили песимістичні прогнози деяких учених, згідно з якими людина більше доби не зможе існувати в космосі, а тривала невагомість може стати бар'єром для його освоєння.

Космонавтика **розширила** обрії наших знань, стимулювала розвиток багатьох галузей науки й техніки. Земляни **завжди** будуть із вдячністю пам'ятати імена людей, які відкрили нову сферу **людської** діяльності. У цьому сузір'ї імен одне з найяскравіших – **ім'я** нашого співвітчизника, авіаконструктора Сергія Корольова (*Із журналу*).

II. Виконайте завдання.

1. Визначте тип і стиль мовлення тексту.
2. Поміркуйте, чому, незважаючи на всі труднощі, робота приносила С. Корольову задоволення. Завдяки чому він зміг досягти успіху?
3. Знайдіть 3–5 прикладів чергування *у – в, і – й*.
4. Укажіть на особливості вимови виділених слів (наголошування або вимова звуків).
5. Прочитайте текст удруге. Складіть колективно складний план.
6. Перекажіть стисло прочитане та доповніть текст невеликим висловленням на одну з тем: «Великі справи вимагають наполегливості й цілеспрямованості», «Космос нас кличе», «Для чого людині космос», «Космос і сьогодні» (усно).

Зверніть увагу!

Стислий переказ вимагає цілісного відтворення, треба зберегти найголовніше, відкинувши все другорядне, несуттєві подробиці.

Тема 7. РЕЗЮМЕ

ПРИГАДАЙМО. Яку сферу життя обслуговує офіційно-діловий стиль мовлення? Які загальні вимоги до текстів цього стилю?

Резюме

Резюме́ (фр. *résumé*) – вид документа, у якому подають короткі відомості про навчання, трудову діяльність та професійні успіхи й досягнення особи, яка його складає.

Основна вимога до такого документа – вичерпність потрібних відомостей і лаконічність викладу.

Резюме – один з найефективніших інструментів пошуку роботи.

Орієнтовна структура резюме

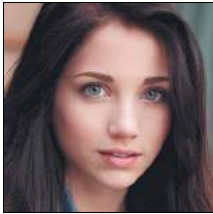
1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Дата народження, адреса (або лише населений пункт), контактна інформація (телефон, електронна пошта тощо).
3. Мета складання резюме (обійняти посаду, участь у проекті тощо).
4. Освіта.
5. Досвід роботи у зворотному хронологічному порядку (термін роботи, назва організації, підприємства; напрям діяльності організації, підприємства; посада; посадові обов'язки; професійні навички й досягнення).
6. Інша інформація (знання мов, комп'ютерних програм, членство в професійних організаціях, відзнаки, сімейний стан тощо).
7. Особисті якості (наприклад: вміння працювати з великими об'ємами інформації, аналітичний склад розуму, цілеспрямованість, пунктуальність тощо).
8. Дата складання, підпис.

Поради щодо складання резюме

- ✓ Описуючи свій досвід, будьте об'єктивні. Ви маєте бути готові обґрунтувати все, що вказали в резюме.
- ✓ Об'єм резюме не повинен перевищувати двох сторінок, тому інформацію необхідно викладати коротко, роблячи акцент на найбільш важливих і значимих моментах. Не будьте багатослівні.
- ✓ Підкреслюйте досягнуті результати.
- ✓ Надавайте перевагу позитивній інформації.
- ✓ Проаналізуйте свій досвід і виберіть з нього лише те, що відповідає поставленій меті.

394. I. Прочитайте зразок резюме. Укажіть реквізити цього документа. Про що ви дізналися з нього?

РЕЗЮМЕ

Журавель Світлана Андріївна
 18.12.1989
 м. Харків
 тел. (088) 123-45-67
 e-mail: svit@ukr.net

Мета – обійняти посаду старшого економіста.

Освіта

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця.

Спеціальність «Економіка».

Досвід роботи

Із червня 2016 року й дотепер:

ТОВ «Екобуд» (будівельна фірма); економіст I категорії; планування, облік й аналіз економічної діяльності підприємства, його матеріально-технічного забезпечення.

Вересень 2012 року – травень 2016 року:

ПП «Світ спорту» (торгівля спорттоварами); економіст; облік економічних показників результатів діяльності, а також облік укладених договорів.

Інша інформація

Знання англійської мови, комп'ютерних програм Word, Power Point, Excel, Outlook Express.

Одружена.

Особисті якості: уміння працювати з великими об'ємами інформації, аналітичний склад розуму, цілеспрямованість, пунктуальність.

20.05.2019

/ Підпис /

II. Складіть і запишіть резюме (на вибір): 1) для працевлаштування; 2) для участі в освітній програмі; 3) для стажування за кордоном.

Тема 8. ЗВІТ ПРО ВИКОНАНУ РОБОТУ

ПРИГАДАЙМО. Що таке ділові папери? Які види ділових паперів ви знаєте?

Звіт

Звіт – це документ про виконання певної роботи, завдань, доручень і т. ін. У звіті повідомляють про роботу окремої людини чи діяльність колективу, організації за певний проміжок часу. Звіт може бути усний чи письмовий, оформлений у вигляді тексту або цифрових даних.

Реквізити звіту

Звіт про виконану роботу має такі **реквізити:**

- ✓ назва виду документа;
- ✓ заголовок (вказуються прізвище, ім'я та по батькові особи, найменування установи, звітний період);

- ✓ текст (вид роботи, опис та аналіз виконаної роботи, пропозиції, зауваження, перспективи на майбутнє);
- ✓ підпис;
- ✓ дата складання.

 395. Прочитайте звіт про виконану роботу. Укажіть реквізити цього документа, стисло перекажіть його текст. Поміркуйте, з якою метою складають звіти.

ЗВІТ

**учня 11 класу Криворізької загальноосвітньої школи
Назаренка Олексія Павловича
про навчальну практику з 10 по 24 червня 2019 року**

Навчальну практику я проходив на дослідній станції Інституту агро-екології Української академії аграрних наук. Детальну програму практики в основному виконано успішно.

Упродовж перших двох днів я ознайомився з роботою установи, з темами, над якими працюють її наукові співробітники, та пройшов інструктаж з охорони праці. Основним напрямом діяльності станції є створення конкурентоздатних сортів і гібридів овочевих культур, стійких проти шкідників і хвороб. Лабораторії обладнано сучасними засобами, забезпечено довідковою літературою, наявна техніка для обробітку земельних ділянок.

В інші дні я спостерігав за ростом і розвитком рослин, проводив сільськогосподарські досліді, а також виконував різні роботи, зокрема поливав, проріджував і пропонував рослини. Під час виконання завдань особливих труднощів не виникало. Результати роботи було обговорено з моїм наставником.

Практика на дослідній станції допомогла мені отримати практичне уявлення про професію селекціонера, набути досвіду вирощування рослин, поглибити і закріпити здобуті в школі знання з ботаніки, селекції, генетики.

25.06.2019

/Підпис/

 396. Складіть і запишіть звіт про виконання якоїсь роботи (проходження літньої практики, чергування класу по школі, проведення благодійної акції, участь у громадських заходах тощо) або звіт про діяльність колективу, організації за певний проміжок часу.

ТЕМА 9. УСНИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ ПРОСЛУХАНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ

Розвиток

 397. 1. Прослухайте висловлення з голосу вчителя або однокласника (однокласниці). Визначте його тему й основну думку.

З РОСЛИНАМИ ДО ЗІРОК

Під тягарем земних проблем людство ще не до кінця збагнуло, які широкі перспективи відкриває освоєння й використання космосу для розв'язання багатьох проблем. Дорогу до інших планет прокладають не тільки

Леонід Каденюк

Оранжерея Національного ботанічного саду імені М. Гришка

для того, щоб знайти відповіді щодо походження життя на Землі. Не менш важливе завдання – хоча б частково звільнити нашу планету від *прямого й опосередкованого впливу людей на природу*. Освоєння космосу – копітка справа десятків років, зосереджена, наполеглива праця вчених, інженерів і космонавтів.

Приємно, що до освоєння космічного простору причетні українські вчені, за плечима яких – експерименти з різними видами рослинних організмів на орбітальних станціях «Салют», «Мир», біосупутниках* серії «Космос», «БІОН-11» та «Фотон». Завдання вчених-ботаніків полягає у створенні контрольованих систем життєзабезпечення космонавтів з використанням рослин. Для цього досліджують вплив умов невагомості на розвиток і ріст рослинних організмів.

Вивчення зелених водоростей, мохів, а також зародків насінин показало, що невагомість впливає на процеси, які лежать в основі **росту** й розвитку організмів, а саме: просторову орієнтацію, репродукцію та фізіологію. Дія факторів космічного польоту на життєдіяльність рослин проявляється в змінах структури клітин і порушенні фізіолого-біохімічних процесів. Одержано нові знання про те, як діє мікрогравітація на рослини.

Одним з найважливіших здобутків українських учених є проведення першого у світі штучного запилення рослин в умовах невагомості. Унікальну експериментальну роботу із запилення квітів **рапсу** власноруч виконав український космонавт Леонід Каденюк на космічному кораблі «Колумбія» у 1997 році під час сумісного українсько-американського **польоту**. Дані **експерименту** довели можливість розмноження рослин у космосі й розпочали еру культивування «космічних рослин».

Для успішного процвітання космічного рослинництва вчені Національного ботанічного саду імені М. Гришка розробляють ґрунтові композиції та умови культивування. Особливої уваги заслуговує внесок науковців у створення композицій **фітодизайну**. Орхідеї київського **ботсаду** прикрасили не один політ й успішно повернулися додому, а їхні «спадкоємці» зараз цвітуть в оранжереї наукової установи. Зелені рослини створюють особливу атмосферу, допомагають зняти втому від шуму приладів, сприяють позитивному настрою членів **екіпажу**. Ботаніки неодноразово отримували подяки від космонавтів за радість, яку дарують квіти на борту корабля.

В Україні діє державна програма з космічної біології, яку виконують у наукових установах Академії наук. Активне вивчення впливу космічного

простору на живі організми в наш час доповнюється введенням новітніх технологій. Польотні експерименти супроводжуються наземним моделюванням умов невагомості.

Як засвідчує аналіз напрямків наукових розробок світової космічної біології, плідна праця вчених дала змогу Україні стати космічною державою світу й одним з основних центрів комплексних досліджень біології рослин в умовах космічного польоту (*З газети «Голос України»*).

* *Біосупутник* – штучний супутник Землі, призначений для біологічних досліджень.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Схарактеризуйте ситуацію спілкування, у якій можливе таке висловлення (назвіть адресата, мету й місце висловлення).

2. Визначте тематичні речення. Запишіть складний план тексту.

3. Знайдіть назви осіб за видом діяльності, професією й доберіть до цих назв, де можливо, варіанти жіночого роду. Обґрунтуйте відмінкове закінчення у виділених словах.

4. Прослухайте висловлення вдруге. За планом стисло перекажіть його від імені оратора (усно).

398. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яким чином, на вашу думку, дослідження рослин може допомогти розв'язати екологічні проблеми та зменшити негативний вплив людини на природу?

Тема 10. ПЛАН-КОНСПЕКТ ВИСТУПУ

Збір матеріалу

Перш ніж виступати з промовою, її потрібно підготувати. Завдяки доступу до електронних ресурсів зібрати інформацію значно простіше. Однак усі матеріали потрібно опрацювати: відібрати потрібне, відсіяти зайве, перевірити на достовірність, критично проаналізувати. Зібрані матеріали носять допоміжний характер, вони можуть підтверджувати авторську позицію або суперечити їй, але ідею виступу визначає оратор. Зібравши матеріал, можемо скласти план-конспект виступу.

План-конспект

План-конспект – це конспект, створений на основі сформульованого плану, що складається з певної кількості пунктів та підпунктів. Кожен пункт плану відповідає певній частині конспекту.

Тому для складання плану-конспекту виступу спочатку розробляємо структурний план, у якому є пункти (із заголовками) та підпункти (з підзаголовками). Потім розкриваємо зміст кожного пункту (підпункту). У разі, якщо якийсь підпункт плану не потребує пояснення, його можна подавати без уточнювального тексту. У результаті отримуємо план-конспект виступу.

Коли часу на підготовку виступу залишається зовсім мало, такий конспект підійде ідеально.

Зверніть увагу!

Успіх виступу напряму залежить від того, наскільки докладним і послідовним буде план конспекту.

Орієнтовна схема плану-конспекту

- I. Заголовок
 - 1. Підзаголовок
(Текст частини виступу)
 - 2. Підзаголовок
(Текст частини виступу)
- II. Заголовок
 - 1. Підзаголовок
(Текст частини виступу)
 - 2. Підзаголовок
(Текст частини виступу)

399. Прочитайте висловлення. Яке з них, на вашу думку, є більш образним, емоційним і переконливим?

1. Здоров'я – такий самий УНІКУМ, як картина Рафаеля. Знищити його легко, відновити неможливо (І. Бородин).

2. Здоров'я настільки переважає решту благ ЖИТТЯ, що здоровий жебрак щасливіший за хворого короля (А. Шопенгауер).

3. Головним СКАРБОМ життя є не землі, що ти їх завоював, не багатства, що їх маєш у скринях... Головний скарб життя – ЗДОРОВ'Я, і, щоб його зберегти, потрібно багато що знати (Авіценна).

4. Хвороби виникають від того, що ЛЮДИ порушують закони, за якими повинні жити (Р. Грінс).

5. Нас троє – я, ти і хвороба. Якщо ти будеш ЗІ МНОЮ, ми вдвох подумаємо хворобу. Якщо ж ти будеш на боці хвороби, то мені одному з вами двома не впоратися (А. Фарадж).

6. Здоров'я набагато більше залежить від наших звичок і ХАРЧУВАННЯ, аніж від лікарського мистецтва (Д. Леббок).

Здоровий спосіб життя – це модно й легко!

400. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте слова відомого лікаря Миколи Амосова: «У більшості хвороб винна не природа, не суспільство, а сама людина. Найчастіше людина хворіє через лінощі й жадобу, а інколи – і від нерозумності»?

401. Уявіть, що ви братимете участь у конференції про здоровий спосіб життя. Організаторам стало відомо, що на захід прибуде група скептично налаштованих студентів, які намагатимуться переконати присутніх, що в житті потрібно

встигнути спробувати все, а тому в молодому віці не варто перейматися своїм здоров'ям. Складіть **план-конспект** виступу на тему «Здоровий спосіб життя: мрія чи реальність?». Спробуйте переконати учасників у необхідності турботи про своє здоров'я.

Тема 11. УСНИЙ ВИСТУП ПУБЛІЦИСТИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

*Прагни не до того, щоб
добитися успіху, а до того,
щоб твоє життя мало сенс
(А. Ейнштейн)*

Успіх

402. І. Прочитайте фрагмент виступу Марка Цукерберга перед випускниками Гарвардського університету. Визначте комунікативне призначення промови.

УСЕ В НАШИХ СИЛАХ

Зуміти створити світ, де в кожного буде відчуття мети, – виклик для нашого покоління.

Я згадую вечір, коли запустив Facebook з маленької кімнати у своєму гуртожитку. До цього я розробляв ігри, чати, програми для навчання й програвання музики...

Джоан Роулінг дванадцять разів відмовляли в публікації «Гаррі Поттера», а Бейонсе довелося написати сотні пісень до Нало. **Успіх**

приходить тоді, коли є право на помилку.

У кожного покоління є велике й важливе досягнення. Понад 300 тисяч людей працювали, щоб відправити людину на Місяць. Мільйони волонтерів роблять щеплення дітям від поліомієліту по всьому світу. Ще мільйони людей побудували греблю Гувера... Прийшла й наша черга визначитися, який значущий суспільний проект обрати.

Як щодо того, щоб зупинити зміну клімату заради збереження планети й залучити мільйони людей до використання сонячних батарей? Як щодо того, щоб вилікувати всі хвороби й залучити добровольців поділитись інформацією про своє здоров'я та геном?.. Як щодо того, щоб модернізувати демократію, щоб кожен міг голосувати онлайн? Як щодо того, щоб персоналізувати освіту, щоб кожен мав змогу навчатися? Це в наших силах. Глобальні зміни починаються з малого – із нас самих (М. Цукерберг, засновник соціальної мережі Facebook).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й основну думку промови.
2. Знайдіть у тексті риторичні запитання, визначте їхню роль. Чи допомагають вони автору досягти мети виступу? Обґрунтуйте відповідь.
3. Поясніть, як ви розумієте сказане у виділеному реченні.
4. Обґрунтуйте, який значущий спільний проект, на вашу думку, потрібно реалізувати сучасному поколінню на міжнародному рівні. А на рівні вашого міста (села, області)?

403. Прочитайте висловлення відомих людей. Чи з усіма думками ви погоджуєтесь? Про які секрети й складники успіху говорять автори?

1. Я не можу керувати напрямком вітру, але завжди можу так поставити вітрила, щоб досягти своєї **МЕТИ** (*О. Уайльд*).

2. Щоб увійти в безсмертя, людина мусить скласти два екзамени: один перед сучасниками, другий – перед історією (*І. Вільде*).

3. Успішна людина – завжди неймовірний художник своєї уяви. **УЯВА** набагато важливіше за **ЗНАННЯ**, бо знання обмежені, а уява – безмежна (*А. Ейнштейн*).

4. **УСПІХ** – це здатність крокувати від однієї невдачі до іншої, не втрачаючи ентузіазму (*В. Черчилль*).

5. Іти шляхом, яким колись ішли інші, – розумне рішення; тому **ПРОГРЕСУ** можуть досягти тільки ті, хто приймає «нерозумні» **РІШЕННЯ** і йде власним шляхом (*С. Джебс*).

6. Ідучи до успіху, забудьте такі фрази: я зайнятий; мені бракує **НАТХНЕННЯ**; я надто стомився; я не готовий до цього; не буду цього робити, бо результат не гарантований; я не гідний цього; мені постійно не **ЩАСТИТЬ** (*А. Тан*).

404. ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що, на вашу думку, означає бути успішним? Кого з відомих українців ви вважаєте успішним? Чому?

405. Підготуйте усний виступ (1,5–2 стор.) на одну з поданих тем (складіть тези, конспект чи докладно запишіть текст). Користуючись своїми записами, виголосіть виступ у класі.

Тем: 1. Секрети успіху. 2. Історія одного успіху. 3. Перші кроки для досягнення мети. 4. Як стати успішним.

пам'ятка

Як виголосити незабутню промову

1. Почніть з несподіваного аргументу або риторичного запитання.
2. Викладайте думки послідовно й логічно.
3. Придумайте кілька влучних фраз, доречно використовуючи антитезу, метафору, порівняння.
4. Посильте вплив на слухача, використовуючи повторення, градацію.
5. Добре вивчіть текст промови.
6. Потренуйтеся виголошувати промову, але не перестарайтеся.

Тема 12. ВИСТУП ПІД ЧАС ДИСКУСІЇ (ПІДГОТОВЛЕНИЙ)

ПРИГАДАЙМО. Що таке дискусія?

406. I. Прочитайте текст виступу. Визначте його комунікативне призначення. Визначте тему й мікротеми. Чи погоджуєтеся ви з думкою, висловленою в першому реченні?

ЯК НАВЧИТИСЯ ЗАОЩАДЖУВАТИ

Однією з важливих суспільних проблем є низький рівень фінансової грамотності. Ми вміємо заробляти, але часто неефективно розпоряджаємося заробленими коштами.

Процес заощадження – це не так про кошти, як про самодисципліну й цілеспрямованість. Заробити гроші – лише половина справи. Важливо не розтринькати їх на дрібниці, що інколи буває доволі складно. Тому для ефективного заощадження коштів потрібна сила волі. І не лише для того, щоб стримувати себе від імпульсивних покупок,

що часто завдають серйозних збитків домашньому бюджету.

Робити з накопичення грошей самоціль і фанатично економити на всьому – теж не варто. По-перше, є небезпека перетворитися на скнару. По-друге, коли економити на базових потребах й обмежуєш себе в елементарному комфорті, з'являється ризик «зірватися» через кілька місяців жорсткої економії й перестати відкладати кошти взагалі.

Власне для того, щоб утримати баланс між марнотратством* і скупістю, потрібна сила волі. Одне з основних завдань ще до початку заощадження** – зрозуміти, навіщо це вам, і поставити перед собою чітку мету.

Навіщо заощаджувати? Цілі можуть бути різними. Хтось хоче поїхати влітку до моря, комусь бракує грошей для придбання ноутбука чи планшета, а хтось має намір купити авто. Є люди, що відкладають на самоосвіту чи освіту своїх дітей, на власну справу, житло чи забезпечену пенсію.

Заощадження – це передовсім корисна звичка, яку краще виховувати в ранньому віці. Але навіть за мінімального доходу ефект від заощадження буде відчутним (*З Інтернету*).

II. Визначте, яку позицію займає автор тексту стосовно такого питання: «Чи може накопичення грошей бути самоціллю?» Які аргументи він наводить для доведення своєї позиції?

* *Марнотратство* – рос. расточительство. ** *Заощадження* – рос. накопление.

407. I. Складіть і докладно запишіть текст виступу для дискусії на тему «*Чи потрібно збирати й заощаджувати гроші*». При цьому сформулюйте свою позицію, наведіть аргументи, докази, підсумуйте сказане.

II. Візьміть участь у дискусії на тему «*Чи потрібно збирати й заощаджувати гроші*», дотримуючись наведених нижче етапів. На різних етапах дискусії ви можете використати відповідні мовленнєві конструкції з довідки (с. 182).

Етапи дискусії

1. Виголосіть свій виступ.
2. Уважно послухайте виступи однокласників. Зверніть увагу, які позиції у вас спільні, з якими ви погоджуєтесь, а з якими – ні.
3. Висловіть свої міркування стосовно висловлених однокласниками позицій, наведених аргументів, доказів. З якими аргументами ви не погоджуєтесь? Наведіть контраргументи.

ДОВІДКА

Доказом може бути...; Можна навести інші приклади...; Моя думка з цього питання дещо інша...; Положення... видається сумнівним (непереконливим, викликає застереження); Теза про те, що..., недостатньо аргументована; Думка про... потребує більш ґрунтовної аргументації; Аргументи недостатньо переконливі, тому що...; Уявімо, що...; Приклад може бути витлумачений інакше, якщо...; От чому не можна погодитися...; Якщо основна думка така, то...; Припустімо, що...

ТЕМА 13. ДИСКУСІЯ З ОБСТОЮВАННЯМ АЛЬТЕРНАТИВНИХ ТОЧОК ЗОРУ. ВИСТУП ПІД ЧАС ДИСКУСІЇ (НЕПІДГОТОВЛЕНИЙ). ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ ПІД ЧАС ДИСКУСІЇ

408. Проведіть у класі дискусію на одну із зазначених тем (на вибір) за поданим планом. Також ви можете скористатися наведеною нижче пам'яткою.

Теми для дискусії: «Чи потрібно стежити за модою?», «Чи потрібно залучати учнів до громадських робіт?», «Чи треба дозволити учням відвідувати уроки за бажанням?».

Орієнтовний план проведення дискусії

1. Визначення теми дискусії.
2. Визначення альтернативних точок зору.
3. Виступи під час дискусії (непідготовлені): висловлення позиції, аргументи на захист своєї позиції, спростування тверджень опонента. Час виступу – 1,5–2 хв.
4. Запитання до ораторів та аргументовані відповіді на запитання.
5. Підбиття підсумків дискусії.

Як наголосити на якійсь думці

пам'ятка

- Перш ніж висловити думку, зробіть невелику паузу.
- Посильте свій голос або стиште його.
- Уповільніть виклад і наголосіть на кожному слові в реченні.
- Доповніть слово доречним жестом і мімікою.
- Змініть тон голосу.
- Повторіть речення.
- Зробіть крок уперед.

Проект

Проведіть у класі спільно з батьками **вечір-диспут** на одну з поданих тем:

- 1) Коли людина стає дорослою?
- 2) Чи потрібно завжди говорити правду?
- 3) Що важливіше: ким бути чи яким бути?

Підготуйте виступ, у якому чітко висловіть свою точку зору. Доберіть аргументи (докази) з художньої літератури, життєвого досвіду, історії, за допомогою яких ви могли б підсилити та довести власну точку зору чи спростувати точку зору опонентів.

Продумайте можливі запитання.

Тема 14. БЕСІДА, УСНЕ РОЗГОРНУТЕ ПОВІДОМЛЕННЯ ЗА ПОПЕРЕДНЬО СКЛАДЕНИМИ ТЕЗАМИ

ПРИГАДАЙМО. Як складати тези?

Бесіда

Бесіда – це розмова двох чи більше осіб з метою отримання певної інформації, вирішення важливих проблем.

Повідомлення

Повідомлення – це невеликий публічний виступ на якусь тему.

Особливістю розгорнутого повідомлення є те, що до його складу входить не одне – три речення, а цілий ланцюжок взаємно пов'язаних речень.

409. І. Прочитайте подані повідомлення. Визначте їхній стиль мовлення, тему й основну думку. Яке з повідомлень розгорнуте? Чому ви так вважаєте?

* * *

1. Із 4 по 6 травня в Національному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді було проведено конкурс проектів озеленення інтер'єру та ландшафтного дизайну територій навчальних закладів. У цьому заході взяли участь вихованці позашкільних центрів еколого-натуралістичного спрямування, а також школярі, які відвідують творчі об'єднання відповідного напрямку та мають необхідні вміння й навички з квітництва й ландшафтного дизайну.

Головна мета конкурсу – формування екологічної культури особистості, активізація пізнавальної, творчої та просвітницької діяльності учнів, залучення молоді до роботи з покращення зовнішнього озеленення та ландшафтного дизайну.

Змагання складалося з двох етапів. Спочатку учасники представляли свої проекти озеленення інтер'єру та ландшафтного дизайну території. Під час виставлення оцінок за цю роботу враховували композиційну довершеність, стилістичну витриманість, колористичну культуру, економічність.

Другий етап передбачав практичне втілення запропонованих проєктів й оцінювався за такими критеріями: екологічний підхід, колективний підхід, творчі знахідки, загальне враження від проєкту.

За підсумками двох етапів конкурсу переможцем стала команда клубу юних натуралістів «Мальва» з Рівного за проєкт «Сад пахощів». Усі учасники отримали грамоти й подарунки, а призери – ще й путівки до оздоровчого табору «Юннат».

* * *

2. Із 4 по 6 травня в Національному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді було проведено конкурс проєктів озеленення інтер'єру та ландшафтного дизайну територій навчальних закладів. Змагання складалося з двох етапів. Переможцем конкурсу стала команда клубу юних натуралістів «Мальва» з Рівного за проєкт «Сад пахощів».

Як підготувати повідомлення

пам'ятка

1. Обдумати тему, визначити основну думку майбутнього повідомлення.
2. Дібрати матеріал для повідомлення.
3. Скласти план і відповідно до нього систематизувати матеріал.
4. Узагальнити основні положення.
5. Скласти усно текст повідомлення, намагаючись висловити й аргументувати власну думку.
6. За потреби записати текст повідомлення повністю або частково та переказати текст удома.

410. I. Оберіть колективно тему для проведення в класі бесіди. Ви можете скористатися такими темами: «Моя країна – Україна», «Духовний пантеон України», «Музичні вподобання».

II. Складіть тези розгорнутого повідомлення на обрану тему, з яким ви плануєте виступити під час бесіди (на 2–3 хв).

III. Проведіть у класі бесіду на обрану тему. Виступіть з повідомленнями, користуючись тезами. Поставте запитання ораторам. Підбийте підсумки бесіди.

Тема 15. ПИСЬМОВИЙ ТВІР ПРО ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЖИТТЯ

411. Прочитайте висловлення. Поясніть, як ви їх розумієте.

Дивіться на своє життя як на подорож, можливість здійснити яку випадає лише один раз.

Стівен М. Шаніро

Життя занадто коротке, щоби можна було дозволити собі розкіш прожити його так кепсько.

Пауло Коельо

Якщо ви бажаєте, щоб життя всміхалося вам, то подаруйте йому спочатку свій хороший настрій.

Бенедикт Спіноза

Наука навчила нас продовжувати життя. Тепер ми повинні навчитися робити це довге життя гідним.

Хелен Хейс

412. I. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку.

ЖИТТЯ НА ХВИЛІ ПОЗИТИВУ

Таємниця життя... Вона хвилювала людей з того часу, як вони усвідомили себе живими істотами. Чи має життя якусь мету й сенс, і в чому вони? Хто керує людським життям? Чи можна зробити його кращим і щасливішим? Чи має людина право піти з життя або позбавити його іншу людину?

У кожного свої цінності: для одного важливі матеріальні – нерухомість, гроші, кар'єра, а для другого духовні – творчий пошук, розвиток духовно-моральних якостей, любов до ближнього, життя по совісті.

Радій спілкуванню з батьками, з дітьми, рідними, виявляй свої справжні, глибинні почуття. Не позбавляй себе цих звичайних життєвих радощів.

У кожного в житті бувають моменти, коли руки опускаються або просто стоїш на роздоріжжі. Близькі не завжди можуть знайти потрібні слова підтримки, і залишається тільки сумувати. Але не впадай у відчай! Людина може спланувати своє життя, визначивши мету існування, вибрати шлях її реалізації. Усе залежить від характеру, вольових зусиль.

Зберігай гармонію й живи на хвилі позитиву! (Із журналу).

II. Знайдіть у тексті спонукальні речення. До чого закликає автор? Чи згодні ви з ним? Відповідь поясніть.

III. Складіть за текстом прочитаного одне запитання й поставте його однокласникам.

413. **ПОСПІЛКУЙТЕСЯ.** Як ви розумієте таке висловлення Альберта Ейнштейна: «Прагни не до того, щоб досягти успіху, а до того, щоб твоє життя мало сенс»?

414. Напишіть за складним планом твір на одну з поданих тем.

1. Життя як найбільша цінність.
2. Здорове довкілля – сенс життя.
3. Життя прекрасне, коли створиш його сам (Софі Марсо).
4. Наповнюйте життя Любов'ю.
5. Люди не живуть, а збираються жити (Сенека (молодший)).

Тема 16. СИНХРОННИЙ ПЕРЕКЛАД ОЗВУЧЕНОГО ТЕКСТУ

Переклад

Синхронний переклад – це усний переклад, здійснений одночасно з виголошенням тексту-оригіналу.

Під час синхронного перекладу перекладач відтворює промову оратора іншою мовою із затримкою максимум у долі секунди. Для цього використовують спеціальне обладнання (навушники, мікрофон, ізольована кабінка). Перекладач перебуває в ізольованій кабінці (кімнаті), щоб його голос не заглушав голос оратора й не заважав останньому говорити. За допомогою апаратури підсилення переклад подають слухачам у навушники.

Перекладач

Отже, перекладачеві-синхроністу треба одночасно слухати, запам'ятовувати й говорити.

Особливістю синхронного перекладу є те, що перекладач не повинен дослівно перекладати весь текст, а може замінювати словосполучення й речення оратора більш короткими синонімічними одиницями, а також пропускати частини висловлення, які дублюють інформацію з попереднього контексту. Якщо перекладач не володіє цими навичками, то його переклад буде суцільною малоприємною скоромовкою.

Зверніть увагу!

Синхронний переклад слід відрізнити від послідовного перекладу, який здійснюють після прослуховування певної одиниці тексту в паузах між цими одиницями.

попрацюйте в парах

415. Прочитайте повільно одне одному подані речення та виконайте їхній синхронний переклад (без спеціального обладнання).

1. Когда мы возвращались домой, было темно и тихо (*А. Чехов*).
2. Цветущие вишни надели наряд, будто их кто-то осыпал снегом (*В. Короленко*).
3. В каждом из нас природой заложена способность воспринимать прекрасное (*Л. Вольтский*).
4. Сквозь ночную тьму, словно чьи-то недремлющие очи, пламенеют сигнальные огни на кораблях (*Олесь Гончар*).
5. Когда я вижу эти далёкие неприступные горы, мне хочется взобраться на них и посмотреть, какой мир откроется моим глазам за горами (*А. Чаковский*).
6. Мы знали, что под рыхлым снегом, если разгрести его руками, ещё можно найти свежие лесные цветы (*К. Паустовский*).

попрацюйте в парах

416. Запишіть за допомогою спеціального обладнання (мобільний телефон, диктофон, магнітофон) невеликий текст російською мовою (1–3 хв). Запропонуйте однокласнику (однокласниці) виконати синхронний переклад цього тексту українською мовою (текст прослуховується через навушники).

417. I. Виконайте синхронний переклад тексту (на вибір) з голосу вчителя або однокласника (однокласниці).

ЗАКОНЫ ЭКОЛОГИИ

Сила любого закона – в том, что никто не может безнаказанно его нарушать. Нельзя нарушать и законы экологии.

Сто лет компании, выпускающие автомобили, продавали их и считали своё дело успешно сделанным. А теперь во многих странах либо разрабатываются, либо уже приняты законы, обязывающие автомобилестроителей (впрочем, как и многих других товаропроизводителей) нести ответственность за свою продукцию и после того, как её перестали использовать. Автомобильные компании теперь вынуждены налаживать сбор и захоронение отработавших свой срок **автомашин**. Сейчас в промышленной экологии разработана даже концепция так называемого **жизненного цикла** вещей: давая согласие на выпуск какого-то продукта, общество должно ясно представлять, что будет с этим продуктом в дальнейшем, где **закончится** его существование и что придётся делать с его «останками». Ответ всегда один и тот же: надо наладить производство таким образом, чтобы отходы и конечные результаты (любая вещь в конце своего жизненного цикла) одного промышленного производства стали сырьём для другого.

Сейчас настаёт время **расплаты** за экологическое невежество и авантюризм и для космической промышленности. До сих пор мы достаточно беззаботно запускаем многотысячетонные **аппараты** в атмосферу, дальний и ближний космос и не думаем всерьёз об экологических последствиях этого сверхмощного вмешательства в деликатнейшие химико-физические **процессы**. Человечеству может аукнуться загрязнение околоземного пространства – жаль, что тогда уже не будет в живых людей, бездумно создавших эти проблемы, и решать их придётся тем, кто только сегодня входит в жизнь (По А. Яблокову).

Сіверський Донець

Карпати

II. Зіставте переклад з надрукованим. Перевірте за допомогою словника правильність перекладу слів та словосполучень, які викликали у вас труднощі під час роботи.

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в обох мовах.

СЛОВНИК

Безнаказанно – укр. *безкарно*; до сих пор – укр. *досі, дотепер*; либо – укр. *або, чи то*; невежество – укр. *неосвіченість, неучтво, невігластво*; околоземный – укр. *навколоземний*; сверхмощный – укр. *надпотужний*.

418. I. Виконайте синхронний переклад тексту (на вибір) з голосу вчителя або однокласника (однокласниці).

ПРЕКРАСНАЯ ИГРА – ФУТБОЛ

Кадр із мультфільму «Козаки. Футбол» (2016 р).

«Так как в городе создаётся много беспорядков из-за игры в большой мяч, мы распоряжаемся и запрещаем именем короля и под страхом тюрьмы впредь играть в футбол». Это строки из указа английского короля Эдуарда II (1284–1307). Но грозный указ не остановил игроков «в большой мяч».

Слово «футбол» произошло от английского *foot* – стопа и *ball* – мяч. Игра называлась «ножной мяч», но англичане долгое время играли и руками тоже. В середине XIX века среди любителей футбола даже образовались две враждующие группировки. Одна группировка выступала за игру «только ногами», другая – за игру «и руками, и ногами». Пришлось созывать совещание, так как стороны никак не могли примириться.

Совещание состоялось в 1863 году в Лондоне и было довольно бурным. Победили сторонники «ножного футбола». И когда это случилось, они, выпроводив из зала оскорблённых противников, создали свой союз.

Вскоре появились и первые футбольные правила. В них ни слова не говорилось о том, что вводится 11-метровый штрафной удар без защиты – пенальти («наказание»). Не предусматривался и судья на поле. Он должен был сидеть на трибуне и решать споры только по просьбе самих игроков. Ворота представляли собой два столба, поверх них натягивалась верёвка. Спустя некоторое время в воротах появилась сетка-невод. Невод предложил торговец рыболовной снастью из Ливерпуля после того, как судья не заметил гол, забитый его любимой командой (Из журнала).

II. Зіставте переклад з надрукованим. Перевірте за допомогою словника правильність перекладу слів та словосполучень, які викликали у вас труднощі під час роботи.

III. Порівняйте вимову й написання виділених слів в обох мовах.

СЛОВНИК

Бурный – укр. *бурхливий*; группировка (группа) – укр. *угруповання*; рыболовный – укр. *риболовний, риболовецький*; снасть – укр. *снасть*; сторонник – укр. *прихильник, прибічник*; так как – укр. *оскільки, бо, тому що*.

ДОДАТКИ

Додаток 1

УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ ТАБЛИЦІ

ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ

Вимова приголосних звуків	
Глухі перед дзвінкими уподібнюються до парних дзвінкх	<i>боротьба</i> [бород'ба́] <i>вокзал</i> [вог'за́л]
Дзвінки приголосні переважно не оглушуються; їх вимовляємо чітко	<i>казка</i> [ка́зка] <i>ходьба</i> [ход'ба́] <i>могти</i> [могті́]
Дзвінкий [г] оглушується в словах <i>нігті</i> , <i>кігті</i> , <i>легко</i> , <i>вогко</i> , <i>двогтю</i> та похідних від них словах; його вимовляємо як [х]	<i>легко</i> [лехко́]
Префікс <i>з-</i> перед глухими оглушується	<i>зсунув</i> [с'у́нув]
Кінцевий приголосний у префіксах <i>роз-</i> , <i>без-</i> перед глухим вимовляємо або дзвінко (у повільному темпі мовлення), або глухо (у швидкому темпі)	<i>розписав</i> [розпи°са́в] і [роспи°са́в]
Тверді приголосні перед м'якими уподібнюються до парних м'яких. Приголосні [з], [с], [ц], [дз] можуть уподібнюватися до парних м'яких ще й перед напівпом'якшеними звуками	<i>пісня</i> [п'іс'н'а] <i>світло</i> [с'в'ітло]
Звуки [з], [ц], [с] перед шиплячими [ж], [ч], [ш] змінюються відповідно на [ж], [ч], [ш]	<i>приніси</i> [при°н'іш:и] <i>зжати</i> [ж:а́ти] <i>зшити</i> [ш:і́ти]
Шиплячі [ж], [ч], [ш] перед [з'], [ц'], [с'] змінюються відповідно на [з'], [ц'], [с']	<i>книжці</i> [кніз'ц'і] <i>білочці</i> [б'ілоц'і] <i>посмішці</i> [пос'м'іс'ц'і]

Особливості вимови деяких груп приголосних

Пишемо	Вимовляємо	Приклад
-ться	[ц':а]	<i>пишуться</i> [п'ішущ':а]
-шся	[с':а]	<i>дивишся</i> [д'івіс':а]
-тч-	[ч:]	<i>вітчизна</i> [в'іч:ійзна]
-тц-	[ц:]	<i>коритце</i> [коріц:е]

ОРФОГРАФІЯ

Апостроф

Апостроф пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> :	Апостроф НЕ пишемо перед <i>я, ю, є, ї</i> :
після букв <i>б, п, в, м, ф</i> : <i>рум'яний, черв'як</i>	після <i>б, п, в, м, ф</i> , якщо перед ними в корені слова є буква на позначення приголосного, крім <i>р</i> : <i>свято, цвях</i>
після <i>р</i> , що позначає твердий звук (у вимові чуємо [й]): <i>бур'ян, пір'я</i>	після букви <i>р</i> , що позначає м'який звук [р'] (у вимові не чуємо [й]): <i>буряк, крюк</i>
після префіксів, що закінчуються твердим приголосним: <i>від'їзд, роз'яснення</i>	
після першої частини складних слів, яка закінчується твердим приголосним: <i>дит'ясла, пів'яблука</i>	
у слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього словах: <i>Лук'яненко, Лук'янівка</i> тощо	

Знак м'якшення

Пишемо <i>Ь</i> :	НЕ пишемо <i>Ь</i> :
1) після букв, які позначають м'які приголосні, у кінці слова та складу: <i>вісь, дядько</i>	1) після букв на позначення губних, шиплячих і [г], [к], [х], [г]: <i>до<u>щ</u>, дрі<u>б</u></i>
2) у суфіксах <i>-зьк-, -ськ-, -цьк-</i> : <i>морський</i>	2) після <i>р</i> у кінці складу і слова: <i>Хар<u>к</u>ів, чотир<u>м</u>а</i> <u>Виняток</u> : <i>Горь<u>к</u>ий, Зорь<u>к</u>ін</i>
3) у дієсловах на <i>-ть, -ться</i> : <i>вч<u>а</u>ться</i> ; у дієсловах наказового способу перед суфіксом <i>-ся</i> : <i>по<u>г</u>одь<u>с</u>я, вино<u>с</u>ь<u>я</u></i>	3) після <i>н</i> перед <i>ж, ч, ш, щ</i> : <i>тон<u>ш</u>ий, про<u>м</u>ін<u>ч</u>ик</i> <u>Виняток</u> : <i>ня<u>н</u>ь<u>ч</u>ити, бри<u>н</u>ь<u>ч</u>ати, жень<u>ш</u>ень та похідні від них слова</i>
4) після букви <i>л</i> перед буквою на позначення м'якого приголосного: <i>і<u>д</u>аль<u>н</u>я, сі<u>л</u>ь<u>с</u>ький</i>	4) між буквами на позначення м'яких або напівпом'якшених приголосних (крім випадків, зазначених у пунктах 3, 4 першої колонки): <i>ку<u>з</u>ня, про<u>м</u>ін<u>ц</u>і</i> <u>Виняток</u> : <i>ть<u>м</u>яний, рі<u>з</u>ь<u>б</u>яр</i>

Коли знак м'якшення уживається у формі **Н. в.** іменника (*нянька*), то він **зберігається** і в усіх інших відмінках (*няньці*), а також в утворених від цього іменника прикметниках із суфіксом *-ин* (*няньчин*). Коли ж у **Н. в.** його нема, то й в інших відмінках, і в прикметниках на *-ин* його **не пишемо**. **ПОРІВНЯЙМО:**

Пишемо Ь	НЕ пишемо Ь
нень <u>ц</u> і, нень <u>ч</u> ин (бо <i>нень<u>к</u>а</i>) донь <u>ц</u> і, донь <u>ч</u> ин (бо <i>донь<u>к</u>а</i>) скринь <u>ц</u> і (бо <i>скринь<u>к</u>а</i>)	Натал <u>ц</u> і, Натал <u>ч</u> ин (бо <i>Натал<u>к</u>а</i>) хатин <u>ц</u> і (бо <i>хатинь<u>к</u>а</i>)

Написання складних слів разом і через дефіс

Пишемо РАЗОМ:	Пишемо ЧЕРЕЗ ДЕФІС:
слова, утворені поєднанням залежних одне від одного слів (від одного слова до іншого можна поставити питання): <i>снігопад, водоочисний</i>	слова, утворені поєднанням рівноправних слів (частини слова можна з'єднати сполучником <i>і</i>): <i>купівля-продаж, північно-східний, чорно-білий</i>
іменники, утворені за допомогою сполучного голосного: <i>лісостеп, верболози</i>	іменники, утворені без сполучного голосного: <i>жар-птиця, стоп-кран, блок-система</i>
слова, першою частиною яких є кількісний числівник: <i>сімдесятиріччя, семиразовий; АЛЕ: 50-річчя, 16-поверховий</i>	відтінки кольорів: <i>темно-зелений, ніжно-рожевий; АЛЕ: жовтогарячий, червоногарячий</i>
слова, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: <i>горицвіт</i>	близькі за значенням слова, що передають єдине поняття: <i>хліб-сіль, батько-мати</i>
слова, утворені з трьох і більше основ: <i>автомобілотурок</i>	назви проміжних частин світу: <i>норд-вест</i>
прикметники <i>глухонімий, хитромудрий, зловорожий</i>	назви професій, звань, посад, спеціальностей: <i>лікар-еколог, генерал-майор</i>
	назви рослин: <i>брат-і-сестра, розрив-трава</i>
	назви казкових персонажів: <i>Лисичка-Сестричка</i>
усі складноскорочені слова й похідні від них: <i>меддопомога, дитмайданчик</i> . Сюди належать і слова з першими частинами: <i>авіа-, авто-, аеро-, аудіо-, біо-, водо-, гідро-, електро-, вело-, мото-, мікро-, мега-, супер-, псевдо-, кіно-, теле-, фото-</i> й подібні: <i>авіакаса, мікрохвильовий</i>	слова, утворені повторенням того самого слова, поєднанням слів з однаковим коренем, синонімічних або антонімічних слів: <i>білий-білий, великий-превеликий, тишком-нишком, більш-мени; АЛЕ: кінець кінцем, чин чином</i> тощо
	прикметники з першою частиною <i>військово-, воєнно-</i> : <i>військово-морський; АЛЕ: військовозобов'язаний, військовополонений</i> (іменники)
	слова, які мають першу частину <i>віце-, екс-, максі-, міні-, лейб-, обер-</i> : <i>екс-чемпіон</i>

Пишемо окремо:

- ✓ два однакові іменники, з яких один має форму **Н. в.**, а другий – **О. в.**: *кінець кінцем, одним одна, чин чином, честь честю;*
- ✓ прислівникові сполучення: *день у день, з дня на день, час від часу* й под.

Слова з *пів-*

Складні слова з *пів-* (*напів-*) пишемо **через дефіс**, якщо друга частина слова є **власною** назвою. **НАПРИКЛАД:** *пів-Києва, пів-Європи.*

У решті випадків складні слова з *пів-* (*напів-*) пишемо **разом**. **НАПРИКЛАД:** *півдороги, півбака, пів'яблука, пів'юрти, напівсон.*

Написання прислівників разом і через дефіс

Разом пишемо складні прислівники, які утворені:

- сполученням прийменника (кількох прийменників) із будь-якою частиною мови: *вголос, навколо, вперше, нагору*; АЛЕ: *на-горі*;
- сполученням часток *аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-* із будь-якою частиною мови: *абікуди, анітрохи, щовечора*;
- з кількох основ: *босоніж, стрімголов, праворуч*

Через дефіс пишемо складні прислівники, які утворені:

- за допомогою прийменника *по* від займенників і прикметників на *-ому, -єму* або *-и*: *по-своєму, по-братерськи*; також: *по-латині*;
- за допомогою прийменника *по* від порядкових числівників: *по-перше*;
- за допомогою часток *будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, -то*: *будь-куди, коли-небудь, десь-то*;
- з двох прислівників: *вряди-годи, десь-інде, сяк-так*;
- повторенням того самого слова; поєднанням синонімів, антонімів, слів із тим самим коренем: *близько-близько, тишком-нишком, більш-менш, тихо-тихесенько, зроду-віку.*

Першу частину пишемо окремо, а дві наступні через **дефіс** у прислівниках *не сьогодні-завтра, без кінця-краю, з діда-прадіда, з давніх-давен.*

Через **два дефіси** пишемо прислівники *пліч-о-пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, будь-що-будь, хоч-не-хоч, як-не-як, де-не-де, коли-не-коли.*

Написання прислівникових сполучень

Прислівникові сполучення пишемо **окремо**, наприклад:

без відома, без жалю, без кінця, без сумніву, в міру, в ногу, в цілості, до відома, до вподоби, до завтра, до діла, до ладу, до міри, до побачення, до речі, до смаку, до сьогодні, з болю, з розгону, на бігу, на вєсну (але: навесні), на відмінно, на віку, на диво, на жаль, на зло, на льоту, на мить, на ніщо, на радість, на сміх, на ура, на ходу, на щастя, під силу, по закону, по можливості, по правді, по суті, по черзі, тим часом, увісні, через силу, як слід

день у дєнь, з дня на дєнь, одін в одін, раз у раз, раз по раз, рік у рік, час від часу, від ранку до вєчора, з краю в край, з боку на бік, з кінця в кінець

в цілому, в основному, по двоє, по трое

Букви *и*, *і* в словах іншомовного походженняБукву *и* пишемо:

1. У загальних назвах після *д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р* перед буквою на позначення приголосного (крім [й]): *диплом, риф, капучино, чипси, джинси, чизбургер, дизель*.

Це так зване «правило дев'ятки» (букву *и* в загальних назвах пишемо після дев'яти вказаних букв). Усі ці букви є в реченні «*Де ти з'їси цю чашу жиру*».

2. У географічних назвах:

- а) які закінчуються на *-ида, -ика*: *Атлантида, Корсика, Мексика*;
- б) після *ж, ч, ш, щ, ц*: *Чилі, Алжир, Вашингтон, Чикаго, Лейпциг*;
- в) зі сполученням *-ри-* перед буквою на позначення приголосного: *Крит, Париж, Мадрид*; АЛЕ: *Австрія*;
- г) у деяких назвах після *д, т* та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аргентина, Бразилія, Ватикан, Сирія, Сицилія, Братислава*.

Букву *і* пишемо:

1. На початку слів: *ідея, Іліада*.

2. У кінці невідмінюваних слів: *журі, таксі*.

3. Перед буквами на позначення голосних звуків та [й]: *геніальний, аудієнція*.

4. Після букв, що не входять до «дев'ятки»: *бізнес, мюслі, фініш*.

5. У власних назвах після букв на позначення приголосних, крім випадків, зазначених у п. 2 попереднього правила: *Лісабон, Міссісіпі, Сідней, Дідро, Грімм, Арістотель, Дізель*.

ПРИМІТКА. Пишемо *и*, а не *і*:

а) у словах, що давно засвоєні українською мовою: *лимон, миля, спирт, вимпел, єхидна, кипарис* та ін.;

б) у словах церковного вжитку: *диякон, єпископ, митрополит* тощо.

Подвоєні букви в словах іншомовного походження

У загальних назвах іншомовного походження букви звичайно не подвоюємо. **НАПРИКЛАД:** *сума, піца, спагеті, маса, грип, шасі, інтермецо, бароко*.

Подвоєння зберігаємо:

- в окремих загальних назвах: *ванна, тонна, вілла, панно, панна, мánна, мадонна, нéтто, брúтто, бóнна, пéнні, мóтто, білль, мулла, бýлла, мірра*;
- у власних назвах та похідних від них словах: *Голландія, Марокко, Брюссель, Таллінн, Магеллан, Руссо, Гіппократ, Будда, Одісей, Растреллі, голландський, марокканський*;
- при збігу однакових приголосних звуків префікса й кореня: *інновація, ірраціональний, сюрреалізм*.

Пишемо: *імміграція (іммігрант)*, АЛЕ: *еміграція (емігрант)*.

Апостроф у словах іншомовного походження

Апостроф у словах іншомовного походження **пишемо** перед **я, ю, є, ї** після:

- букв **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, Руж'є, миш'як, прем'єр*;

- префікса, що закінчується буквою на позначення приголосного: *ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура*.

Апостроф **не пишемо**, коли букви **я, ю** позначають один звук [а], [у]: *бюджет, мюзикл, Мюллер, бязь*.

Знак м'якшення в словах іншомовного походження

Знак м'якшення в словах іншомовного походження вживаємо для позначення на письмі м'якості приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [л'], [н'] у таких випадках:

- перед **я, ю, є**, що позначають звуки [йа], [йу], [йе]: *ательє, мільярд, конференсьє*;

- перед **йо**: *каньйон, бульйон*;

- у кінці слова: *Рафаель, медаль*;

- після **л** перед буквою на позначення приголосного: *альбатрос*.

Уживання великої букви

З великої букви пишемо **власні назви**: *Великдень, озеро Світязь*.

Якщо власна назва складається з кількох слів, то з великої букви пишемо **перше слово**: *День учителя, Музей історії запорізького козацтва, Національна опера України, Друга світова війна, Золоті ворота (АЛЕ: День Незалежності України, День Перемоги)*.

З великої букви пишемо **всі слова** у власних назвах:

- держав: *Французька Республіка, Республіка Польща*;

- населених пунктів, вулиць, проспектів: *місто Біла Церква; вулиця Верхній Вал*;

- найвищих державних установ України й міжнародних організацій: *Верховна Рада України, Європейський Союз*;

- астрономічних і географічних об'єктів: *Чумацький Шлях (галактика), Південне Полісся*;

- дійових осіб у казках, байках: *Червона Шапочка*.

Присвійний прикметник, який утворено від власної назви, пишемо з великої букви: *Шевченків, Андріїв*. Проте з малої букви пишемо прикметник, який:

а) має суфікс *-івськ(-ївськ-)* або *-инськ-*: *шевченківські рядки*;

б) входить до складу фразеологізму або наукового поняття: *гордіїв вузол, дамоклів меч, архімедова спіраль, піфагорова теорема*.

З великої букви пишемо назви таких **релігійних понять**, як *Бог, Божа Матір, Син Божий, Святий Дух* (але *бог Перун* і т. ін.), *Біблія, Коран*.

З великої букви пишемо всі слова в таких **поняттях**: *Державний Гімн України, Державний Герб України, Державний Прапор України*.

З великої букви пишемо назви видів найважливіших **документів**: *Конституція України, Закон України «Про освіту»*.

Назви посад, почесних звань, народів, осіб за національністю або місцем проживання пишемо з **малої** букви: *директор, народний артист, заслужений учитель України, українці, киянин*. **АЛЕ:** почесне звання «Заслужений учитель України». Водночас назви **найвищих державних посад** пишемо з **великої** букви: *Президент України, Голова Верховної Ради України, Прем'єр-міністр України*.

ЧАСТИНИ МОВИ

Назва частини мови	Значення	Синтаксична роль	На які питання відповідає
Самостійні			
Іменник	означає предмет	найчастіше – підмет, додаток, обставина	хто? що?
Прикметник	означає ознаку предмета	означення, присудок	який? чий?
Числівник	означає число, кількість предметів, порядок їх при лічбі	найчастіше – підмет, означення, додаток	скільки? котрий?
Займенник	вказує на особу, предмет, ознаку, кількість	найчастіше – підмет, додаток, означення	хто? що? який? чий? скільки?
Дієслово	означає дію предмета	найчастіше – присудок (дієприслівник – обставина; дієприкметник – означення)	що робити? що зробити? (дієприслівник – що роблячи?) (дієприкметник – який?)
Прислівник	означає ознаку дії, ознаку предмета чи ознаку іншої ознаки	обставина, присудок, означення	як? де? куди? коли? чому? яким способом? з якою метою?
Службові			
Прийменник	не мають	не є членами речення	не відповідають
Сполучник			
Частка			
Особлива частина мови			
Вигук	виражає почуття, емоції	не є членом речення	не відповідає

Рід змінюваних іменників

Жіночий	путь, біль (<i>хвороба рослин; ниткі</i>), ваніль (<i>рослина</i>), латинь, грань, емаль, мігрень, вісь, туш (<i>фарба</i>), гуаш (<i>фарба</i>), бязь (<i>тканина</i>)
Чоловічий	степ, біль (<i>страждання</i>), ванілін (<i>порошок</i>), полин, рояль, дріб, насип, нежить, шампунь, тюль, степінь, ступінь, толь, дріль (<i>інструмент</i>), туш (<i>муз. привітання</i>), кір, перекис, кахель

Рід НЕзмінюваних іменників

Особи	слова, що називають чоловіків (<i>мосьє</i>), належать до чоловічого роду, а слова, що називають жінок (<i>місіс, мадам</i>), – до жіночого
Тварини	назви тварин переважно належать до чоловічого роду: <i>поні, шимпанзе, фламінго</i> ; АЛЕ: <i>кенгуру</i> – ч. і ж. роду; <i>цеце</i> (муха) – ж. р.; <i>івасі, пугасу</i> (риба) – ж. р. і под.
Неістоти	назви неістот належать до середнього роду: <i>рагу, соло, шасі, депо</i> ; АЛЕ: <i>торнадо</i> (вітер) – ч. р.; <i>авеню</i> (вулиця), <i>кольрабі</i> (капуста), <i>салямі</i> (ковбаса), <i>гінді</i> (мова), <i>боржомі</i> (вода) – ж. р. і под.
Власні назви	рід географічних назв, назв газет, журналів визначаємо за загальною назвою: <i>Туапсе</i> – с. р. (бо це місто); <i>Кіліманджаро</i> – ж. р. (бо це гора)
Абревіатури	рід аббревіатур визначаємо за родом основного слова. НАПРИКЛАД: <i>сучасна АЕС</i> – ж. р. (атомна електростанція; основне слово – <i>станція</i>)

Кличний відмінок іменників

У кличному відмінку однини іменники ЖІНОЧОГО роду мають такі закінчення:

-о	Тверда група: <i>Ганно, Ларисо, Жанно, Валентино, Таїсо, мамо, дівчино, сестро, добродійко, громадянку, Полтаво</i>
-е (-є)	М'яка й мішана групи: <i>Наталіє, Маріє, Юліє, Таїсіє, мріє, ученице, круче, ноче, любове</i>
-ю	Деякі іменники м'якої групи з пестливим значенням: <i>матусю, доню, Наталю, Галю, Валю</i> та ін.

У кличному відмінку однини іменники ЧОЛОВІЧОГО й спільного роду мають такі закінчення:

-о	Іменники І відміни: <i>Миколо, колего, старосто, трудяго</i>
-е	<i>Павле, Ілле, Євгене, Богдане, друже, козаче, хлопче, президенте, міністре, мере, директоре, чемпіоне, школяре, тесляре, стороже, громадянине, Дніпре, Львовє</i>
	Деякі слова на <i>-ець</i> : хлопець – <i>хлопче</i> , кравець – <i>кравче</i>
-у	<i>Джеку, Олегу, батьку, сину, тату, читачу</i>
-ю	Іменники м'якої групи (крім деяких слів на <i>-ець</i>): <i>Василю, Євгенію, Сергію, Ігорю, лікарю, татусю, учителю, гончарю, добродію, місяцю, краю</i> ; боєць – <i>бійцю</i> ; покупець – <i>покупцю</i>

У кличному відмінку чоловічі імена по батькові мають закінчення *-у* (*Івановичу, Андрійовичу*), а жіночі – закінчення *-о* (*Іванівно, Андріївно*).

У кличному відмінку іменники СЕРЕДНЬОГО роду мають форму, однакову з називним: *озеро* (Н. в.) – *озеро* (Кл. в.); *курча* (Н. в.) – *курча* (Кл. в.).

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Члени речення		Види	Питання
Головні	<u>Підмет</u>	простий	хто? що?
		складений	
	<u>Присудок</u>	простий	що робить підмет?
		складений іменний	що з ним робиться?
складений дієслівний		який він є? хто він є? що він є?	
Другорядні	<u>Означення</u>	узгоджене	який? чий?
		неузгоджене	котрий?
	<u>Обставина</u>	способу дії	як? яким способом?
		міри і ступеня	якою мірою? чи часто?
		міся	де? куди? звідки?
		часу	коли? з якого часу? доки?
		причини	чому? з якої причини?
		мети	навіщо? з якою метою?
		умови	за якої умови?
	<u>Додаток</u>	допусту	незважаючи на що? усупереч чому?
		прямої	прямої
непрямої	кому? чому? кого? що? ким? чим? на/у кому? на/у чому?		

ВИДИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вид	Спосіб вираження головного члена	Значення	Приклад
Означено-особові	дієслово у формі: – 1-ї та 2-ї особи однини й множини теперішнього чи майбутнього часу; – наказового способу	головний член означає дію, яку виконує конкретна особа (<i>я, ти, ми, ви</i>)	<i>Іду до школи. Піду до школи. Ідіть до школи.</i>
Неозначено-особові	дієслово у формах: – 3-ї особи множини теперішнього чи майбутнього часу; – множини минулого часу; – множини умовного способу	головний член означає дію, яку виконують невизначені особи (<i>вони, ми, ви</i>)	<i>Ідуть до школи. Прийшли до школи. Ішли б до школи.</i>
Узагальнено-особові	дієслово у формі 2-ї особи однини теперішнього чи майбутнього часу або наказового способу. Рідше – інші форми	головний член означає дію, що може стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу	<i>Друга пізнають у біді.</i>
Безособові	– безособове дієслово; – особове дієслово в безособовому значенні; – інфінітив або інфінітив у поєднанні з прислівником чи присудковими словами <i>треба, можна, слід, жаль</i> ; – прислівник з допоміжним дієсловом або без нього; – слова <i>нема, не було, не буде</i> ; – дієслівні форми на <i>-но, -то</i>	головний член називає дію або стан, які не мають виконавця чи носія або реалізуються незалежно від них	<i>Уже світає. Пахне хлібом. Можна побачити все. Мені страшно. У мене немає часу. Траву скошено.</i>
Називні	іменник або займенник у називному відмінку або іменне словосполучення	головний член стверджує наявність предметів чи явищ у реальній дійсності	<i>Чудесна осінь.</i>

ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Вид	Засоби зв'язку	Питання, на які відповідає підрядна частина	
З означальними підрядними частинами	Сполучники: <i>щоб, як, ніби, мов, наче, ніби, мовбито.</i> Сполучні слова: <i>хто, що, який, чий, котрий, де, коли, куди, звідки</i> та ін.	який? котрий?	
Із з'ясувальними підрядними частинами	Сполучники: <i>що, щоб, аби, мов, як, чи, ніби, наче, неначе</i> Сполучні слова: <i>хто, який, чий, котрий, де, куди, звідки, скільки, коли, як</i> та ін.	Питання непрямих відмінків: <i>кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? (на/у/по) кому? чому?</i>	
З обставинними підрядними частинами	Місця	Сполучні слова: <i>де, куди, звідки</i>	де? куди? звідки?
	Часу	Сполучники: <i>як, коли, відколи, поки, доки, відтоді як, після того як, з того часу як, як тільки, тільки що, скоро, ледве, щойно.</i> Сполучні слова: <i>коли, доки, доки, відколи</i>	коли? доки? відколи? чи довго? з якого часу?
	Способу дії та ступеня	Сполучники: <i>що, щоб, як, мов, наче, неначе, ніби, ніж, чим... тим, що... то.</i> Сполучні слова: <i>як, скільки, наскільки</i>	як? якою мірою? наскільки? яким способом?
	Умови	Сполучники: <i>як, якщо, якби, коли, коли б, аби</i>	за якої умови?
	Причини	Сполучники: <i>бо, тому що, через те що, тим що, у зв'язку з тим що, оскільки</i> та ін.	чому? з якої причини? через що?
	Мети	Сполучники: <i>щоб, для того щоб, аби</i>	навіщо? з якою метою?
	Порівняння	Сполучники: <i>як, мов, наче, неначе, немовби</i>	як? як саме? подібно до чого?
	Допусту	Сполучники: <i>хоч, хоча, дарма що, незважаючи на те що, нехай, нащо.</i> Сполучні слова: <i>як не, куди не, хто не</i> та ін.	незважаючи на що? всупереч чому?
	Наслідку	Сполучник <i>так що</i>	На питання не відповідає

СЛОВНИК НАГОЛОСІВ

А

агронóмія
алфáвіт
асиметрíя

Б

багаторазóвий
беремó, беретé
бéшкет
блáговіст
борóдавка
босóніж
борючíсь
боязнь
бурштинóвий
б'ючі

В

ва́ги (*у множині*)
вантажíвка
везті́, везетé, веземó
верба́
веретéно
весті́
віга́дка
віго́да (*користь*)
вигóда (*зручність*)
визвóльний
визна́ння
вимóва
вінагородити
віпа́док
вирáзний
вісíti
вітра́та
виші́ваний
вичéрпний
відвезті́
відгомíн
відо́мість (*список*)
відо́мість (*повідомлення*)
віршовíй
вітчíм
водно́час
возз'є́днання
всерéдині

Г

гальмó, гальма́
гетьма́нський
глядáч
гно́бити
горо́біна
гороші́на
госпо́дарський (*від*

госпо́дар)
госпо́дарський (*від*
госпо́дарство)
граблí

Ґ

грунтовíй

Д

далечина́
данíна
да́но
дворóвий
де́щиця
дівлячíсь
дíхання
діа́лог
ді́див
ді́точкі
дітьми́
добу́ток
довéрху
дові́дник
донестí
до́нька
допі́зна
дочка́
до́щечка
дощовíй

Ж

жада́ний
жалíти
жалюзі́
жаркíй
живо́пис
житло́
житловíй

З

завда́ння
завдо́вжки
завезті́
заверші́ти
за́вжди
завчасу́
зага́дка
задо́брити
заі́ржавілий
заі́ржавіти
за́йнятий
за́кладка (*у книзі*)
за́крутка
залиші́ти

замі́жня
за́понка
засла́ння
за́ставка
за́стібка
засто́порити
звісо́ка
зда́лека
зібра́ння
зле́гка
зо́всім
зобра́зити
зо́зла
зра́ння
зру́чний
зубо́жіння

І

ідемо́, ідетé, ідучí
іскра́
інду́стрія

Ї

і́стівний

К

кажу́
ка́жучи
ка́мбала
ката́лог
квасоле́вий
кі́дати
кі́шка
кіломе́тр
кладемо́, кладетé
книжко́вий
ко́взатися
ко́лесо
ко́пія
ко́пчений (*дієприкм.*)
копче́ний (*прикм.*)
корíсний
ко́сий
котрíй
крице́вий
крóїти
кро́пива́
куліна́рія

Л

ла́те
легкíй
листопа́д
листя́ний

літо́пис
льодо́вий
лялько́вий
лю́стро

М
мабу́ть
магісте́рський (*вчен.
ступінь*)
ма́ркетинг
медикаме́нт
мере́жа
месті́
металу́ргія
мі́й, мо́го
міліме́тр
мілкі́й
морочи́ти

Н
наві́ки
навко́ло
навча́ння
надба́ння
напі́й
наса́мперед
наскрі́зний
на́чинка
нена́видіти
нена́висний
нена́висть
несі́ти, несемо́, несете́
ні́здря
нові́й
нудні́й

О
оби́цянка
обра́ння
обру́ч (*обід*)
одина́дцять
одна́ковий
одноразо́вий
озна́ка
о́лень
опто́вий
осете́р
ота́ман

П
па́ртер
пере́кис
пере́пис
пі́алá
підда́ний (*дієприкм.*)
підда́ний (*прикм.*)
підлі́тковий

пізна́ння
пільго́вий
пітні́й
піце́рія
поблизу́
по́друга
пока́зник
поле́жати
по́мілка
помо́вчати
поро́дковий
посере́дині
посі́дити, посі́джу
посо́ха
прийня́ти
при́язний
промі́жок
псевдо́нім

Р
ра́зом
ранко́вий
ре́мінь (*пояс*)
ре́шето
рі́нковий
різно́вид
річко́вий
ро́блю
розв'язáння
роздрі́бний
розпові́сть
руко́пис
русло́

С
са́дно
са́нки
сантима́тр
све́рдро
сере́дина
се́ча
сима́трія
солони́нка
спі́на
ста́туя
ста́ранны́сть
стові́дсотковий
стриба́ти
сто́ляр
судно́
су́етний

Т
талані́ти
тексто́вий
терпкі́й
течі́я

ті́гровий
тисо́вий
тім'яні́й
травесті́я
то́впитися
товсти́й
той, то́го
тонкі́й
торф'яні́й
тризу́б

У
украї́нець
украї́нський
уподо́бання
уро́чистий

Ф
фарту́х
фахові́й
фено́мен
фо́льга
фо́рзац

Х
ха́ос (*у міфології*)
хао́с (*безлад*)
ходжу́
ху́тро

Ц
ца́рина
це́нтнер
ці́нник
цукро́вий

Ч
чарі́вний
черго́вий
черстві́й
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чоти́рна́дцять

Ш
швидкі́й
шляхо́провід
шовко́вий

Щ
ще́лепа
щі́пці

Я
ялі́новий
ярма́рковий

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СІНОНІМИ

БАГАТО

і кури не клюють
хоч греблю гати
як піску морського

МАЛО

як кіт наплакав
з горобину душу
на заячий скік

БЛИЗЬКО

рукою дістати
на кид стріли

ДАЛЕКО

де Макар телят пасе
де козам роги правлять

ГАРНИЙ

хоч із лица воду пий
хоч картину малюй

ДУЖЕ ТЕМНО

хоч оком світи
хоч в око стрель
хоч око виколи

ПЛАКАТИ

сміятися на кутні
розсипати кислиці

СМІЯТИСЯ

продавати зуби
сушити зуби
вибілювати зуби
аж за живіт братися

МОВЧАТИ

язик держати за зубами
прикусити язик

ГОВОРИТИ БАГАТО

чесати язик
язик розв'язати
язик без кісток

БІГТИ, ТІКАТИ

дати драла
давати волю ногам
брати ноги на плечі
п'яти салом мазати

СХОЖІ

одним миром мазані
одним ликом шиті
два чоботи – пара
під один гребінець
одного поля ягода

РОЗУМНИЙ

макітра варить
не в тім'я битий
всі розуми поїв

НЕРОЗУМНИЙ

голова з вухами
без царя в голові
туман вісімнадцятий
на цвіту прибитий

ДОСВІДЧЕНИЙ

був на коні і під конем
бував у бувальцях
тертий калач
зуби з'їв
стріляний горобець

НЕДОСВІДЧЕНИЙ, МОЛОДИЙ

молоко на губах не обсохло
мало каші з'їв
не бачив смаленого вовка

УПЕРТИЙ

гнути своєю ліною
хоч кіл на голові теши
гопки стати

ПОКІРНИЙ, ЛАГІДНИЙ

хоч у вухо бгай
хоч до рани прикладай
як шовковий
і води не замутиль
серце з воску

ПОШИРЕНІ ПОМИЛКИ СЛОВОВЖИВАННЯ

Правильно	Неправильно
вважати за потрібне; вважаю правильним; вважати своїм обов'язком; я вважаю, що	рахувати за потрібне
ставиться з повагою	відноситься з повагою
ставлення до людей, ставлення до навчання, твоє ставлення до справи, недбало ставитися до справи	відношення до людей
виробничі відносини , суспільні відносини, дипломатичні відносини	виробничі відношення
взаємини в колективі, стосунки між колегами	відношення в колективі
скасовувати рішення (розпорядження, закон, указ, вирок, норму, заняття, рейс і т. ін.)	відміняти рішення
на цьому підприємстві, у цьому разі, порушити це питання	на даному підприємстві
домовитися про спільні дії, сторони домовилися	договоритися про спільні дії
завдяки допомозі, завдяки підтримці, завдяки турботі, завдяки сприятливим умовам	дякуючи допомозі
основне завдання мерії, першорядні завдання, виконати завдання, гуманне завдання, завдання на березень	основна задача мерії
ефективні заходи , реалізувати заходи щодо...; розробити план заходів; ужити заходів реагування на...	ефективні міроприємства
нинішні ціни, нинішні умови, наявна мережа, теперішній порядок, зафіксовані права	існуючі ціни
у будь-який час, будь-яке питання, з будь-якого місця, на будь-який смак, кожний держслужбовець, кожний документ	у любий час
мати значення, має значення	відігравати значення
ти мені заважаєш , не заважайте мені працювати	ти мені мішаєш
мова йде про злиття партій; йдеться про те, щоб ...; йдеться про повідомлення з місць	мова йдеться
протягом одного місяця; протягом години	на протязі одного місяця

Правильно	НЕправильно
списки подали до місцевих органів влади, слід подати декларацію, відповідь надіслали за адресою	списки направили в місцеві органи влади
завдавати шкоди, завдати збитків, завдати страждань, завдати болю, завдати лиха	нанести шкоду
оплачувати проїзд, платити за проїзд, оплачувати послуги, платити за послуги, оплачувати рахунки	оплачувати за проїзд
підбити підсумки, підбивати підсумки, підбиття підсумків	підвести підсумки
провідний спеціаліст, провідна галузь, провідна роль	ведучий спеціаліст
правильно пояснив, правильно зробив, правильна відповідь, неправильне рішення, неправильне тлумачення	вірно пояснив
сприяти розвитку співробітництва, привести до перемоги, призводити до катастроф	призводити до розвитку співробітництва
брати участь, брати до уваги, брати до відома	приймати участь
уживати заходів	приймати міри
порушити питання, у доповіді порушено питання, треба порушити питання	підняти питання
наступне питання, наступного дня, наступна зупинка, дальше життя, подальша робота	слідуюче питання
прибуток становить 5 млн, частка становить 60 %	прибуток складає 5 млн
реформи в галузі освіти, галузі господарства, сфера діяльності	реформи в області освіти
у разі потреби, якщо буде потреба, у жодному разі; здебільшого , переважно	у випадку необхідності, у більшості випадків
як керівник (депутат, голова, мер, експерт); реєстрація особи як платника податку; брали участь як спостерігачі	у якості керівника
чинний закон, чинне законодавство, чинний договір, закон набирає чинності	діючий закон
Левченко є начальником; Левченко – начальник; парк – окраса міста	являється начальником

ПОЯСНЕННЯ ЩОДО ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ВИДІВ ЗАВДАНЬ

попрацюйте в парах

Порядок виконання:

1. Уважно прочитайте завдання.
2. Визначте, хто говоритиме першим (першою).
3. По черзі висловте свої думки.
4. Дійдіть спільного висновку.

два – чотири – усі разом

Ця вправа дає змогу спочатку обмінятися ідеями з партнерами й лише потім озвучити свої думки перед класом.

Порядок виконання:

1. Уважно ознайомтесь із завданням.
2. Обговоріть свої ідеї з однокласником (однокласницею). За змоги дійдіть спільної думки.
3. Об'єднайтеся в четвірку (наприклад, з учнями, що сидять за найближчою до вас партою). Обговоріть попередньо досягнуті рішення. За змоги дійдіть спільної думки, хоча в деяких випадках у групі може бути особлива думка, яка теж має право на існування. Визначте, хто з вас висловлюватиме думку групи.
4. Висловте думку групи.

КОЛО ДУМОК

«Коло думок» допомагає знаходити рішення з конкретної проблеми шляхом вільного висловлення своїх думок усіма учасниками колективного обговорення.

Порядок проведення:

1. Уважно ознайомтесь з проблемою.
2. Усі учасники за бажання висувають свої ідеї щодо розв'язання проблеми. Що більше ідей – то краще!
3. Обговоріть запропоновані ідеї, оберіть ті, що допомагають дійти істини.

Увага! Забороняється обговорювати й оцінювати ідеї на етапі їх висловлення. Дозволяється повторювати або розширювати ідеї, запропоновані будь-ким. Пам'ятайте, що об'єднання кількох ідей часто веде до висунення нових.

ПОСПІЛКУЙТЕСЯ

Ця вправа дає змогу кожному за бажання висловити думку швидко й лаконічно.

Порядок проведення:

1. Визначте, хто за ким буде висловлюватися.
2. По черзі висловте думку лаконічно й швидко.

Увага! У цій вправі висловлюються лише за бажання, а відповіді не коментують і не оцінюють. Також забороняється перебивати того, хто висловлюється, викрикувати з місця. Учитель може обмежити час для висловлення.

ЗМІСТ

<i>Шановні одинадцятикласники й одинадцятикласниці!</i>	3
ВСТУП. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ І СТИЛІСТИКА	4
ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ	6
§ 1. Поняття точності мовлення. Умови досягнення точності мовлення	6
§ 2. Точність у використанні синонімів, омонімів, паронімів і багатозначних слів	10
§ 3. Точність у використанні слів іншомовного походження, архаїзмів, неологізмів, фразеологізмів	14
§ 4. Точність у використанні термінів та професіоналізмів	19
§ 5. Уживання слів у властивому їм значенні	22
ЛОГІЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ	28
§ 6. Умови логічності висловлення	28
§ 7. Абзац як засіб логічної організації висловлення	32
§ 8. Службові та вставні слова як засіб дотримання логічності	35
§ 9. Логічність побудови тексту	40
§ 10. Вимоги до логічності мовлення в різних стилях	43
ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ	49
§ 11. Чистота мовлення й загальна культура людини	49
§ 12. Використання в мовленні слів іншомовного походження	52
§ 13. Використання в мовленні лексики обмеженого вживання	56
БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ	62
§ 14. Багатство мови і мовлення	62
§ 15. Фразеологічне багатство української мови	66
§ 16. Ресурси збагачення мовлення	70
§ 17. Синонімія	73
§ 18. Вираження багатства мовлення в різних стилях	77
ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ	84
§ 19. Фонетичні засоби виразності мовлення	84
§ 20. Невербальні засоби мовлення	88
§ 21. Вимоги до виразності мовлення в різних стилях	91
ДОРЕЧНІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ	95
§ 22. Стильова доречність і мовленнєва ситуація	95
§ 23. Функціональні та експресивні засоби мови	98
ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО МОВЛЕННЯ	104
§ 24. Риторика як наука. Етапи ораторської діяльності	104
§ 25. Підготовка до публічного виступу	108
§ 26. Структурування ораторської промови	111
§ 27. Способи подання матеріалу	114
§ 28. Мовне оформлення висловлення	117
§ 29. Способи запам'ятовування промови	120
§ 30. Виступ з ораторською промовою	123

УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ВІДОМОСТЕЙ З ОСНОВНИХ РОЗДІЛІВ НАУКИ ПРО МОВУ	129
§ 31. Фонетика. Орфоепія	129
§ 32. Правопис	133
§ 33. Типи словників. Лексикологія. Фразеологія	135
§ 34. Будова слова. Словотвір	139
§ 35. Правопис	142
§ 36. Морфологія	146
§ 37. Правопис	150
§ 38. Словосполучення і речення. Члени речення	153
§ 39. Просте ускладнене речення	156
§ 40. Складне речення	159
УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ	164
ТЕМА 1. Діалог-дискусія. Діалог-полеміка. Діалог – обмін думками	164
ТЕМА 2. Переказ-переклад	166
ТЕМА 3. Стаття (проблемна)	168
ТЕМА 4. Усний докладний переказ прослуханого висловлення	169
ТЕМА 5. Письмовий твір про досягнення людини	170
ТЕМА 6. Усний переказ тексту з творчим завданням	171
ТЕМА 7. Резюме	173
ТЕМА 8. Звіт про виконану роботу	174
ТЕМА 9. Усний стислий переказ прослуханого висловлення	175
ТЕМА 10. План-конспект виступу	177
ТЕМА 11. Усний виступ публіцистичного характеру	179
ТЕМА 12. Виступ під час дискусії (підготовлений).	181
ТЕМА 13. Дискусія з обстоюванням альтернативних точок зору. Виступ під час дискусії (непідготовлений). Відповіді на запитання під час дискусії	182
ТЕМА 14. Бесіда, усне розгорнуте повідомлення за попередньо складеними тезами	183
ТЕМА 15. Письмовий твір про ціннісне ставлення до життя	184
ТЕМА 16. Синхронний переклад озвученого тексту	186
ДОДАТКИ	189
Додаток 1. Узагальнювальні таблиці	189
Додаток 2. Словник наголосів	200
Додаток 3. Фразеологічні синоніми	202
Додаток 4. Поширені помилки слововживання	203
Додаток 5. Пояснення щодо виконання деяких видів завдань	205

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

(рівень стандарту)

**Підручник для 11 класу
з навчанням російською мовою
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Головний редактор *Наталя Заблоцька*

Редактор *Ольга Дубчак*

Художній редактор *Олена Мамаєва*

Технічний редактор *Цезарина Федосіхіна*

Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної*

Коректор *Любов Федоренко*

Формат 70×100/16.

Ум. друк. арк. 16,9. Обл.-вид. арк. 14,15.

Тираж 8 718 пр. Вид. № 2026.

Зам. №

Видавництво «Гене́за», вул. Тимошенка, 2-л, м. Київ, 04212.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5088 від 27.04.2016.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ», вул. Ольмінського, 17, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4526 від 18.04.2013.